

Újvárad

Ára 9,50 lej, 800 Ft

IRODALOM / MŰVÉSZET / TÁRSADALOM / KULTÚRA

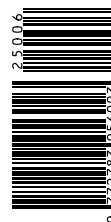

Lokodi Imre
A szélkakasok
tulajdonságairól

Demény Péter
Hódító ártatlanok

Doina-Gecse Borgovan
Egy világ hallgat
és eltűnik

2025
Június

Irodalom

- 4 **Demeter Arnold**
csendet a teremben; gyűlnek
a királyok; hova máshova;
délibusz (*vers*)
- 7 **Lokodi Imre**
a szélkakasok tulajdonságairól
(*próza*)
- 9 **Varga-Göcz Nikolett**
Teendők estére (*vers*)
- 10 **Láng Eszter**
Műteremben (*próza*)
- 12 **Friedl Viki**
Saturnalia (*vers*)
- 15 **Hilgert István**
Törésvonalak (*próza*)

Galéria

- 10 **Zakariás István**
MAMŰ-Mátrix
EMŰK, Sepsiszentgyörgy, 2025.
május 14.–július 5.
Túros Eszter
Egy mátrix dimenziói

Esszé

- 20 **Demény Péter**
Hódító ártatlanok

Dialog/Párbeszéd

- 30 **Doina Gecse-Borgovan**
Egy világ hallgat és eltűnik

Re-Loaded

- 33 **Magyar Sára, Simon Judit**
Költözködős, lakáscserés
újrakezdések

Tudomány

- 35 **Mitruly Árpád**
Erdélyi tudomány napja
az Akadémián

Ketten egy páston

- 30 **Filep Tamás Gusztáv**
Együtt az eresz alatt
Boka László
A hallgatás terhe és az emlékezés
szükségessége. Nagyvárad sorsok

Kritika

- 49 **Forgács Áron**
A (propaganda)művészet
rehabilitálása (*könyv*)
- 52 **Tankó Andrea**
Egy „öreglélek” igazságkeresései
(*könyv*)
- 55 **Hermán Dániel**
Cukor-, olaj-, és szeretetkrízis
– Radu Afrim *Ház a blokkok*
között ősbemutatójáról (*színház*)
- 57 **Beretvás Gábor**
Toll és töltény – Kritika *A szent*
füge magja című filmről (*film*)

Tennivalók feledés ellen

Még a távoli kilencvenes években történt, egy jónevű váradi festőművész idős korában azt vette a fejébe, hogy munkássága javát, hagyatékát, legtöbbre tartott vásznait halála után majd egy magángalériában, állandó kiállításon szemlélheti a hálás utókor. Aztán, történt, ami történt, a megtört szívű örökösök gyorsan elkótyavetyélték a retrospektív anyagot. Ha nem is hasonló anyagi megfontolásból, de az írói hagyatékok is gyakran jutnak hasonlóan mostoha sorsra, ráadásul ma már a korábban nagyra értékelt, nem ritkán külön kötetekben publikált írói levelezéseket sem könnyű átmenteni, többnyire az elektronikus szemétkben végzik ezek a szövegek. Bezzeg a gondos régiek egy indigót két lap közé téve az elküldött leveleikből is raktak el példányt mappáikba. Hasonló a helyzet a hagyatékokban maradt fotókkal, miközben a Horváth Imre után megmaradt sok száz fekete-fehér kép éppen izgalmas feladatot kínál a rajtuk szereplők felismerérére, az ezredfordulótól erre fele, a digitális időből kevesebb kép marad meg, jobb esetben hever valahol régi asztali gépek folderei mélyén.

Amikor a felújított Stern-Brüll házban május elején sikerült kialakítani a Léda-ház kultúrteret, programok, tárlatok szervezése mellett az írói, művészi hagyatékok keresését, megőrzését, bemutatását is célként fogalmaztuk meg. Ennek részeként a Péter I. Zoltán – Szilágyi Aladár emlékülés idején mutattuk be kiállítás formájában mindazt, amit a két jeles váradi hagyatékában sikerült fellelni. (Fontos említést tennünk itt arról, hogy a művészi hagyatékok megjelenítése terén milyen fontos szerepet töltenek be a nagyváradi katolikus püspöki palota kiállítóterei, lásd a korábban nyílt Jakobovits-emléktárlatot, illetve most tavasszal az Indig-gyűjtemény bemutatását.) Azt is tudjuk, amit egy festő után a megmaradt munkák kiállítása jelenti, az írók esetében ez válogatott, gyűjteményes, netán összes műveik kiadása, hiszen ezek a mi közös kulturális örökségeink. Ezen a téren is vannak még adósságaink, feladataink, bizony sok név szerepel a listán Adonyi Nagy Máriától Zudor Jánosig.

A SZERK.

Újvárad

2025/6

IRODALOM MŰVÉSZET TÁRSADALOM KULTÚRA

V. évfolyam, 6. (52.) szám. Megjelenik havonta.

Benkő J. Zoltán, Both Abigél, Gittai István, Fám Erika, Kinde Annamária, Péter I. Zoltán, Szilágyi Aladár emlékére

FŐSZERKESZTŐ: Szűcs László

VEZETŐ SZERKESZTŐ: Kemenes Henriette

SZERKESZTŐK: Gálfalvi Ágnes (kultúra), Ozsváth Zsuzsa (web), Simon Judit (esszé, kritika), Szabó Anna Mária (művészet)

FŐMUNKATÁRSÁK: Biró Árpád Levente, Boka László, Fazakas Márta, Magyarai Sára, Tasnádi-Sáhy Péter, Traian Ștef, Ujvárossy László

MŰSZAKI SZERKESZTŐ: Darabont Éva

KORREKTÚRA: Fodor Judit

Szerkesztőség:

Nagyvárad, 410147, str. Nicolae Titulescu u. 1.

Telefon: +40/725-944-956

E-mail: ujvarad@gmail.com

Honlap: ujvarad.ro

Kiadó:

Holnap Kulturális Egyesület (aholnap.ro)

ÜGYVEZETŐ: Laza Erika (+40/0771-652-005)

FELELŐS KIADÓ: Simon Judit elnök

E-mail: ujvaradkiado@gmail.com

Készült a csíkszeredai Alutus nyomdában.

FELELŐS VEZETŐ: Hajdú Áron

ISSN 2783 – 9567

Előfizetési díjak: 3 hónapra 30 lej (2500 Ft postaköltséggel),

6 hónapra 55 lej (4500 Ft), 12 hónapra 95 lej (7500 Ft).

Online-előfizetés: 12 hónapra 50 lej (4200 Ft).

A folyóirat előfizethető banki átutalással

(RO39BTRLRONCRT0291922201 lejes,

RO02BTRLHUF CRT0291922201 forintos); Revolut-kártyával

(Kemenes Henriette: 0040/742-098-764); postai pénzes

utalvánnyal (mandat postal, Romániában) az előfizető neve,

címe, valamint az Abonament Revista Újvárad megjegyzés

feltüntetésével. Asociația Culturală Holnap, Oradea,

str. S. Bărnuțiu nr. 14. CUI RO34356348; továbbá személyesen

a szerkesztőségben (Nagyvárad, Titulescu u. 1.).

Támogatók:

Demeter Arnold

csendet a teremben

Senki ne mondja meg, hogyan kell fájjon
 lelkem, lábam, az elveszettek üressége,
 a megtaláltak féltése.
 A nagy szavak, a kis odaszólások,
 az ígérek egy a százhoz teljesülése.
 A halott madarak október közepén
 egy játszótér bejáratánál.
 Az elfelejtett arcok, hogy Lackót
 percekre keresztül kell keressem
 a galériában, hogy újra halljam.
 A régi képek, az újak eredendő fakósága.
 Hogy felismerem magam, ha sírnak,
 ha nevetnek, ha félreállnak.
 A sajtó testrészek lüktetése,
 a viszonzatlan szerelem, szívesség.
 Hogy minden napszakra jut egy gombóc,
 hogy minden napszakra jut egy másik.
 Senki se mondja meg, milyen türelmesen
 állni az angyalok között, s felismerni
 azt az egyet, akinek letörték a szárnyait.
 Mindenki csak hallgasson,
 hisz szenvedők közt hazugság minden ígéret,
 ami nem a valóságról szól, csak a pillanatnak.

gyűlnek a királyok

Nézd csak anyám, gyűlnek a királyok.
 Olyan színű palástba öltözve, amelyet
 a kirakatban láttunk s te azt mondtad,
nem szabad, eszedbe se jusson.
 Kerek arcuk van, szép hangjuk van,
 kezükben ezeregymese kézfogása,
 még Béla bácsi is meghajol előttük.
 Hallottam, hogy harc lesz, nem
 adja a tévé, nekem nem, hisz
 le kell feküdni, álmodni kell,
 s jön az álom.
 Kézen fognak a királyok, tróntermekbe
 vezetnek, beszélnek és beszélnek,
 nem értem, de elhiszem, hogy
 hőskről és csodákról áradoznak,
 mint Szent György, ahogy megöli a sárkányt.
 Mire felébredek szétszélednek
 a királyok, egymásra mutatnak
 és azt kiabálják, amit addig
 egymásnak ígértek és nekünk,
 mert nekünk is ígértek, szépeket

DEMETER ARNOLD
 (1998, Csíkszereda)
 Csíkszentkirályon
 nőtt fel. Kulturális
 szervező, első
 kötetén dolgozik.

ígértek utakról az égbe,
és boldogságról, aminek nem lesz vége.
S most te mégis sírsz, mit tehetnék,
én is sírok, ezt szabad, mindenkinek.

hova máshova

Leírom, hogy kipusztult a falu, még én is
ott haltam meg, a kapu egyik oszlopába
kapaszkodtam, nem cselekvés szerűleg,
csupán kifejezem a kötődésemet, nem jó.

Leírom, hogy belehalt a falu a halálom
gondolatába, ahogy egy kapu egyik deszkája
megreccsent, hallod-e olvasó, nem jó.

Leírom, ahogy leírom a halálom. Tiszta.
Nincs félrevezetés. Az olvasó leül és
felfogja egyszer s mindenkorra, meg
fogok halni. S nem lesz ott kapu,
nem lesz ott falu, ami belehal ebbe
a nagy végbe. Csak én és egy halom
szöveg, amelyből máglyát rakatok.

Hova tűntem, kérdezhetnéd,
de nem teheted, tőlem nem.
Amire ez a kérdés
eszedbe jut, addigra én már hamu
hírében sem akarok állni.
Hova vágyhatnék, ha nem hozzád.
Mit szerethetnék, ha nem téged.
S mi értelmem lenne, ha egyszer,
egy délután nem háboroghatnék
az elváromhatnékoskodásim miatt.

délibusz

Ismét kés a délibusz,
nyakon vág a téli szél.
Arra jár az ősz Dibusz,
vajon ma is mit mesél?

Egy óra volt, nagy hideg,
bajszáról le jég a lóg,
De én neki nem hiszek,
ilyen sztorik nem valók;

azt mondja, hogy inni járt,
s komái az angyalok,
találtak egy indiánt,
kergették a farkasok.

Azzal fordult boldogan,
támadt egy nagy ötlete,
nem jön a busz pontosan,
hát menjek én most vele.

UJVÁROSSY LÁSZLÓ: KORTÁRS MŰVÉSZETI SPEKTÁKULUM

A Holnap Könyvek Kiadó újdonsága a Munkácsy-díjas képzőművész esszéit, tanulmányait, művészeti írásait kínálja az olvasónak. **Ujvárossy László** elemzéseket közöl nagy nemzetközi csoportos kiállításokról, megrajzolja néhány kortársa, mestere portréját, életművét értékelve, valamint művészeti jelenségekről, a vizuális nevelés formáiról értekezik. Ez a könyve is igazolja, hogy a ditrói születésű nagyváradi művész írásai mindig azt a szellemiséget hordozzák, amit alkotóként, tanárként pályája során képviselt.

A kötet megrendelhető a holnap.ro könyvruházban.

Lokodi Imre a szélkakasok tulajdonságairól

LOKODI IMRE (1960, Nyárádremete) író, újságíró, az Erdélyi Magyar Televízió műsorvezetője. Romániai és magyarországi irodalmi lapokban publikál. Legutóbbi kötete: *Ölelni galagonyát* (2023, Magyar Napló Kiadó).

addig nincs baj a völgyben, amíg nincs szélkakas,

de most van kútágason, forog mint a szélvész, mert azt mondja Géza, hogy szélkakasnak kútágason van a helye, megbízhatóan odaerősítve, legalábbis így tesz ő, belenyom három százötvenes csavarszeget, amilyenel kiegészítő márványtáblát szokás felfogni régi sírkövekre, na olyan típusút nyom bele, a Melindában kapható kimérős, úgy érte, darabszámra vihető, előzetesen jön még valami 2 mm-es réteg árácset, kis kiszerezés, a faanyag sok éves száradt fenyő, a dedemanos nyers, nem kell foglalkozni vele, úgyhogy, mondja Géza, az embert nem érheti meglepetés, hogy esetleg elszáll a szélkakas, lerepül a helyéről, ha a baromfiudvar izgalmasabbnak kínálkozna, viszont, úgy véli, semmi sem garantálja, hogy nem szólal meg hajnalban, egészen misztikus kakasszó lenne, péterapostoli, gondolom, de ilyesmivel nem jövök elé Gézának, miért is jönnék, hiszen egy esetleges hajnali kakasszó nagyon is a jövő titka, és erősen a múlt kódéba vész, akkor eléáll a gyerek, azt mondja, nekünk is jól jönne egy szélkakas, intem a kölyöknek, fogja be a száját, nem úgy van az, de tudom, hogy elkéstem, az a helyzet, hogy nem kellene látni szélkakast, mert az emberben elindítja az izgalmat, milyen is lehet, amikor forog, forog, mert semmi más dolga nincs, azaz annyi, mindösszesen annyi, hogy felfedje a ravasz és erősen titokzatos, máskor meglepetésszerű viharok, vagy csak fuvallatok irányváltásait, Géza, ha jól értem, megelőző csapást kíván mérni irányváltásos tulajdon-

ságokra, nem is tudom, jól tenné, lenne-e annyi szélkakas, mert szélből van, nem kérdés,

most már csak a dolog technikai része érdekelne, mármint a szélkakas megvalósíthatósága, Gézára sandítok, érti, adja a sablont, az jó lesz, mondom, ollóval kartonból vágott forma, minden a kívánalmak szerint, hogy lombfűrészsel, kérdezem, a nyavalyát, vágja rá Géza, dekopírral, ki látott lombfűrészsel szélkakast gyártani, vennünk kell egy dekopírt, mondom a kölyöknek, Géza mondja, a Dedemanban akciós áron megy a pisztolyfűrő, a flex és a dekopír, a gyalugépet valamiért nem árazzák le, talány, hogy miért nem árazzák le a kézi gyalugépet, csőbe húzás, mondja Géza, csőbe húzás, bólintok, indulunk is a sablonnal, köszönjük a szélkakast, mondja a gyermek, nincs mit, nincs mit, kísér ki a hang a kapuig, a gyermek boldog, a bosszúságomat meglehetősen leplezem, jó arcot vágok egy szélkakashoz, bár szerintem nem lehet kétséges, erősen haszontalan találmány, amit mindjárt valamennyien tudunk, csak nem hangoztatjuk, csakugyan nem értem, a szélkakast miért nevezzük találmánynak, legalább a szóban forgó találmány és a haszontalan fogalma lenne megnyugtató egyensúlyban, de egyáltalán nincs, szélsőségesen fonák dolgokból áll össze a világ,

bár az is hozzátartozik a valósághoz, hogy aki tisztában van a szélkakas szerepével és tulajdonságaival, tudja, hogy esztétikus kiegészítője lehet háznak, de praktikus funkciót is betölt, hiszen a szélkakasok jelzik a szél irányát, nem beszélve a szélrózsákról, amelyek a szél erősségét mérik, és még mindig nem beszéltünk arról: remek módja annak, hogy kis egyéniséget is adjunk otthonunknak, kiemeljük a szomszédságból, akinek még szélkakasa sincs, legutóbb Széken, a Felszezen láttam egy kakast a háztetőn, nem mondom, szép kakas, talán kerámia és nem szélkakas, mindegy is,

pedig olyan ez a világ, hogy nyomulni kell benne, mind ahogyan nyomul mindenféle kínai termék, elsősorban játékokra gondolok, mert játékból és játékkal kezdődik az élet, nekem például kukoricagóréból csinál nagyapám lapátos vízimalmot, hajtja a szél és az árokban szaladó hólé, forog, vagy ott van a szép tilinkó, fűzfából, ha guvad, és erre a szomszéd megcsinálja eléggé ügyesen a szélka-

**a szélkakas mozgásából
messzemenő következtetéseket
ne vonjak le, mert az nem
meteorológiai állomás, ne felejtsem,
a szélkakas jelzése egészen szűk
térsgre fog vonatkozni, ha a
Hargitán innen nyugatról fúj, abból
még nem következik, hogy Etéden is
nyugatról fúj, ha pedig így nem
tetszik, csináljanak Etéden is
szélkakast, a kurva életbe**

kast, na jó, dekopírral vágja, nem is lombfűrészszel, valami könnyű fából, hát mondja, hogy fenyőből, csak a légcsavarja kínai játékszer hamisítatlan darabja, ilyenkor kell ragasztani enyvvel, noha én árácsetet javasolnék, de a szomszéd nem vesz figyelembe, aki nagy-nagy döbbenetünkre megelőz minket, lemásolja Géza szélkakasát, szóval ő enyvvel és nem árácsettel, ne szóljak bele, továbbá kifejti, úgy nézzek a szerkezetre, hogy abból tanulni fogok, jó, jó, rendben van, első a tanulás, csak rá kell nézнем a szélkakásra, tudni fogom, merről fúj a szél, viszont a szélkakas mozgásából messzemenő következtetéseket ne vonjak le, mert az nem meteorológiai állomás, ne felejtsem, a szélkakas jelzése egészen szűk térsgre fog vonatkozni, ha a Hargitán innen nyugatról fúj, abból még nem következik, hogy Etéden is nyugatról fúj, ha pedig így nem tetszik, csináljanak Etéden is szélkakast, a kurva életbe, zordul fel szomszédom ingerülten, szerintem indokolatlanul; na, na, nem annyira fontos az a rohadt szélkakas, hogy mindjárt kurvaéletezzünk, s mégis, alig alszunk egyet-kettőt, a szomszéd kútágasán forog a szélkakas, mindegy, merről fúj, a kínai propeller szépen veszi, szebben forog, mint a Géza szélkakasa, csak nem mondjuk neki, mert nagy a vérnyomása, majdnem hogy nyomja megállás nélkül, mármint a szomszéd szélkakasa, ebből tudom, erősen szeles a mi vidékünk, jön a fiam az iskolából, nem azt mondja, hogy mit tanulnak kémiából, hanem emlékeztet, hogy neki is kell szélkakas, gond ne legyen belőle,

veszi is elé a kínai propellert, mert Marost lehet dugni kínai propellerrel, jól van, mondom, megcsinálom, mert mit nem tesz meg az ember szál fiáért; elmegyek dekopírt vásárolni, leárazott áru, úgy látszik, ahogy emelkedik a szélkakasok száma, úgy megy lefelé a dekopírok ára, logikus ez a világ, semmi sem bonyolult benne,

ragasztok árácsettel és nem szólok a szomszédnak, né, nekünk is lesz szélkakasunk, nem is abból lesz a baj, hogy nekünk is van szélkakasunk, hanem abból, hogy szomszédom észleli, teljes szélcsendben is forog szélkakasának propellerje, Géza azt mondja, teljesen szokatlan, de ennél is tovább megy, nem restelli kiszólni a száján, hogy hamis a szomszédom szélkakasa, és látnunk kell, forog az egyre veszettebbül, fennáll a veszély, hogy felkapja a nyári fődést, fődésetül elrepül, valami ördögi dolog van a játékban, gondolom, elindulok szétnézni, mi van, s akkor látom, hogy másnak is van szélkakasa, pontosabban mindenkinek van, ami ugyanazt teszi, mint a mi szélkakasunk, és eddig teljesen gyanútlanul örvendezünk, hogy forog a szélkakasunk, forog egyre veszettebbül, ekkor azt gondolom, a kérdés titkát megfejtjük békében és szeretetben, de nem fejthetjük meg, mert eközben van már a völgyben sok-sok szélkakas, forog valamennyi egyre veszettebbül, mindenki a szélkakasának örvendezik, azóta mindenki tudja, sőt biztosan állítja, hogy csakis az ő szélkakasa az igazi, így kezdődik a veszekedés, megmutatva, merről fúj a szél, erre Gézánk megsúgja nekem, nincs itt semmi baj, kifog a sok hülye szélkakason, híreszteli fűnek-fának, hogy minden estére megtojik az ő szélkakasa, erre látom, hogy a miénk is megtojik a kútágas tetején, szép szeplős, mint egy szarkatozás, a miénk is, a miénk is, jelentik be szerre a völgy lakói, a kurva életbe, mondja Gézánk teljesen ingerülten, most már csak arra vár, hátha megszólal az ő szélkakasa valamikor hajnaltájt, amikor az ember másik oldalára fordul, és azt mondja az asszony, erősen hideg a lábad, Géza, húzd be már a paplan alá,

szél van, szól vissza az ajtóból Géza, erősen csattog a propeller,

hallom, a szomszédban is csattog, mondja az asszony

Varga-Göcz Nikolett

Teendők estére

Leülni a szoba sarkában,
s figyelni magamat.
Megérinteni a vállaimat,
érezni, nem vagyok annyira egyedül.
Az ablakon kibámulni.
Kérdezni a Holdtól,
aztán válaszáért virrasztani.
Olvasni, a sorokban magamat keresni, és megtalálni.
Az időt hasznosan elütni.
Háttérzajnak használni a tévét.
Sorozatot nézni,
várni, hogy mi történik, közben álmosan hunyorogni.
Álmodni nyitott szemmel.
Nappali botlásaimat megbocsátani.
Bevallani, hogy hiányzik a társaság.
Bevallani, hogy kell valaki,
aki őszintén ölel.
Kifújni minden fájdalmat.
Halkan beszélni magamban,
lehalkítani a gondolatokat is.
Sötétben a fénycsóvét keresni.
Nézni, a Hold csipkés árnyékát
a függönyön ráncai között.
Elveszni az esti levegő hűvösében.
A magányba menekülni.
Remélni a reggelt.
Akarni a jobbat,
gyakorolni a mosolyt.
Hinni, hogy a világ nem rossz,
és mégis tenni a jobbért.
Tenni magamért.

VARGA-GÖCZ
NIKOLETT
(Nagyvárad, 2003)
a Partiumi
Keresztény Egyetem
magyar nyelv
és irodalom szakos
hallgatója. Krasznán
él. Boldog, hogy
az írásait olvasod.

Láng Eszter

Műteremben*

Nehéz a csendet jól megfesteni, ahogy írni is nehéz lenne róla, gondolta, miközben a férfi képeit nézte, akit magában csendfestőnek nevezett. A csend a hallgatásról szól, a kimondott szavak hiányáról, olyan gondolatokról, amelyek elkerülnek a beszédet mint kifejezési formát, sőt nem is tűrik, és legfeljebb valamilyen tiszta, messziről, talán a hegyen túlról, a felhők mögül kiszűrődő, vagy a folyózúgás monotonijából kiszökkenő halk, épp csak szivárgó zenei harmóniát visel el, mint amilyenek Satie Gnossienne-jei.

Azelőtt, ha a csendre gondolt, egy óriási tölgy jutott eszébe. A csend kiszínezéséhez akkoriban ennyi éppen elég volt. A fát egyébként egy másik művész festette öt évtizeddel korábban, akit akkor még nem, csak sokkal később ismert meg. Nem ülhetett az öreg tölgy árnyékában se soha, hiszen még a létezéséről sem tudott e méltósággal teli, termes fának, amely évszázadok alatt terebélyesedett akkorára, hogy minden arra járónak kedve kerekedjen megpihenni alatta, és szemügyre venni a lombjában fészkelő madarakat, az odvában lakozó fekete mókusokat – mesélte később az a másik.

A csendfestő is festett fákat, azaz inkább csak rajzolt, vagy belekarcolta a rézlemezekbe, és nyomtatokat készített róluk. Sose említette neki, hogy ismert előtte egy másik művészt, akit ugyanúgy rabul ejtettek a fák, ahogyan őt, s azt se, hogy gyakran felidéz-

Arno part csendje, 2021, olaj, vászon, 100 × 130 cm

LÁNG ESZTER képzőművész, művészeti író (1948, Korond). Grafikával, fotóval, installációval és performanszal is foglalkozik. Tagja a MAOE-nak, a Magyar Elektrográfiai Társaságnak, a Lengyel Pasztellfestők Társaságának. Írásai a *Balkon*, az *Új Művészet*, a *FlashArt*, a *Várad*, a *Műút* stb. folyóiratokban jelentek meg. Debrecenben él.

zódik benne az a csend, ami az eltávozása után maradt. Hogy ez belülről fakad-e, vagy a fák hozzák elő, nem sikerült megfejtenie.

Míg járkált a képek között, eszébe jutott több régi csend is, amelyeket egykor megélt, amikor pedig szívesen távol tartotta volna őket, mert félt a nyomukban alakot öltő magánytól, a szomorkás és nyomasztó hangulatot keltő hiánytól, amit a pszichológusok szorongásnak neveztek volna, ha hozzájuk fordul. De nem tette, mert ahogy életében mindig, minden nehézséggel, ezzel is egyedül küzdött meg. Zajos magánynak hívta ezt az állapotot egyik kedves írója után, hiszen szinte sose volt egyedül, s hogy így legyen, tudatosan ápolta kapcsolatait, barátokkal, ismerősökkel vette körül magát. Jött-ment a világban, egyik országból, egyik városból a másikba, le ne maradjon semmilyen fontos eseményről, és táncolt, amikor lehetett, mert ez volt a legkedvesebb szórakozása, táncolt még akkor is, amikor a szédülés úgy elfogta, mintha részeg lenne. Ilyenkor csak nevetett, és csodálkozott, hogy mindez vele történik.

Amikor a csendfestőt megismerte, még nem tudta, hogy egy másféle csendbe lép majd. Régi, törékeny porcelánkancsók, üvegpoharak, cukortar-

* Az írás Király György festőművész pécsi kiállítására készült

Gorana esti csendje, 2022, olaj, lenvászon, 30 × 35 cm
Király György illusztrációi

Valaki csendje, 2021, olaj, vászon, 130 × 160 cm
(Horn-gyűjtemény)

tók és kopott zománcú bödönök, fémdobozok születték azt a furcsa, titkokkal telt, kék csendet a monokróm festményeken. Akár Morandi, ő is képes csupán a bekarcolt vonalakkal vagy a fehér papíron fekete szénrel felidézni a kék, fehér és sárga kannákat, tálakat, csészéket és más, egyszerű tárgyakat, a csendes délutánokat és alkonyatokat, és képes titokzattá varázsolni festményei atmoszféráját, megte-remteni és észrevétetni a tárgyak misztériumát.

Beszédes volt ez a csend, miközben igen halk. Nem arra várt, hogy ő szóljon, keresse, de megszólította: mintha szellő lebbenne. Befogadta, és nem juttatta eszébe, hogy mi jön ezután. Hogy jön-e valami egyáltalán? Ez a csend távol tartotta tőle a szorongást. Ez dédanyja kopott, a használattal száz év alatt fényessé csiszolódott, gracióz fakanalát juttatta eszébe, anélkül, hogy hiányt keltett volna. Sőt, képes volt valamit adni, ami közelebb visz a bizonyossághoz, hogy az élet biztos lehetőség valamire, amit élettelenül nem lehet megtapasztalni. Hogy az élet az életért van, és ehhez a csend is hozzátartozik.

Ez a gondolat vidámmá tette, és a képek alkotója is jókedvű, derűs volt egész este. Késő éjszakába nyúlóan bolondozott, s előkapva a gitárját, ismeretlen dallamokat rögtönzött. Hogy kinek a kedvére, az övére-e, vagy a magáéra, nem derült ki, mindenesetre színesebb lett tőle az est. A csendről ettől kezdve egyáltalán nem gondoltak: a műterem levegője telve

volt muzsikával, szépen formált dallamokkal, versekkel, szövegtöredékekkel, annyira, hogy még a félliteres aludttej-es bögrén is megmozdulni látszottak az apró virágok.

Mély álomba merült a hosszú este után. Aztán hajnalban, még virradat előtt azt álmodta, hogy egyedül van a monumentálisnak ható műteremben, és a festő keresésére indult. Körbetapogatta a bútorokat, a kétméteres vásznakra festett csendéleteket, amelyeken a kék olyan mélyé változott, hogy már szinte feketének tűnt. Érezte, ahogy inge hozzáér a modellként állványra helyezett porcelánbögrékhez, de egy pillanatig se jutott eszébe, hogy leverheti őket, megtörve az éjszaka nyugalmát. A tetőablakon át ezüst pontokként pislákoltak a halványuló csillagok, és egy, ki tudja, honnan szökött, derengő fény-sugár megvilágította a galérián magasodó állványon álló, óriási alkotást. Zavarta, hogy nem tudja eldönteni, a résnyire nyitott ajtót a festményen látja-e, vagy mögötte, a fenti helyiség homályos sarkában. Ahogy nézte, a kép fokozatosan kivilágosodott, és az ajtó sarkig tárult rajta. A festő pedig ott állt a nyitott ajtóban, mintha az lenne a természetes, hogy benne van a saját művében.

Ó, hát ott vagy? – nyugtázta. Nem kapott választ, és ahogy a felkelő nap sugarai bearanyozták a csendet, a képen az ajtó ismét csak résnyire volt nyitva, mintha valaki sietségében felejtette volna úgy.

Friedl Viki

Saturnalia

I.

Napforduló télen Rómában:
 A rabszolgánők szabad nők lesznek
 Szabad nők maradnak
 Ameddig emlékezünk a rabszolgaságunkra
 Solstitium: „Az év legrövidebb nappalát adja” (Wikipédia)
 Ez a jelen
 A nappalok meghosszabbadnak
 Saturnalia: Rómában Federicával gyakorolunk
 Ez a kert hozzád tartozik
 Balsamfű rozmaring szalmagyopár
 Ez a ház hozzád tartozik
 Ezek a madarak ezek a gyümölcsfák
 Napforduló télen
 A kajszibaracklekvár Federica készítette
 A fügelekvár Federica készítette
 A cseresznyebefőtt
 Az almakompót
 Ezek a fák termettek a nőembernek
 Ezek a fák termettek a madaraknak
 Ezek a kutyák hozzád tartoznak
 Jönnek mert etetem őket mondja Federica
 Saturnalia: Róma
 A rabszolgánők szabad nők lettek
 Az asszonyok a fronton
 Federicának ajándékozom Polcz Alaine könyvét
 Ez Polcz Alaine mondom
 Magyar nő
Donna sul fronte
 A kandalló mellett állunk Nőemberek Férfiemberek
 Federica fölolvassa a borítószöveget
 A megerősztolások mondja
 Saturnalia Rómában:
 Kimondjuk fölolvassuk
 Szabad nők maradunk ameddig emlékezünk
 Federica és Victoria
 A társadalmi képzetek ellen viszem önmagunkat
 Federica: A férfi partnerem anyja
 Nő
 Victoria: én
 Nő
 A társadalmi képzetek ellen
 Apró nőkommunában élünk hetekig
 Olasz hegyek között
 Számolom hány nap telik el hogy férfi kerül szóba
 Számolom hány nap telik el hogy férfi a beszélgetésünk központja
 Saturnalia: Ez a jelen
 A nappalok meghosszabbodnak

FRIEDL VIKI (1989)
 radikális feminista
 aktivista, író, fordító.
 A Szépirodalom
 kegyes
 megtisztelésébe
 kéredzkedő
 bemutatkozás: nem
 bitch nem queen/
 otthagyja a rossz
 férfit az apát/ az
 akadémiát a rossz
 kaját.

Saturnalia: Rómában Federicával gyakorolunk
Mindannyian megtettük nekik amit akartak mondja Federica
Mindannyian megtettük mondom
Ennek vége
A társadalmi képzetek ellen visszük önmagunkat
Szabad nők maradunk
Napforduló télen
Készítek neked pirított kenyeret mondom
Friss rozmaringgal sóval olívaolajjal
A valóságos ajándékok hogy jössz mondja Federica
Saturnalia: megtöltjük a házat fénnel étellel
Avec créativité

II.

Saturnalia: Róma
Nők amerikai countryja:
Jean Shepard
Twice The Lovin' 1953
Two Hoops and a Holler 1958
Mondja:
„Ha az összes lány mellém szegődne
Mégváltoztatnánk a világot”
Dolly Parton:
Hello I'm Dolly 1967
Dumb Blond
Your ole Handy Man
Mondja:
„Mindent megcsinálok neked
Magadtól nem állsz neki semminek
Biztos sokkot kapnék
Ha egyszer is segítenél
Hát én nem fogok így élni örökké
Bár erre számítasz
A feleséged megunta hogy a mindenese legylen”

Saturnalia: Róma
Nők berber arab folklórja:
Djurdjura
Echdah a tawes 1980
Ez a három nőtestvér algír
Djurdjura: az Atlasz hegylánc része
Észak-Afrikában Algériában
Djouhra és Fatima és Malha: a három nőtestvér éneke
Berber Algír nők hangja költészete
A nők elnyomásáról
Saturnalia kabyla nyelven

Saturnalia: Róma
Nők magyar elektronikája:
Németh Juci 2000:
„*Ne add meg magad*
Ne hagyd befogni a szád”

III.

Vera orosz festőnő
A művészetről beszélgetünk
A rabszolganők szabad nők Rómában
Apró nőkommunában élünk hetekig
Számolom hány nap telik el hogy férfi kerül szóba
Vera 40 évig nem festett
Művészapja művésznagyapja hírnevétől tartott
40 év után minden nap fest

Alessandra orosz-olasz fogorvosnő
Mindkettőnk elhagytuk apánkat anyánkat
Saturnalia: A rabszolganők szabad nők lesznek Rómában
Te mocskos orosz kurva mondják Alessandrának
Mi kelet-európai nők mondok

Luciana olasz takarítónő
50 évesen cukrász lesz
Nyitunk cukrászdát kedvesem? kérdezi
Csak azt a kegyetlenkedő francia szeretődöt hagyd el mondom

Beatrice luxemburgi-olasz kutatóorvosnő
70 évesen dobolni kezd
Csinálunk zenekart kedvesem? kérdezem

Louise Glück írja Avernóról:
*„Később a konyhában ültünk
néztük, ahogyan elkezdődik az este és azután a hóesés.
Először az egyik, azután a másik.”*
Így ülünk Rómában nem messze

Apró nőkommunában élünk hetekig
Napforduló télen Rómában:
Ez a jelen
A dob a vászon a papír
Saturnalia: Kimondjuk fölolvassuk
Szabad nők maradunk ameddig emlékezünk

Solstitium: A nappalok meghosszabbodnak
Megöltjük a házat fénnel étellel
Avec créativité

Hilgert István Törésvonalak

(A Hellenbart-Goldstein ház – regényrészlet)

HILGERT ISTVÁN (1975, Nagyvárad) partiumi szerző. A nagyváradai egyetemen szerzett diplomát. 1999 óta Magyarországon él. Várad történet című novelláskötete 2022-ben jelent meg az Underground kiadónál.

A Hellenbart-Goldstein ház rövid, ám szövevényes fordulatokkal, viharos eseményekkel, viharokkal, olykor tragédiákkal és vérrel átítatott története a 19. század második feléig nyúlik vissza. A ház Várad Újváros negyedében azon a sarkon áll, ahol az egymás felé görbedő Kis Körös utca és a Sebes-Körös összetalálkozik, és a kanyargós utcácska véget ér. A város ezen része jó egy évszázada épült, vagy tán még régebben, a folyó és a külváros felé futó úthálózat mentén, ahol a szélesebb utcákról letérve a burkolat aszfaltról makadámra, makadámról döngölt földre vált. Közel ide a fatelep és a lovas laktanya meg a huszárok lovardája. Tiszta nyári estéken, ha nyugat felől fúj, a szélben széna és trágya szaga keveredik a folyó illatához: vitézekről, hosszú utakról beszél, és szabadon galoppozó lovakról, mert minden szagban mese rejlik, bár a legtöbben errefelé csak az orrukat ráncolják, mi viszont tudjuk, te meg én: a lószar, e földi csokor nemcsak odort rejt...

Na lássuk csak!

Ezt a kissé megnyúlt háromszög alakú telket 1852 őszén árverezte el a városi tanács, de ismeretlen okokból kifolyólag még évtizedekig beépítetlen maradt. Az akkori tulajdonos, Kárpáthy Lajos, csak a 70-es évek dereka felé adott túl rajta csekély haszonnal. Az új vevő Hellenbart József molnár volt, aki 137 forintért vásárolta meg a telek tulajdonjogát.

Ebbe a furcsa geometriájú parcellába ékelődött ez az egyszerű, ám finom ízlésű, „U”-alaprajzú bér-

ház. Az építmény több ütemben nyerte el a mai formáját. A kezdetben „L”-alaprajzú egyszintes házát Hellenbart 1872-ben építette, id. Bleyer Zoltán tervei alapján. Az utcai rész eredetileg két traktusra oszlott, míg az udvari részben egy másik szárny helyezkedett el.

1873 nyarán Hellenbart József feleségül vette Parittyta Erzsébetet, aki a következő év tavaszán egy ikerpárral ajándékozta meg Józsefet: a kis Emíliával és Miklóskával. Sűrű, dolgos hétköznapiak követték egymást, az álmatlan éjszakákat serény nappalok váltották, hol sírás, hol gyerekkacaj hallszott a Hellenbart ház ablaka alól, s a hetek lassan hónapokká, a hónapok évekké szövődtek. A város a polgárosodás útját járta, a gyerekek cseperedtek, József pedig molnárból üzemvezetővé avanszált Spindler Adolf hengeres malmában.

1877-ben a vállalkozó kedvű molnár kérvényt nyújtott be a városházára, hogy nehezen összekuporgatott vagyonából a földszintes, háromrészes házát kibővítsé, és beszálljon az egyre növekvő város jövedelmezőnek ígérkező lakásbérleti keresletébe. Így történhetett, hogy 1878-ra a könyökház alapjának tükröztetésével az „L”-alaprajzú ház „U”-alaprajzúvá alakult. A Körös felé eső újonnan épült szárnyban Hellenbarték két külön lakrészt alakítottak ki, s ezekbe hamarosan be is költöztek a bérlők: a nagyobbik részbe Kandler Aurél, a hirtelen haragú és olykor lobbanékony természetéről ismert hentesmester és felesége, Kandler Aurélné Breisz Mária; a kisebbik lakrészbe a vidám természetű Baticza Rezső pálinkafőző.

További jövedelemszerzés céljából, a ház udvarában felhúzott fészert Hellenbarték kiadták a Kugler és Heller cégnek, akik mérlegek és súlyok hitelesítésével foglalkozó kisüzemet rendeztek be a sufniszerrű tákolmányba. Míg a Nagy Telek utcai házban mérték- és mérlegkészítő, illetve aneroid légsúlymérő műhelyük működött, addig a Hármaskút utcában lópatkókészítő egységük, az Alsó Kaszárnya utca 2. szám alatt pedig patkolási munkákra, patkójavításra és hozott patkók felverésére szakosodtak. (A Kugler és Heller egyébként azon cégek egyike volt, amelyek belebuktak az 1899-ben nagy port kavart „Újvárosi

kóklerek” ügyeként elhíresült leleplezésbe. Mint kiderült, a csalók százával hozták forgalomba a mértékitelesítő hivatal hamisított bélyegzőjével ellátott súlyokat, majd a beszervezett kereskedőkkel, akik leginkább fűszeresek, kenyérfűszeresek, fa- és szénkereskedők voltak, osztoztak a „jutalmon”. A kiterjedt kartell hálózat tagjait végül hamis súlyokkal és megbuherált mérlegekkel elkövetett csalásért, sikkasztásért és túlszámlázásért ítélték el ’99 decemberében. De ez egy későbbi történet.)

Az új bérlőkkel együtt a Kis Körös utcai ház forgalma is jelentősen megnövekedett; jóformán ide járt a környék valamennyi kovácsa és lakatos, továbbá fuvarosok, vágóhídi alkalmazottak, meg mindenféle ügynök, szén- és vaskereskedő, akik nemcsak Kuglerékhez jártak, alkalomadtán betértek Baticzához is egy fű alatti kupicára. Vidám kis esték kerekedtek a hátsó szobákban, és olykor az udvaron is, amelyekre néhanapján betévedtek Kandlerék is, akik hozták a megmaradt kolbászokat és a szalonnát, és együtt vigadtak a kisiparosokkal. Hellenbartékat érthetően zavarta a nagy sürgés-forgás, de mivel a lakbértől szépen gyarapodott a család, kezdetben szemet hunytak mind a tivornyák, mind az emberáradat felett.

A ház történetéhez hozzátartozik a szomszédos telken elterülő dúcos-ketreces, nagy udvaros kertés ház is. Ezt az 1876-os esztendőben örökölte a Szilágy vármegyei Zsibórol származó, kissé labilis természetű Kandier Gáspár, aki többek közt nyulakkal, lakenfeldi csirketenyésztéssel és postagalambászattal foglalkozott.

Ezen a ponton – figyelmeztetésképpen! – hangozzon el a tény, hogy újságírói érzékem és oknyomozói tapasztalatom nemcsak a korabeli tények részleteit követi végig, de a hozzájuk kapcsolódó történések leírását is (a részletek valamennyi *clair-obscur*-jával együtt.) Bár igencsak megrázó, e groteszk, ám utolsó betűig valóságos eset a színes riport mámorával hat, és tökéletesen rávilágít arra a furcsa tényre, hogy a valóság olykor felülmúlja a legélénkebb képzelőerővel megáldott olvasók fantáziáját is.

Nézzük hát...

Ebbe a különös helyzetbe kódolt konfliktus 1881. április 28-án kezdett kibontakozni, mikor a ház mögötti kerítés alatt Hellenbarték kutyája, Csuli, bekaparta magát Kandier Gáspár udvarára, és elkezdte megtizedelni az ott kapirgáló lakenfeldi tyúkokat és naposcsibéket. A nyugtalankodó szárnyasok hangjára kitoppanó kistermelő vasvillával rontott a menekülő ebre. A szerencsétlen pára végül

a telek egyik sarkába szorult, ahol a felbőszült gazda habozás nélkül felnyársalta, majd egy határozott mozdulattal visszahajította a tetemet Hellenbarték telkére.

Ahogy a bírósági jelentésekből tudvalevő, Kandler Aurél (majóban és alsógatyában) épp a vasárnap délelőtti beretváltkozó szeánszát tartotta a kertben rögtönzött mosdója előtt. A történetek hirtelenjében értetlen döbbenettel vette tudomásul a szappanhabos lavórjának kicsiny medencéjébe csapódó kutyatetemet.

A Hellenbarték konyhájából kitoppanó Miklóska elé már az a hátborzongató kép tárult, ahogy a zavart tekintetű, vérrel összefröcskölt hentes, jobb kezében ezüstacél borotvakéssel, kiemeli Csuli kutya tetemét a habok közül. A kis kópé rémületen osont vissza a ház álságos biztonságába, és a konyhaasztal alatt reszketve várta meg a templomi hangversennyel egybekötött kántorválasztásról hazatérő szüleit. József és neje döbbenet hallgatta végig, ahogy a könnyes szemű Miklóska dadogva-pityeregve elújságolja a rettenetes hírt.

Templomi áhítat ide vagy oda, a molnár méregtől fújtatva rontott ki az udvarra, ahol dulakodásba keveredett a zavarodott hentessel, aki épp ésszel felfogható magyarázat nélkül fel-alá járkált az udvaron. Hiába próbálta tisztázni a helyzetet, a molnár egyre hevesebben lökdöste az elvörösödő hentest, aki nem egészen értette a vádat, és ahogy a fokozódó dulakodásban a két férfi földre vitte egymást, a hentes borotvapengéje halálos sebet ütött József nyaki ütőerén.

Az eset láttán a sikoltozó Erzsébet teljes erejéből ütlelni és karmolászni kezdte a férjén fekvő hentest, aki ijedtében kiszabadította magát az asszony kaparásából, és bemenekült a lakásába. Végül a nagy lármára kimerészkedő Baticza Rezső értesítette a rendőrséget, mire azonban megérkezett a segítség, József, asszonyának karjaiban elvérzett.

A Bihar vármegyei vizsgálóbíró átadta az ügyet Kemény Ignác rendőrbiztosnak, aki egyik beosztottjára, bizonyos Gottinger Alajos csendőrőrmesterre bízta az esetet. Gottinger első körben Kandler Aurélt hallgatta ki, aki határozottan azt állította, nem szándékosan vágta meg Józsefet, önvédelemből cselekedett, és semmi köze az eb halálához. Bevallása szerint (idézzük): az már megdögölve, az „égből potytyant” a lavórhoz. Míg a hentes és a feleség vallomásai alapján Hellenbart József halálának körülményei világosak voltak, a kutya esetére nem volt magyarázat. Az elpusztult állat sebeit megvizsgálva, a fel-

ügyelő mindenesetre megállapította, hogy valóban szúrt sebek vannak a kutya tetemén, s ezeket aligha ejthették borotvakéssel. Miután kétszer is kilátogatott a helyszínre, és végigkövette a nyomokat, az őrmester lassan összerakta az események részleteit. Az „égből pottyant” kutya rejtélyét végül a szomszéd udvarán és a vasvillán talált vérnymok leplezték le.

Kandier Gáspár nem tagadta tettét; másfél évet kapott a bestiális kutyagyilkosságért, és kártérítésként elkobozták az összes szárnyasát és a nyulait, a galambjait pedig szélnek eresztették (Kandier sosem heverte ki a megalázó eljárást; szabadulását

követően eladta Körös utcai házát, és visszaköltözött Zsibóra). Aki rosszabbul járt, az Kandler Aurél volt. Öt és fél év letöltendő kapott gondatlanságból elkövetett emberölésért, amelyből három és felet le is szolgált.

Ami a nyomozást illeti, az ügy itt le is zárult, de a ház története korántsem ért véget! Legközelebb beszámolunk arról, miképp heverte ki az esetet a szomorú özvegy, hogy keveredett a vidám természetű Baticza a nagy pálinkahamisító botrányba, végül hogyan került a lakás Goldstein Ignác tulajdonába.

MAMŰ-Mátrix

EMŰK, Sepsiszentgyörgy, 2025. május 14.–július 5.

A MAMŰ Társaság közel ötven éve folyamatosan működő és jelen lévő művészi közösség, azonban történetének kronológiáját követve mégsem a kontinuitás a legszembetűnőbb, hanem az itt és ott, az akkor és most, a szakmai megtorpanások és neki-lendülések, a szervezet széteső és újrastrukturálódó létállapotai, amelyek összességében egy sajátos túl-élési stratégiát eredményeztek mind ez idáig.

Az alakulástörténet kezdeti szakaszában már megfigyelhető a fejlődésnek az a sajátos mintázata, amely nem az ideális állapotok mentén, hanem éppen annak ellenére formálódik. A kommunista diktatúra fojtogató légkörében, a 70-es évek vége felé kezd kialakulni az a csoportosulás amelynek tagjai, Vitus K. György szavaival élve: „*kinőttek az amatőr cselekvés eszményi állapotából*”, és végső soron elindulnak a MAMŰ, akkor még Műhely Alkotókör szerveződéséig. Az alulról szerveződő neovangárd művészeti mozgalom, bár megfogalmaz egy általános irányelveket és célkitűzéseket tartalmazó keretprogramot, nincs szüksége manifesztumra. A diktatúra művészeti életet homogenizáló tendenciáival és a szocreál alkotómódszerének sulykolásával szemben természetesen formálódik a csoportkohézió a neoavangárd irányultságú alkotóművészek között, amelyet csak erősít az erdélyi kisebbségi létforma kényszerű sorsközössége.

ZAKARIÁS ISTVÁN (1979, Marosvásárhely), a MAMŰ Társaság Kulturális Egyesület elnöke, képzőművész, az alkotó munka mellett elméleti és kurátori tevékenységet is folytat. Jelenleg az MMA Művészeti Ösztöndíjprogram aktív ösztöndíjasa.

TÚROS ESZTER (1982), művészettörténész, kurátor, muzeológus. Csíkszeredában él. A Csíki Székely Múzeumban dolgozik.

A fent említett történetelbeszélés cezúrájáig sem kell sokat várni, alig egy évtized és következik a 80-as évek exodusza, a kényszerű áttelepedések és elvándorlások időszak, amely e szakmai csoport formálódó identitásának kereteit szétroncsolja, hogy egy újabb évtized elteltével új helyszínen formálódjon újra.

De addig is álljon itt egy időpont, amely talán a leginkább, a szó teljes és átvitt értelmében beleég a történetiségbe, 1983. szeptember 21. – a Műhely Alkotókör dokumentumainak az elégetése, a MAMŰ

Enteriőr Pál Páter és Szurcsik József munkáival

önfelszámolásának művészi feldolgozása és egyben a MAMŰ megnevezés megjelenése, hiszen a műalkotás címe: A MAMŰ utolsó napja.

Az egyesület újraszerveződésének következő állomása Magyarország. A rendszerváltás újfent korszaklezáró – korszaknyitó évében, 1989. november 10. – 1990. január 28. között rendezte meg Novotny Tihamér a MAMŰ Tegnap és Ma című kiállítását, a hozzá tartozó katalógus szerkesztésével, amely egyszerre kortörténeti dokumentum és a lehetséges folytatás fundamentuma. „Szentendrei kiállításuk tehát, nemcsak egy elmúlt korszak progresszív törekvéseinek dokumentálását, hanem a MAMŰ új körülmények közötti felélesztési kísérletét is jelenti..., bár tisztában vagyunk vele: a múlt sohasem ismételhető!” (Novotny Tihamér)

Pokorny Attila: *Tornyok / Towers*, 2024, domborított, hegesztett vaslemez, 86 × 49 × 47 cm

A MAMŰ az 1991-es bejegyzését követően kezdi meg működését jogilag körülhatárolt szervezeti működés keretében, immár anyaországi művészekkel kibővült tagsággal. Az egyesület rendszerváltás utáni újrakezdése is rendhagyó, hiszen, mint ahogy Vécsi Nagy Zoltán felhívja rá a figyelmet, a MAMŰ az első olyan civil szervezet, amely nem egy korábbi állami szervezet utódjaként jött létre. (Vécsi Nagy Zoltán: MI? MŰ... MAMŰ!)

A közel fél évszázados MAMŰ történetben az is látható, hogy a kezdeti szakmai baráti társaságból több mint kétszáz fős szakmai szervezetté nőtte ki magát, úgy, hogy közösségformáló kohéziós szerepét mindvégig megőrizte. Az egyesület organikus rend-

Stefanovits Péter: *Friss hír*, 2023, vászon, akril, vegyes technika, 100 × 120 cm

szérének biztosítéka, hogy a változásokhoz mindig pozitívan alkalmazkodott, és nem hierarchikusan, hanem közös szakmai érdekek mentén hálózatosodott tovább.

A MAMŰ taglétszámának növelésével úgy tudta gyarapítani szellemi társaságát, hogy ezen belül mindenki megőrizte egyéni világnézetét, vagy, ahogy Ágoston Vilmos az egyik legkorábbi MAMŰ teoretikus frappánsan megfogalmazta: „A Marosvásárhelyi Műhely (MAMŰ) alkotókör programja senkit sem kényszerített arra, hogy a Mezőt zöldnek lássa. (Ágoston Vilmos: MAMŰ – PÁKK – ÉS – CHICHIŢA.)

A MAMŰ néven definiált autonóm szerveződés összetételét tekintve moduláris, egyenrangú alkotók viszonyrendszere, ezért a MAMŰ csoportos kiállítások a műalkotások szintjén az átfedések, áthallások, együttműködési kapcsolatok aktuális hálózatoként értelmezhetőek.

Ennek értelmében a jelenlegi kiállításnak nem feladata átfogó képet nyújtani a MAMŰ teljes tagságának munkásságáról, viszont törekszik arra, hogy érdemi kontextust teremtsen az egyesületre jellemző szellemi irányzatok természetének, és tájékoztasson a meghatározó képzőművészeti műfajok jelenlétéről, a mediális sokszínűségről és a szakmai diverzitásról.

A Mátrix hívószava azonban a szervezeti adottságon túl a MAMŰ-s előzményekre való reflexió is, hiszen az 1981-ben Sepsiszentgyörgyön megrendezett Médium című kiállításnak Elekes Károly, MAMŰ alapító részéről származó első címjavaslata a Mátrix volt.

ZAKARIÁS ISTVÁN

Egy mátrix dimenziói

A MaMú Társaság tevékenysége, a Marosvásárhelyi Műhely, majd Ma(születő) Mú(vek) szókapcsolatokkal jelzett alkotói közösség, közel fél évszázados múltjával a magyar képzőművészet történetének jelentős, meghatározó fejezetét képezi. Egy olyan szellemi közösséget takar, amelynek alkotóit elsősorban személyes, baráti szálak, az újjátás igénye, a kortárs művészi törekvésekben való aktív szerepvállalás szándéka és egy nehezen körülhatárolható, mégis zsigerien nyilvánvaló közös eszmeiség és gondolkodásmód tart össze, adja hajtóerejét.

A kezdetben baráti alapon szerveződő progreszív szemléletű színrelépést követően az évtizedek során a MaMú egy több száz fős szervezetté nőtte ki magát. Egy olyan laza, a közös múltnak köszönhetően családi kapcsolatokat ápoló művészek tágabb közösségévé, amelyet a szemléletmódbeli sokféleség, a földrajzi szétszakítottág jellemez. Egy olyan mátrixszerű, a kívülállók számára nehezen átlátható közösség, amely túlmutat nemcsak Erdély és Magyarország, hanem a Kárpát-medence határain is.

A sepsiszentgyörgyi kiállítás nem vállalkozhat a MaMú széles körű bemutatására. A kiállítási körülményekhez igazodva igyekszik rálátást biztosítani a társaságot jellemző szellemi irányzatokra, a műfaji,

mediális sokszínűsége. Egy olyan mátrixot, összefüggések elvont rendszerét, annak különböző dimenzióit hivatott bemutatni, amely a MaMú tagságának aktuális szakmai keresztmetszetét nyújthatja.

A kiállítás kurátorai, Zakariás István és Ferencz S. Apor képzőművészek negyvenhárom alkotót szólítottak meg, hogy munkáikkal hozzájáruljanak ehhez a kiállításhoz.

Körültekintő válogatásukkal nem történeti bemutatásra törekednek, hanem egyfajta aktualizálásra tesznek kísérletet, ismételten feltérképezve az aktív szereplőket, rávilágítva a társaság szakmai sokszínűségére, belső viszonyaira, a mátrix különböző dimenzióira.

Ebben az eklektikusan sokrétű közösségben ma is jónéhány „ősalapító” tevékenykedik a fiatal tehetségek mellett. Nagy nevek, nagy alkotók társasága, amely egy szűk szellemi műhelyből indulva, egy hatalmas, atipikus közösségként vált meghatározóvá.

A nagy egészhez közelítve egy nehezen szétszalazható sűrű hálózat rajzolódik ki, amely mögött újabb és újabb hálózatok rendszere húzódik: kisebb csoportosulások, művésztelepek, művészprogramok, kiállítások, kifejezésmódok.

Enteriőr, előtérben Jovián György és Majoros Áron Zsolt munkáival

*Antal Malvina: Női torzó, 2021, kompozit, márvány,
82 × 48 × 27 cm*

A MaMű történetéről, alkotóiról sokan írtak átfogó módon. Amit ma innen, Erdélyből, Székelyföldről sajátos perspektívából látunk, tovább árnyalhatja az összképet. A kiállítás mátrixának különböző dimenziói mentén rendeződnek egymás mellé az alkotások. Több irányban is elindulhatunk az így kijelölt hangsúlyoknak megfelelően.

Tér-idő mátrixok

A tér-idő mátrix szerint való értelmezés adja magát. A kiállítás arányosan vonultatja fel a különböző generációk képviselőit az alapítóktól a legfiatalabbakig, szerepeltet főként erdélyi kötődésű és/ vagy Magyarországon élő alkotókat. Az így kirajzolódó hálózat számos kapcsolódási pontot tesz kézzelfoghatóvá, több MaMű-höz is köthető, azzal szorosan együttműködő csoportosulást, alkotótelepet érint.

Erdélyi perspektívából nézve a Gyergyó-szárhegyi Művésztelep számít fontos csomópontnak, ahol a mamús művészek már több évtizede, szívesen látott visszatérő vendégek, olyannyira, hogy 2018 óta külön tábor is szerveznek MaMű-vésztelep név alatt. Sokak számára éppen a szárhegyi művésztelep jelenti a kapcsolódási lehetőséget a MaMű-höz. Hasonló találkozási pontokként jelennek meg a MaMű által generálható tér képén többek között a Szolnoki vagy a Gyermelyi Művésztelepek is. Változó szereplőkkel ugyan, de ezek a művésztelepek olyan találkozási pontok, szellemi műhelyek, melyek meghatározóak a MaMű mai alakulásában.

*Enteriőr többek között Antal Malvina
és Ferencz Zoltán munkáival*

Elekes Károly: *Alteregó I. eredeti szignó, Guzsik, feldolgozva, 2017. augusztus 8., olaj, vászon, 50 × 40 cm*

Elekes Károly: *Alteregó II. eredeti szignó, Guzsik, feldolgozva, 2017. augusztus 18., olaj, vászon, 50 × 40 cm*

Műfajok és átfedések

A mátrix újabb dimenzióját a műfaji, kifejezőmódbeli diverzitás felől közelíthetjük meg. Természetesen egymástól nem élesen szétválasztható, függetleníthető dimenziókat feltételezünk, a kiállítás egésze sokkal inkább az összefüggések, áthallások irányából ragadható meg. Ennek ellenére, az egymással párhuzamos közelítések újabb értelmezési kereteket jelölhetnek ki, illetve láthatóvá tehetnek olyan összefüggéseket, amelyek nem nyilvánvalóak. Történetileg szemlélve, a mamúsok legalapvetőbb karakterjegyei a műfajiságra vonatkozó, gyakori határátlépésekkel járó reflexív viszonyulások, hazai, kelet-európai viszonylatban progresszívnek számító alkotói beállítódások, a hagyományos műfajok megújítására való törekvések. Bizonyára érdemes volna megnézni az egyes műfajokat külön-külön is történeti szempontból, ily módon képet formálva azok alakulásáról. Mindez az alkotói attitűdök változásait is segítené folyamatként, koherens egészként szemlélni. Ez a kiállítás kortárs képet mutat ugyan, de az alkotások klasszikus műfaji előzményeikre is visszautalnak.

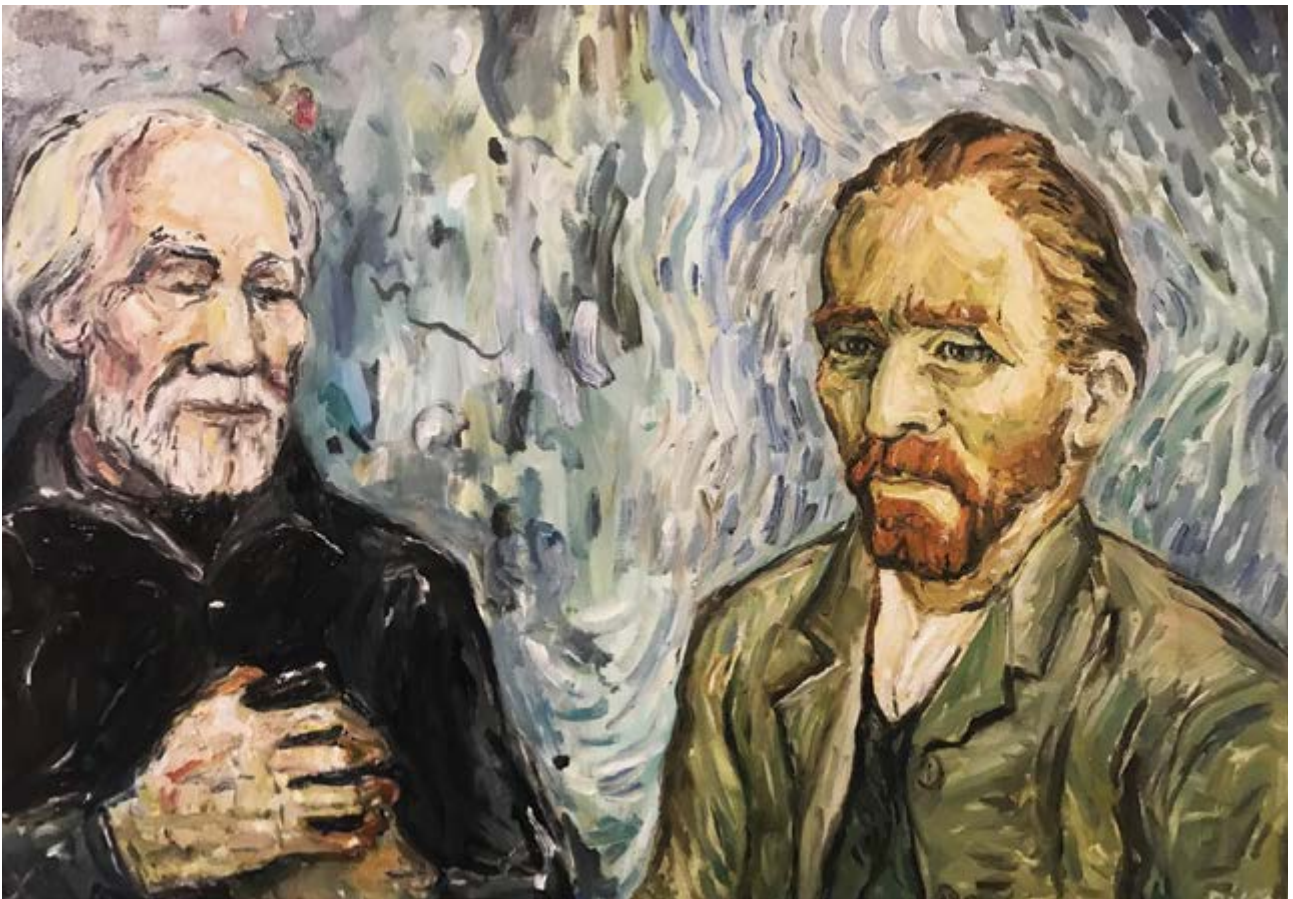
Ahogy képi kultúránkat mindinkább meghatározzák az egymással versenyt futó digitális képalkotási módok, a tárlaton szereplő munkák jelentős része reflektál is erre. A műfaji határátlépéseket néhányan munkamódszerüknek tekintik, az alkotás így a kortárs képalkotási lehetőségek feltérképezésére, a legújabb képfajták határainak tágítására irányuló megismerési folyamat is.

Az új médiumok múlt és jelen dichotómiájában nyerik el hangsúlyaikat, a múlthoz, művészi tradíciókhoz való viszonyulás kérdéseit hozzák felszínre. Erre különböző példákat találunk a kiállításon, még a lemélyebben a képzőművészeti tradíciókban gyökerező kifejezőmódoknál is. Tematizáltan vagy rejtettebb módon, alkotói technikaként vagy mint médium válnak jelenvalóvá ezek az új képfajták és digitális képalkotási módok (Bodor, Koroknai, Nagy, Stefanovits, Szigeti) vagy éppen a művészi túltermeléssel szembeni fellépésként, egyfajta redukciót (Elekes), a személyes és közösségi múlt hordalékainak sajátos reciklálását teszik lehetővé (Daradics, Ferencz S., Ujvárossy).

Miközben a MAMŰ-t kezdetektől fogva a progresszív szemléletmód, a műfaji megújulás, a kortárs beszédmódok keresésére irányuló állandó kísérletezés jellemezte, színvonalának egyik fontos mércéjét a klasszikus mesterségbeli tudás, a mélyen az európai hagyományokban gyökerező képzőművészeti kifejezőmódok gyakorlása jelentette. A kiállítás,

Horváth Levente: Kulátor Erzsi, 2022, olaj, vászon, 110 × 150 cm

Nagy Árpád Pika: Önarckép Vincentsel, olaj, vászon, 70 × 100 cm

Pethő Hunor: Underground, 2024, Giclée Print, 122 × 184 cm

24

hagyományos műfajaival úgy nyit művészettörténeti távlatokat, hogy közben sajátosan kortárs perspektívákat mutat, a kortárs valóság/környezet hagyományos eszközökkel történő átkeretezéseit teszi lehetővé. Kortárs realizmus különböző változatait is látjuk (Babinszky, Bukta, Jovián, Szabó, Zakariás), realitások és szürrealitások határvonalán születő műveket (Dóró, Herman, Szotyori, Szurcsik, Szász), anyag és forma találkozásának esetlegesékekkel is operáló, annak változó minőségeit plasztikus erővel láttató megoldásokat (Antal, Bocskay, Erdélyi).

A helyhez/környezethez/természethez való viszony a mátrix újabb dimenzióját jelölheti ki (Berze, Erőss, Pál, Ütő). A land art, a természetművészet, az akcióművészet műfajai megkerülhetetlenek a MaMű történetében. Jelen válogatás fotó-dokumentációkkal, videókkal emeli be ezeket a kifejezőmódokat, illetve azok megváltozott mai formáit.

A kiállítás tükrében az említett műfajok mentén könnyedén rendszerezhetők az alkotások, ez a fajta szétválasztás viszont egy lényegi mamús vonást el is takar, a műfajváltások különös képességét, a médiumváltásokét, a kísérletezésre, határátlépésekre való nyitottságot.

Az identitás kérdései

A térbe- és időbe vetettség tapasztalatának művészi felvetései az identitás kérdéseit hozzák

felszínre. Ebből az szemszögből nézve terek és helyek különülnek el, kapcsolhatók össze.

Kint és a bent, centrum és periféria, rurális és urbánus, múlt és jelen koordinátaiban egy olyan mentális tér képe rajzolódik ki, melyben az alkotások segítségével tájékozódhatunk. Az emlékezés sajátosan kialakított művészi gyakorlatai a kollektív emlékezetet hozzák működésbe, ily módon személyes történeteinket is aktiválva. Az önfeltárás egyéni gesztusai, technikái a hétköznapi valóságának töredékeit keretezik át.

Az emlékekhez, a múlthoz, hagyományokhoz, való viszonyulások módjai újabb összefüggéseket teremthetnek. A különböző művészi reflexiók töb-birányú olvasat lehetőségét kínálják ebben a tekintetben.

Miközben a MaMű történetében mindvégig megfigyelhető az európai képzőművészeti tradíciókhoz való erős ragaszkodás, a művészi hagyományokon keresztül történő öndefiniálás számtalan változata, ezzel párhuzamosan nyomon követhetőek a klasszikus kifejezőmódoktól való el- és szembefordulás különböző megnyilvánulásai, a művészet mibenlétére folyamatosan rákérdező nyelvkeresésnek akár a műtárgytermeléssel/gyarapítással is szembeforduló kísérletező gesztusai. Párhuzamos világokat láthatunk, kortárs alkotói pozíciókat, amelyek a képzőművészeti tradíciók felől értelmezhetők.

Az időhöz és térhez való viszonyulás különböző csoportosításokat, művészi attitűdöket tesz megragadhatóvá. A generációs különbségek nem kizárólag az új képfajták, a digitális képalkotási módok használatában érzékelhetőek, hanem tartalmi szinten is hangsúlyossá válnak. Távolságok, közelítések, a kapcsolódás lehetőségeinek és lehetetlenségének felismerései olyan művészettörténeti kontextust nyitnak, melyek a társaságon belüli alkotói kapcsolatokra irányíthatják figyelmünket.

Az időkezelés tekintetében különböző viszonyulásmódok érzékelhetőek. Az emlékezés, annak gyakran alkotói technikává érlelt sajátos módozatait láthatjuk, a személyes és közösségi emlékezet határterületén megragadható emléktöredékeket, melyek nem csupán a múlt darabkáiként tűnnek fel, hanem a jelen meghatározó részeiként, eredeti összefüggéseiből gyakran kiszakadt, jelentésüket, jelentőségüket veszített, az alkotás folyamatában reciklálódó fragmentumokként.

A kortárs realizmusok különböző változatai, a tárgyi realizmustól a mágikus realizmusig terjedő ábrázolásmódok az idő megragadásának sajátos változatait teremtik meg.

Az alkotások efemeritását hangsúlyozó, alkotói jelenlétén alapuló folyamatművek az idő múlásával összhangban, az idő tapasztalatának esetlegességével együttműködésben jönnek létre.

Erőss István: Vissza a nirvánába, 2023, videó, 7'13"

Ütő Gusztáv: Performansz, 2021

Jovián György: Bontás
XX., 2022, olaj,
vászon, 150 × 200 cm

Mayer Éva:
Paradicsomon kívül,
2023, egyedi vegyes
technika, giclée
nyomat, 105 × 103 cm

változásaira érzékenyen reagáló erős közösséget
takar egy bonyolult mátrix megtartó hálózatában.

TÚROS ESZTER

Az időtlenség álomszerű látomásai szürreális
festői történetekben válnak jelenvalóvá, egymás
mellé helyezve, egyszerre jelenítve meg a kint és
bent, a valós és képzeletbeli dimenzióit.

Terek és helyek válnak hangsúlyossá, ahol az
idegenség és az otthonosság, az urbánus és rurális,
a belső tájak és külső terek tájékozódásunk újabb
koordinátáit jelölhetik. Egy heterogén struktúra raj-
zolódik ki, egy olyan mentális tér képe, mely a világ

Szász Sándor: Felhő erdő / Cloud Forest, 2020, olaj
vászon, 200 × 160cm

Kiállító művészek:

ANTAL Malvina, BABINSZKY Csilla, BERZE Imre, BOCSKAY Vince, BODOR Anikó, BUKTA Imre, DARADICS Árpád, DÓRÓ Sándor, ELEKES Károly, ERDÉLYI Gábor, ERŐSS István, FERENCZ Zoltán, FERENCZ S. Apor, GULYÁS Andrea Katalin, GYÓRFFY Sándor, HERMAN Levente, HORVÁTH Levente, JOVIÁN György, KOROKNAI Zsolt, KOPACZ Kund, LUCZA Zsigmond, MAJOROS Áron Zsolt, MAKKAI István, MAYER Éva, NAGY Árpád Pika, OCSKAY László (Doky), PÁL Péter, PETŐ Hunor, POKORNY Attila, SÁNTA Csaba, SEBESTYÉN Zoltán, STARK István, STEFANOVITS Péter (Stefa), SZABÓ Ábel, SZÁSZ Sándor, SZIGETI G Csongor, SZOTYORY László, SZURCSIK József, TASNÁDI József, UJVÁROSSY László, ÜTŐ Gusztáv, VINCZE Ottó, ZAKARIÁS István

A kiállítás kurátorai Zakariás István és Ferencz S. Apor képzőművészek

A kiállítást megnyitotta dr. Bordás Beáta, az Erdélyi Művészeti Központ vezetője, Túros Eszter művészettörténész és Zakariás István, a MAMŰ Társaság elnöke.

Zakariás István és Túros Eszter szövegei a kiállítás katalógusában jelentek meg, ezeknek szerkesztett változatait közöljük az EMŰK jóvoltából.

Zakariás István: Alakzat koherencia, 2020, olaj, vászon, 120 × 110 cm

Szabó Ábel: Cím nélkül 8. / Untitled No 8., 2024, olaj, akril, vászon, 70 × 100 cm

Demény Péter

Hódító ártatlanok

Kétarcú szerencse egy fordító számára, ha abba a kultúrába költözik, amelyet fordít. Amikor *A negyedik szív* című antológiát szerkesztettem (Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 2022), akkor még Marosvásárhelyen éltem, Erdélyben, a magyar kultúrában; magyar volt a feleségem is, és mondhatom, bűvös felületességben úsztam. Nem szándékosan, hanem a *helyzetemből* kifolyólag. A román írókat-költőket csak emailekből ismertem, alig néhányukkal találkoztam személyesen is.

Most azonban már szinte három éve Bukarestben élek, a barátnőm román, egész nap románul élek, és sokukat megismertem. Egyre több író táborba kerülök el, tavaly Iași-ban rezidencián is voltam egy hónapig a nagyszerű FILIT-nek köszönhetően (ez a Festivalul Internațional de Literatură și Traducere – Nemzetközi Irodalmi és Fordítói Fesztivál betűszava, mely évente két írói ösztöndíjat hirdet), szóval most már a *román* kultúra tagja vagyok. Így aztán erőt vett rajtam egy hályogkóvacs-effektus: mintha korábban nem is tudtam volna semmit, úgy érzem magam.

Ebből a helyzetből az is következik, hogy az ember rengeteg bukaresti író is ismer meg, és arra is kell vigyáznia, hogy ne kerüljenek túlsúlyba. Ezért örülök, hogy a válogatásba számos nagyszerű „Bukaresten kívüli” szerző került be: a Franciaországban élő Ioan T. Morar és Matei Vișniec, a temesvári Șerban Foarță és Robert Șerban, a nagyváradi Mihók Tamás (aki társam a kulturális kétlakásban), a iași-i Mariana Codruș, Sorina Rîndașu, Șerban Axinte és Bogdan Crețu, a kisinyovi Moni Stănilă, Emilian Galaicu-Păun és Alexandru Vakulovski, a nagyszebeni Marin Mălaicu-Hondrari és Radu Vancu, a kolozsvári Lena Chelari és Olga Ștefan, a félig kolozsvári, félig bukaresti Ștefan Manasia, a brassói Andrei Dósa és Mihail Vakulovski, illetve a beszercei Dan Coman.

De főleg az következik ebből a helyzetből, hogy másként látszik az *egész* román kultúra. *A negyedik szív* előszavában mintha még mindent tudtam volna a román irodalomban uralkodó áramlatokról-irányzatokról. Ma már jóval óvatosabban kell fogalmaznom: hirtelen kirajzolódtak olyan jelenségek is, amelyekről korábban sejtelmem sem volt. Pedig mindig igyekeztem figyelni – csakhogy egészen más *figyelni*

DEMÉNY PÉTER költő, író, szerkesztő, a *Látó* szépirodalmi folyóirat esszé-szerkesztője, 1972-ben született Kolozsváron, jelenleg Bukarestben él.

valamit, mint benne lenni valamiben. Halvány sejtelmem sem lehetett például arról, ahogyan egyes költők keresik a kifejezés hitelét és igazságát, olyan spród alkotók, mint Sorina Rîndașu, Șerban Axinte vagy Olga Ștefan, akiknél a sorok mintha sebészkesel metszenének ki valamit a valóságból. Vagy arról, ahogyan bizonyos prózairók megteremtik a maguk valóságát – hadd említsem itt csak Doina Ruști, Ioana Nicolaie és Bogdan Crețu nevét, akinek a *Mai puțin decât dragostea* (Kevesebb a szerelemnél, Polirom, Iași, 2023) című regényét idén az Európai Unió irodalmi díjára jelölték.

Még nagyobb korábbi hiányosságom, hogy soha nem jártam Kisinyovban, ebben a sok szempontból Erdélyhez hasonlatos, többetnikumú, birodalmi múltú városban. A Cartier könyvkiadó körének megismerése életem egyik nagy élménye emberi és kulturális szempontból egyaránt, és mondhatni hűledező empátiával fedeztem fel mindazt, amit elém tárt.

Természetesen vannak olyan szempontok, amelyeket már *A negyedik szív* szerkesztése közben is szem előtt tartottam. A magyar kultúrában is ismert szerzőkre mindig gondolni kell: jelen válogatásból talán Mircea Cărtărescu és Matei Vișniec az, akikről az olvasó bizonyára hallott – előbbiről a Koszta Gabriella fordította regényeinek, utóbbiról a darabjaiból készült előadásoknak köszönhetően –, noha André Ferenc szívós munkájának köszönhetően Radu Vancu, a *Kaddis Radnóti Miklósért* (Prae, Budapest, 2025) című verseskötet szerzője is egyre ismertebbé válik.

Nem sorolhatok fel mindenkit, a különszám végén levő életrajzi jegyzetek majd eligazítják az

olvasót a szerzőket illetően is – mindegyiküknek köszönöm, hogy hozzájárultak műveik megjelentetéséhez. A fordítóknak is köszönetet kell mondanom. András Orsolya, André Ferenc, Kemenes Henriette, Koszta Gabriella, Mihók Tamás, Pethő Loránd, Száva Csanád, Szenkovics Enikő, Szonda Szabolcs, Szócs Imre egytől-egyig szenvedélyes érdeklődők és remek fordítók. Nélkülük, anélkül, hogy a különféle, s általam időnként költői nagyvonalúsággal megadott határidőkhöz alkalmazkodtak

volna, ez a válogatás nem jöhetett volna létre – ahogy Karádi Éva áldozatos szervezési munkája és a *Műút*, valamint az Ábel kiadó nyitottsága nélkül sem.

Nem marad más hátra, mint hogy jó utat kívánjak az *Ártatlanok*-nak – a válogatás címe különben Ioana Pârvulescu remek regényének címe is –, hódítsák meg a magyar olvasóközönséget, amely minden értelemben megérdemli, hogy így járjon.

ONLINE IS ELÉRHETŐ AZ EMLÉKKÖNYV

Kilencven éve jelent meg a Holnap Könyvek Kiadó jóvoltából az immár online formában is elérhető 750 oldalas **Emlékkönyv**, mely a Kicsoda Bihar megyében és Nagyváradon? címet is viselhetné.

A Fehér Dezső szerkesztette fontos történelmi és helytörténeti forrásmű mintegy 800 korabeli személyiség életrajzát is kínálja, Kormányos László történész Város a béke árnyékában című, 2015-ös keltezésű előszavával.

A mű online változata ingyenesen elérhető a holnap.ro oldal *Szabadpolc* rovatában.

Doina Gecse-Borgovan

Egy világ hallgat és eltűnik

Október vége van, szép, meleg idő. Ködös, deres, fagyos reggel után előbúj a nap, az ég hibátlan kék. A szelíd fényben az ős minden színe jobban ragyog.

Kisborszóra készülünk. Egy hete valaki azt mesélte, a falu csaknem kihalt, az erdő lassan viszszahódít mindent. Az erdőbe süllyedő falucska képe annyira érdekesnek tűnt, hogy útnak indultunk. De nem könnyű eljutni Kisborszóra. A GPS a Dés és Nagybánya közti országutat ajánlja, Glódnál el kell térni jobbra, Kőfrinkfalva felé.

Odáig viszonylag könnyű eljutni, az utat nemrég aszfaltozták. Látszik, hogy errefelé nem lehet nagy a forgalom, egy bokor tövéből róka bámul ránk kíváncsian. Nem tűnik ijedtnak, nyugodtan átsétál előttünk az úton, mintha azt szeretné, csodáljuk meg. Nesztelenül lépked, mint fotómodell a kifutón. Hosszú, lompos farka van, fekete lábain mintha csinos csizmácskákat viselne.

Kőfrinkfalván se lakhatnak sokan. A falu első háza üres. Megállunk, kerülgatjuk a házat. Maga az épület elég jó állapotban van, csak az udvar végében álló, félig beroskadt kemence utal arra, hogy rég nem járhatott itt senki. A bejárati ajtón nagy lakat, egyre az jár a fejemben, vajon mit érezhetett az az ember, aki utoljára bezárta ezt az ajtót? Tudta, hogy sosem fog ide visszatérni? Remélte, hogy egyszer majd visszatér? Tervezgette, hogy megjavítja a fészert, a tetőt? Hiányzott-e neki a ház sarkánál suttagó két fenyőfa?

Csend van, rettentő nagy csend, a szél se nagyon fúj. Továbbmegyünk. Újabb házak mellett haladunk el, azok is elhagyatottak tűnnek. Az egyik udvaron nagy, fehér kutya. Úgy meglepődik az úton elsuhanó autó látványától, hogy nem is ugat. Hátsó lábaira áll, a mellsőkkel a kerítésnek támaszkodik, és csöndben figyel.

A templomkerítés beomlott a mindent elborító szederindák alatt, a bejárati, meggyirosra festett ajtó azonban újnak tűnik, drótkampóval gondosan be van zárva. A templomkert rendezett, a fű lekasálva, a kőemelvényen álló feszület lábánál friss virág. Bent, az ablakpárkányon egy tányérban szentelt kenyér, annak jeleként, hogy itt időnként misét tartanak.

A domb lábánál újabb elhagyott ház. Az ablakai betörve, a meglebbenő függöny látványára összerendeznek. Arra számítok, mindjárt megpillantok valakit a függöny mögött, de nincs ott senki, csak egy hirtelen széllökés mozdította meg. Arra gondolok, aki a függönyanyagot megvette, kiszabta, megvarrta, felvette, karácsonykor és húsvétkor kimosta, -vasalta. Mi lett ezekkel az emberekkel? Ki tudja még elmondani a történeteiket?

Ahogy haladunk előre, jobbról-balról újabb és újabb elhagyott házak tűnnek fel. Az egyik felkelti a figyelmünket, megállunk előtte. Nagyobb, mint a többi, valóságos udvarház. Tágas tornáca van, faragott fa díszítéssel, az ajtók-ablakok felett stukkók. Az impozáns bejárat két oldalát jobbról-balról egy-egy félig törött majolikavirág őrzi. Maga a ház is romos, ferde teteje úgy áll, mint egy félrekapott kalap, az egészet ellepi a csalán és a felbokrosodott mályva. A keletre néző ablakokra ránőttek a fal mellett magasodó cseresznyeszilva ágai. Öreg, lombos diófa nyújtja ágait a völgyben folyó patak felé. Benőtte a zuzmó és a moha, látszik, hogy régóta nem gondozza senki. Alatta a fű tele van dióval. Egyet felveszek, és magammal viszem a kocsiba, emlékül.

A bejárat mellé szegezett fémtáblácskán felirat áll: ÖNKÉNTES TÚZOLTÓ. Mintha egy pillanatra fellebbenne egy függöny széle, és bepillanthatnék mögé, a színpadra. Mi lehet ezeknek az embereknek a története? Hányszor hívhatták a szomszédok a faluba tüzet oltani? Mi lett velük? Mi kényszerítette őket arra, hogy elhagyják az otthonaikat? Tudták-e, hogy sosem térnek vissza, amikor útra keltek?

Az útvonaltervező előre küld, azt jelzi, Kisborszóiig már csak hat kilométer van hátra. Az

DOINA GECSE-BORGOVAN (1974, Brăila) prózaíró, rádiós szerkesztő. Angol–olasz szakon folytatta egyetemi tanulmányait. Első kötete *Rătăciri deliberate* (Szándékos tévelygések) címmel 2023-ban jelent meg az Editura Litera gondozásában.

aszfalt véget ér, erdei úton haladunk tovább. Irreálisan szép az erdő: arany és bronz ragyogás, a bükkfák füstszürke törzse megannyi fantasztikus lény karcsú sziluettjeként rajzolódik ki. Itt is csend van, végtelen csend. Csak a szünet nélkül, mintegy aranyzóporként hulló levelek neszezése hallatszik. Rövidesen kiderül: nem lehet továbbmenni. A traktorok mély árkokat vájtak az erdőben elvesző útba. Mivel esteledik, és egyre hidegebb lesz, visszafordulunk.

Másnap újra útnak indulunk, a cél ismét Kisborszó. Ezúttal azonban más útvonalat választunk, Blenkemezőn keresztül, onnan balra Bába felé kövezett úton. Öt kilométer, mindössze ennyit kell mennünk, de rossz az út, tele nagy, kerek kővel, lassan haladunk előre.

A domb tetején egy méhkas mellett az útvonaltervező azt jelzi, megérkeztünk a kiválasztott célponthoz. Ez volna Kisborszó? Pusztaság, ameddig a szem ellát, az erdő csaknem benövi az utat, az almafákról úgy csüng a piros gyümölcs, mint valami tavalyról otffelejített karácsonyi dísz. Ugyanaz a csend, ami egész úton kísért, bár a völgyből egész halkán egy juhnyáj kolompja szól. Egy újabb kíváncsi róka figyel minket messziről, de visszafut a bokrosba, amikor közelebb megyünk, hogy jobban láthassuk.

A fák közt kirajzolódik egy templom tornya, ezért továbbmerészkedünk még vagy másfél kilométert. A templom meglepően jó állapotban van. Látszik, hogy nemrég újították fel, új ablakok vannak, betonból öntött járólapok övezik. Minden tisztának, gondozottnak tűnik, miközben embernek nyoma sincs. Furcsa és nyomasztó ez az erdő közepén meghúzódó templom. Az út meredeken emelkedik, gyalog megyünk tovább, noha tudjuk, csak romokat és elhagyott házakat fogunk találni. Meglepetésünkre az egyik házból mégis kiszűrődik a rádió hangja. Narancssárga kezeslábasba bújt, időse férfi jön elő.

– Errefelé olyan ritka a látogató, jöjjenek be egy kávéra!

Bemegyünk.

Vali tata és Olimpia asszony néhány hónapja mentek nyugdíjba. Olimpia itt született Kisborszón, a férje pedig beleszeretett ebbe az Isten háta mögötti falucskába, és azt mondja, itt akarja leélni a hátralevő éveit. Egész életüket Besztercén töltötték, aztán elvonultak ide, falura, és azt mondják, nem bánják, nem hiányzik nekik a város. Bella, a szelíd kutyus a társaságuk. A gyümölcsfákkal teli kertben

ide-oda röppennek, csiripelnek a cinegék és a csuszkák.

Házigazdáinktól megtudjuk, ők újították fel a templomot, sok önkéntes munkával, innen-onnan összegyűjtött pénzből, sok telefonálgatással és utánajárással. És ugyancsak nekik köszönhető, hogy Ilonda község polgármesteri hivatala kavicssal leszóratatta a faluba vezető utat, hogy terepjáróval esőben-hóban is járható legyen.

Rajtuk kívül még négy állandó lakosa van a falunak. A templomban csak húsvétkor van szertartás, de találtak egy papot, aki kijön, amikor hívják.

Vali bácsi nagyon büszke arra, amit a templomért tett, ahol aztán körbe is vezet bennünket. Saját kezével meszelte hófehérre, tisztára a falakat. A régi, 19. századi ikonok mellett két új, Kolozsvárról rendelt kép díszel. A plafon még felújításra szorul, kékre festették, itt-ott sárga csillagok díszítik.

Emlékművé lehetne nyilváníttatni, csakhogy a hetvenes években az eredeti zsindeletető helyére bádogot tettek, mert már esett be az eső. Az eredeti zsindeletes tető visszaállítása pedig olyan mértékű munkát igényel, amelyre nincs pénz.

Kijövünk a templomból, és Vali bácsi megmutatja azt az épületet is, ahol hajdan a falusi iskola működött. Kétszobás ház, folyosóval, jelenleg félig összedőlve.

Kisborszón sosem volt könnyű az élet, a forradalom előtt mégis hatvanhárom portáról szállt fel a füst. Sosem vezetett ide igazi út, nem volt itt orvosi rendelő, bolt, még a villanyt is csak 1990 után vezették be a faluba. Mennyi esélye van a falunak arra, hogy ne tűnjön el teljesen? Nehéz megmondani. De Vali bácsi boldogan, reménykedve meséli, hogy nemrég hajdani borszóiak unokái látogattak a faluba, és azt tervezik, nyaralót építenek nagyszüleik régi telkére. Meg valami szatmáriak is vásároltak egy elhagyott házat és azt tervezik, hogy jövő nyáron felújítják. Rákérdezek, mennyibe kerül Kisborszón a föld, de nem akar pontos összegeket mondani. Elbúcsúznak, előtte megígérjük, hogy még jövünk erre látogatóba.

Annyi szépség, annyi nyugalom van ebben a világvégi faluban, hogy alig bírom elviselni a zsúfolt városba való visszatérés gondolatát. Letérünk hát ismét az útról, amikor egy jelzőtábla jobbra a kishegygyi műemlék fatemplom felé irányít.

Dombok közt békésen kanyargó országút, az aszfalt sima, mint a tenyerem, vadrózsabokrok,

Kisborszón sosem volt könnyű az élet, a forradalom előtt mégis hatvanhárom portáról szállt fel a füst. Sosem vezetett ide igazi út, nem volt itt orvosi rendelő, bolt, még a villanyt is csak 1990 után vezették be a faluba. Mennyi esélye van a falunak arra, hogy ne tűnjön el teljesen? Nehéz megmondani.

bronzsín erdők: a kishegyi templomhoz vezető út eszményi, gyalogos sétára, biciklitúrára való. De itt is csak elhagyott házak fogadnak és csend. Fák, amelyek szabadon nyújtogatják ágaitak mindenfelé: udvarokba, kertekbe, utakra, háztetőkre.

Egyik-másik ház azt a benyomást kelti, hogy tulajdonosai nemrég mentek el, és vissza fognak térni. Ezek mintha maguk is várakoznának. A fal mellett szépen halomba rakott fa, ablakpárkányon felejtett teáscsésze, egy ablak alatti kispadra dobott ruhadarab. Parabola-antenna az istálló falára szerelve.

Más házak szinte teljesen tönkrementek, falaik omladoznak, a tető beomlott, fekete lyukak ásítanak az ablakok helyén. Sorsukba beletörődött, szomorú hangulatot árasztanak ezek a halni készülő házak. Aki odafigyel, itt is megtalálja a hajdani lakók nyomait: egy nagy sietségben otffelejtett színes párna, a hajdani nyári konyha falán árválkodó szita, egy szétesőfélben levő kanapé vagy egy káposztáshordó.

Lehet, hogy kétnapi pusztaságban való kóborlás után kissé meglódult a fantáziám, de az az érzésem, egyes házakat mintha zavarná a jelenlétünk. Süket puffanások hallatszanak bentről, mintha figyelmeztetnének: ne gyertek közelebb! Még a végén cserép hull a nyakatokba!

Csönd van, süt a nap, és kellemes az elhagyott utcácskákon sétálni. Édes, piros jonatánalmát rág-

csálni, amit az immár kedvükre növegyümölcsfákról szakítottunk. Varjakkal versengve diót törni. Közel menni a házakhoz, alaposan megvizsgálni őket, megpróbálni újraírni a történetüket. Félrehajtani a bokrok ágait, és beosonni kertekbe, gyümölcsösökbe. Térdig járni az utat borító levélhalomban. Senki nem járt itt előttünk, és az utat a sárga megannyi árnyalatában pompázó vastag levél-szőnyeg borítja. Minden olyan szép, és olyan nagyon szomorú.

Sokat hallottam már a falvak elnéptelenedéséről, de először látom a saját szemeimmel, mit jelent ez. Két nap alatt három olyan Szilágy megyei falucskában jártam, amelyek lassan elenyésznek. Eltűnnek alig pár kilométerre a Kolozsvárt Nagybányával összekötő országúttól. Eltűnnek zajtalanul a dombok mögött, és az országúton kényelmes autókban elsuhanók mit sem tudnak erről. Egy héttel korábban még én is azok közé tartoztam, akik mit sem tudnak az országúton túl hallgató világról.

Megdöbbsent a felfedezés: elég lekanyarodni a főútról, épp csak egy kicsit letérni a megszokott útvonalról, és az ember egy másik világba jut, amely halkán, lassan mesélni kezdi a történetét.

Különös, szédítő a világvége csendje. Varázslatos az, ahogyan a természet teszi a dolgát. Visszahódítja a területet, közömbös, pártatlan.

Hirtelen úgy érzem, elborít, megfojt ez a sok csend és szomorúság. Vissza akarok jutni a főútra. Embereket akarok látni, zajokat hallani, zsúfolt utcákon sétálni, sorban állni, kávé inni és süteményt majszolni. El akarok menni innen, itt akarom hagyni ezt a bizarr, kihalt világot.

Hazafelé egyre az jár a fejemben, ugyan miért zsúfolódunk össze a forgalomtól megbénított, összevissza épületekkel elcsúfított, rossz levegőjű városokban, amikor az élet olyan egyszerű és olyan szép tudna lenni nem is olyan távoli helyeken? És nagyon szeretnék tenni valamit azért, hogy ezekbe a kihalt falvakba visszatérjen a nyüzsgés, az élet, a történetek.

VALLASEK JÚLIA fordítása

Manapság kevesen vannak, akik egy életen át ugyanabban az egy lakásban élnek le az életüket. Milyen is az, amikor lakást váltunk? Mi visz rá, hogy a régiből elköltözzünk? S ha lakást váltunk, vajon otthont is váltunk-e, és mindezt hogyan éljük meg?

(Simon Judit)

Amikor az ember lánya megvénül, talán megengedheti magának, hogy néha kívülről is ránézzen önmagára, és összevesse a külsőt a belsővel. A kettő ugyanis nem mindig stimmel egymással. Én már jó vén vagyok, amire elég gyakran figyelmeztetem magam, mert nem igazán érzem magam öregnek. Azt mondják, az idősök nagyon ragaszkodnak az emlékeikhez és tárgyaikhoz. Szerintük ezek összefüggenek. Szerintem meg nem. Az emlékek bennünk, a tárgyak körülöttünk vannak. Mindezt azért mondtam el, mert szerintem köze van ahhoz, amit elmesélek.

Történt, hogy közel hatvanévesen elhatároztam: eladom a házat, amiben születésemtől fogva éltem, és vadonatújba költözöm. A belvárosi szecessziós épületből áthurcolkodom egy lakótelepi blokkba, fele akkorába, mint a régi otthonom. A barátaim, ismerőseim döbbenetesen vették tudomásul a döntésemet. Hatvanévesen ekkora változtatást bevállalni első pillantásra furcsának tűnt. Én viszont tudtam, ha azt akarom, hogy ez a ház ne pusztuljon el, hogy visszakapja eredeti pompáját, akkor nekem mennem kell. Azt is felmértem, hogy anyagilag egyre megterhelőbb a 150 nézetméteres lakást fenntartani. Szóval, fogtam magam, elindultam a városházára,

MAGYARI SÁRA nyelvész, újságíró, a PKE docense. 1976-ban született Nagybodófalván. Rovata van a Temesvári Rádióban és a Nyugati Jelenben. Legutóbbi kötete: *Tandem* (Holnap Könyvek Kiadó, 2024).

SIMON JUDIT (Nagyvárad, 1956) Spectator-díjas újságíró, színikritikus, a Holnap Kulturális Egyesület elnöke.

Magyari Sára rovata Költözködős, lakáscserés újrakezdések

felajánlottam, hogy vegyék meg múzeumnak. Én lepődtem meg a legjobban, hogy elfogadták az ajánlatot. Igaz, jóval a piaci ár alatt jutottak az ingatlanhoz és a benne hagyott antik ingóságokhoz, de üsse kő, megéri, a városomé lett, nem valami újgazdagok verték szét. A ház jelenleg az ország egyetlen szecessziós múzeuma, valódi ékszerdoboz! Ott maradt a neorokokó hálósobám, az apai nagyszüleim fényképei és sok minden más, ami hozzám tartozott, de elengedtem őket. Átadtam a köznek. Én meg boldog vagyok, mert bármikor megyek, tele van fiatalokkal.

Az új lakásomat is antik, illetve stílbútorokkal rendeztem be, jöttek velem a könyveim, a régi berendezési tárgyait, kerültek újak is, igazi otthon lett. A kerek hatvanat itt ünnepeltem. Nem könnyen búcsúztam a régitől, de szívből örültem az újnak. Újrakezdeni jó dolog, megfiatalít. Lélekben legalábbis. Ja, az emlékeim? Azok bennem vannak, s egyelőre körülöttem is.

Barátaim, ismerőseim, jóembereim, akik féltettek a költözéstől, megnyugodtak. Az új lakásomból is szép, kellemes otthont teremtettem a színekkel, a formákkal, a hatalmas ablakokat rejtő függönyökkel, a szép kilátással olyan lakás ez is, amiben jól érzem magam. Egyedül élek, tehát olyanná tettem, amilyennek én gondolom magamat: kiegyensúlyozott, kicsit bolondos, harmonikus. Külön öröm, hogy a nekem kedves emberek is szeretik, jól érzik magukat nálam.

Vészesen közeledek a hetvenhez, és úgy döntöttem, ismét költözöm. Még nem tudom, hová, de a 94 négyzetmétert kevesebbre cserélném. Tévedés ne essék: imádom ezt a lakásomat, de elfogyott az elherdálható pénzem. Márpedig arra szükségem van, hogy utazhassak, vásárolhassak női kellékeket. Nem, nem volna muszáj, de én szeretnék továbbállni. Mondhatnám, rákaptam az újrakezdés ízére.

(Magyari Sára)

Rengetegszer költözködtem, vagy tizenöt-ször. Nem mert ilyen izgága lennék, hanem papgyerek-ként aput tették-vették egyik településről a másikra a kommunizmus idején. Kamaszkoromig így összejött már egy pár. Aztán fiatal koromban laktam egy kicsit a temesvári cigánysoron, majd a központban

egy kis alagsori lakásban. Cserében a magam ura voltam – és öfenntartó, ami egy 19 éves lánynak a nagyvárosban nagy dolog volt. Talán erre vagyok a legbüszkébb. Nem mondom, hogy fenéig tejfel volt ez az önállóság, de igazi próbatételként végül jó irányba vezetett. Emlékszem, volt tél, hogy nem volt fára pénzem. Ha lett 14 fok a lakásban, az már melegnek számított. Víz sem volt bevezetve, azt a másik sarokról hordtam, de legalább izmosodtam tőle.

Lebzselték körülöttem mindenféle férfiak, akik igazán szerettek volna engem meg... menteni, de nem jött össze nekik. Pedig volt, aki háromszobás lakást ígért, volt, aki Mercedest. Hősiesen ellenálltam. És fáztam. Aztán mikor 21 évesen az alagsori lakásba költöztem, igen meg voltam elégedve magammal és a lehetőségeimmel. Volt központi fűtés, hideg-meleg víz, benti vécé. Luxus! Igaz, az egész nem volt 16 négyzetméter, de kit érdekelt?! Fialat voltam, energikus, nem félttem a munkától. Megtanultam több lábon állni.

Még mindig voltak kísértők – hol tunéziai utazással, hol elegánsabb lakással kecsegtetve, és igen gyorsan lepattintva. Mert nem voltam eladó. Soha! Semmiért! Közben ott volt a nagy szerelem, szép tervek, költözés a közös lakásba – legalábbis az én fejemben. Össze is kötöttük az életünk – gondoltam én –, no meg a pénztárcánkat. De legalább két évtizedig egy lakásban éltem. Szép volt. Nagy és magas. Olyan, mint amilyenek a bánsági református parókiák. Imádtam azt a lakást. Úgy terveztem, onnan már csak koporsóban visznek el. Ember tervez, Isten végez. Aztán ember addig tervezett, míg szólt, hogy ez nem is közös lakás, meg nem is örökre, meg nem is egy életre. Így ismét költözni kellett.

Jöttem-mentem a világban. Kerestem a helyem, a kuckóm. Amiből mára meglett a váram! Szép. Nagy és magas. Olyan, mint amilyenek a bánsági református parókiák. Imádom ezt a lakást is. Fény van benne, és nagyon sok melegség. Itt született Kós Károly. Tőle örökölt mottóm az *ahogy lehet* magatartás. Úgy tűnik, mindig *lehet jól* – csak ki kell böjtölni.

Az ideköltözés kalandos volt. Egy novemberi késő délután jöttek a fiúk elcuccolni: a színész, aki lakásvarázsló; a mezőgazdász, aki fényhozó, és a turizmusos, aki ezermester főkertész. Nagyon soknak tűnt a bútor, a doboz és a sok zsák. De a három

barát pikkpakk készen volt. Nem volt köztük kakaskodás, sem virtuskodás. Ügyesen tették a dolgukat, pedig alig ismerték egymást. Volt viszont jókedv, kacagás, cipelés – vagy ötször fordultunk. Az én autómmal is. Mikor megérkeztek, kínáltam az elemózsiát. Mondták, majd munka után. Ez tetszett. Munka után falatoztunk, koccintottunk. Elmagyarázták nekem: a hozomány az, ami senkinek sem kell, csak az anyósok haragszanak meg, ha eltüntetik a kapott tárgyakat. Másnap felhívott a barátnőm: az ő férje nagyon jól érezte magát. Máskor is szervezhetek nekik ilyen férfimunkát!

Mikor minden átkerült az új lakásba, eljött az első itt alvós éjszaka. Emlékszem, este tíz után értem Temesvárra Váradról. Mikor bevettem a kanyart, azon kaptam magam, a régi lakáshoz megyek. Rossz érzés volt eljönni a szép ablakaim alatt. Aztán leparkoltam az új épület előtt, és próbáltam kinyitni a nagykaput, amelyiket minden este bezárnak. Kerestem a kulcsaim, és sehol sem találtam őket. Emlékszem, már mindent átkutattam, de csak nem leltem őket. Ott álltam az új lakásom előtt azon az őszi éjjelen, és nagyon pityeregtem. Akkor nagyon árvának éreztem magam. És önsajnálatomban egyszer csak észrevettem, hogy a keresett kulcsok az egyik kezemben voltak. Van olyan, hogy *néha kihagy az ember esze* – mondogatta nagymamám. Hát, akkor éjjel ezek szerint az enyém is kihagyott, de nem hagyott kint – végül. Átmentem az udvaron, majd fellépkedtem az emeletre, a nyitott folyosóra kilépve megláttam a teliholdat. Akkor villant be, hogy még sosem laktam emeleten, és sosem látszódott a lakásomból a Hold. Odaszóltam: – *Szia, Holdacska! Saci vagyok, és itt fogok lakni.*

Amikor fáradt vagyok, végigjárom az egész lakást, aztán beülök a nagy fotelbe a cserépkályha mellé egy szép csészébe töltött finom kávéval. Bámulom, ahogyan besüt a Nap, ahogy látszanak az árnyékok a parkettán. Reggelente félálomban bevilan: milyen jó életem van! Milyen jól érzem magam ebben a lakásban. A konyhából látom a teliholdat, de a napfelkeltét is – mármint a városit. Az ebédlőben (polgári neve: előszoba) hangulatos vacsorákat adok a barátaimnak. A szalonban (rendes nevén: nappali) nagy beszélgetések zajlanak, hol evvel, hol avval. Az ablak alatti parkolómban (civil neve: pici udvarrész) áll az új kék táltos (alias: autó). A függőkertben (értsd: közös folyosó) illatoznak a virágaim, és szüretelhető a sóska. Úgy érzem, *itthon vagyok...*

Erdélyi tudomány napja az Akadémián

Tudomány, történet, találkozás – kolozsvári hangok a Magyar Tudományos Akadémia 200. évfordulóján

(MTA székház, Budapest 2025. május 14.)

MITRULY ÁRPÁD (1997, Kraszna), a BBTE Hungarológia Doktori Iskola doktorandusa. Kutatási témája: James Joyce Ulysses című regényének intertextuális megközelítése fordításelméleti szempontból.

tudományos osztályait egy-egy külsős tag képviselte: a nyelv- és irodalomtudományi osztály képviselőjeként Gábor Csilla, a filozófiai és történettudományi osztály képviselőjében pedig Pál Judit tartott előadást – mindketten a Babeş–Bolyai Tudományegyetem oktatói, akik jelenlétükkel a kolozsvári tudományos életet is megjelenítették, és előadásikkal hozzájárultak ahhoz, hogy a határon túli magyar kutatások eredményei is hangsúlyosan jelenjenek meg az MTA jubileumi rendezvénysorozatán.

A bicentenáriumi rendezvénysorozat részeként a Kolozsvári Akadémiai Bizottság (KAB) és a Babeş–Bolyai Tudományegyetem (BBTE) is bemutatkozott Budapesten. A rendezvénysorozat korábbi állomásaként, május 8–9-én az Amerikai Magyar Akadémikusok Társasága (AMAT) és a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) külső tagsága közös konferenciát rendezett. A plenáris előadók között olyan világhírű kutatók szerepeltek, mint Lovász László, May-Britt Moser, Edvard Moser, Aaron Ciechanover és Karikó Katalin. Emellett az MTA

A programsorozat részeként május 14-én került sor a KAB interdiszciplináris konferenciájára is. A rendezvénynek a MTA frissen felújított székháza adott otthont, ahol az előadások a felolvasóteremben és a nagyteremben zajlottak. A rendezvény nyitányán Paizs Csaba, a KAB alelnöke köszöntötte a résztvevőket, majd négy tematikus szekcióban folytatódott az előadások – délelőtt a természettudományok, délután a társadalomtudományok és bölcsészeti kutatások kerültek fókuszba.

A május 14-i budapesti konferencia hallgatósága

A felkért előadók az első szekcióban a természettudományok különböző területeiről származó kutatási eredményeket mutatták be, különös hangsúlyt fektetve az alkalmazott tudományokra és az emberi életminőség javítását új perspektívába helyező megoldásokra. Míg Paizs Csaba előadásában az emberközpontú biotechnológiai felhasználhatóság lehetőségeit ismertette a közönséggel, addig Fodorpataki László a növényi stresszhatásokra adott válaszreakciók hatását vizsgálta. Kentelky Endre előadásában az emberi érzékelés hiányosságaira hívta fel a figyelmet, rávilágítva arra, hogy akár a tudományos közegben tevékenykedünk, akár a közoktatás szintjén, gyakran nincs pontos ismeretünk arról, milyen növények vesznek körül bennünket.

Molnár Botond előadása a fizika határterületeire kalauzolta a közönséget, őt követően pedig Járai-Szabó Ferenc a Bíró-Néda-modell kapcsán tárgyalta a lokális és globális rendszerdinamika összefüggéseit. Kovács Katalin részletesen ismertette legfrissebb kutatásait, amelyből azt is megtudhattuk, hogy szoros kapcsolatot ápol az ELI (Extreme Light Infrastructure) két pillérével, a szegedi ELI-ALPS és a Bukarest melletti ELI-NP lézeres kutatóintézetekkel. A szekciót záró Nagy-György Tamás a temesvári kutatások alapján mutatta be átfogóan és korszerűen az építőipari innovációkat, különös tekintettel azok gyakorlati alkalmazására.

Az ebédszünetet követő délutáni szekció már a társadalomtudományi és bölcsészeti kutatások eredményeire fókuszált. Az előadásokból betekintést nyerhettünk az erdélyi magyar tudományosság

sajátos kérdésfelvetéseibe és globális összefüggéseibe.

Salat Levente, a román-magyar kapcsolatok és az etnopolitika elismert kutatója, előadásában az erdélyi magyar társadalomtudomány „provinciális” jellegének értelmezési lehetőségeit vizsgálta, megvilágítva az intézményi és tudományos struktúrák korlátait. Őt követően Benedek József, a gazdaságföldrajz és a fenntartható fejlődés szakértője, a fenntarthatósági célok és indikátorok helyi szintű alkalmazásának módszertani kihívásait és lehetőségeit mutatta be. Bányai Éva, a kortárs magyar próza és a transzkulturalitás egyik neves kutatója, előadásában azt járta körül, hogy milyen nézőpontok érvényesülnek a külföldieknek íródott magyar irodalomtörténetekben, különös figyelemmel a kulturális átjárhatóság kérdéseire. Végül T. Szabó Levente, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem BTK egyetemi tanára és a kolozsvári Hungarológia Doktori Iskola igazgatója a nemzetközi összehasonlító irodalomtudomány első folyóiratának (*ACLA – Acta Comparationis Litterarum Universarum*) történetéről tartott előadást.

A szekciók előadásai jól érzékeltették, hogy az erdélyi társadalom- és humántudományi kutatások méltó versenytársai a természettudományi vizsgálatoknak, és egyaránt alkalmasak arra, hogy helyi relevanciájú és nemzetközileg is értelmezhető kérdésekre adjanak választ.

A jubileumi ünnepség helyet adott a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem doktoranduszainak is, akik fiatal kutatókként mutatták be doktori

|||||

A hallgatóság körében
Freund Tamás (középen),
az MTA elnöke
Fotók: MTA Sajtó

kutatásaik aktuális helyzetét, betekintést nyújtva az irodalom-, nyelv-, filozófia- és történelemtudományi témák sokszínűségébe, valamint az interdiszciplináris megközelítésekbe. A kolozsvári Hungarológia Doktori Iskola három doktorandusza eltérő témákon keresztül mutatta be a magyar irodalomtörténet és kultúra különböző korszakainak és aspektusainak értelmezési lehetőségeit. Gálfalvi Ágnes a romániai magyar könyvkiadás rendszerváltás utáni alakulását vizsgálta, különös tekintettel arra, miként hatott a korábbi könyvkiadási hagyomány az 1990–2020 közötti kiadói programokra. Mitruly Árpád kutatása a fordítástudomány és a modernista irodalom határterületén helyezkedik el, előadásában James Joyce *Ulysses* című regényének magyar fordításában megjelenő nyelvi és stilisztikai kihívásokat ismertette. Tóth Dorottya előadásában a dekadencia és a magyar századfordulós irodalmi modernizmus összefüggéseit tárta fel, rámutatva arra, hogyan jelent meg e kettősség az adott korszak poétikai törekvéseiben.

A Történelem – kultúra – civilizáció doktori iskola doktoranduszai hasonló alapossággal és sokrétűséggel mutatták be kutatási eredményeiket, amelyek a 19–20. századi történelem kevésbé feltárt területeire irányultak. Kádár Ágota előadásában Madarász Adeline (1871–1962) életét és munkásságát rekonstruálta, rávilágítva arra, hogyan lehet egy elfeledett női értelmiségi pályaképet visszahelyezni a tudományos emlékezetbe. Szabó Zsolt Máramaros vármegye közigazgatási elitjének 1822 és 1918 közötti működését vizsgálta, különös tekintettel az intézményei struktúrára, a társadalmi mobilitásra és a hatalmi viszonyokra. Zán Antónia gróf Gyulay Lajos (1800–1869) naplóján keresztül az intimitás és identitásformálódás történeti dimenziót kutatta, feltárva, hogyan tükröződnek a személyes tapasztalatok és belső vívódások a 19. századi arisztokrata önreprezentációban. A fiatal kutatók előadásai jól érzékeltették, hogy a BBTE doktori iskoláiban folyó kutatások nemcsak korszerű módszertani eljárásokkal dolgoznak, hanem fontos társadalmi és kulturális kérdéseket is képesek új megvilágításba helyezni.

A konferencia végéhez közeledve az előadók kerekasztal-beszélgetésen az erdélyi magyar tudományosság hazai és nemzetközi integrációjának lehetőségeiről és kihívásairól beszélgettek. A Pál Judit és Nagy László által moderált eszmecsereben a már említett tudományterületek elismert kutatói és oktatói, valamint fiatal doktoranduszok vettek részt, így biztosítva a generációk és diszciplínák

A rendezvény a közösségi és értelmiségi elhivatottságot erősítette

közötti valós párbeszéd érzékeltetését. A hozzászólók – Benedek József, Paizs Csaba, Fodorpataki László, Barabás Réka, Bányai Éva, T. Szabó Levente, Fehér Andrea, Tapasztó Levente, Szabó Zsolt és Mitruly Árpád – az intézményes együttműködés, a tudományos utánpótlás nevelése, valamint a nemzetközi láthatóság erősítésének kérdéseiről beszélgettek. A kerekasztal-beszélgetés középpontjában az a közös szakmai szándék állt, hogy az erdélyi magyar tudományosság strukturált módon kapcsolódjon be a hazai és nemzetközi tudományos diskurzusba – ennek aktuális és hiteles lenyomata volt maga a konferencia is, amelyen a beszélgetők részt vettek.

Az eseménysorozat záróakkordjaként sor került a *Sokszor (nem) Kolozsvár* című felolvasóestre és beszélgetésre Tompa Andrea íróval. A szerző *Fejtől s lábtól* című művéből Albert Csilla és Dimény Áron, a Kolozsvári Állami Magyar Színház színművészei olvastak fel, az ezt követő beszélgetést pedig Bányai Éva és Fehér Andrea moderálták.

A jubileumi rendezvény nemcsak a tudományos eredmények bemutatásának adott teret, hanem megerősítette azt a közösségi és értelmiségi elhivatottságot is, amely a magyarországi és erdélyi magyar tudományosságot a párbeszéd, az együttműködés és a nemzetközi jelenlét hiteles képviselőivé teszi.

MITRULY ÁRPÁD

Ahogy a korábbi években is, a *Ketten egy páston* rovat az irodalom- és kultúrtörténeti érdekességek, évfordulók, megidézett életművek vagy éppen kortárs irodalmi-művészeti események kapcsán kíván felfedni izgalmas háttérösszefüggéseket, megvilágítani elfeledett aspektusokat. BOKA LÁSZLÓ ideit társgondolkodónak, „társvívónak” FILEP TAMÁS GUSZTÁV Lőrincz Csaba-díjas eszmetörténész, a HUN-REN TK Kisebbségkutató Intézet munkatársát kérte föl.

EMLÉKEZÉS ÉS FELEJTÉS HATÁRÁN. ELHURCOLT, LÁGERBE KÉNYSZERÍTETT, MÁRTÍR ÍRÁSTUDÓK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

Együtt az eresz alatt

Ha jól emlékszem, Bodor Ádám jegyezte meg egyszer bölcs iróniával: furcsa, légies érzés lehet, amikor egy ember rájön, hogy voltaképpen nem is létezik.

Mit érezhetett vajon Tűz Tamás, a katolikus pap és költő, aki 1992-es elhunytáig még vagy másfél tucatnyi könyvet adott ki, amikor 1947-ben szovjet fogságból hazatérve föllapozta az ugyanabban az évben megjelent *Magyar mártír írók antológiáját*, s meglátta, hogy a második világháborúban meghalt írástudók között őt is elparentálták? Valószínűleg örült, hogy olvashatta. Az ott megidézett többi írástudónak akkor már nem voltak – legalábbis emberi – érzései. Úgy tudom, ő volt az egyetlen, akinek halálhíre hamisnak bizonyult. A könyvet Boka László szerkesztette (nem tévesztendő össze Boka Lászlóval), Keresztury Dezső írta az előszavát, és Cserépfalvi Imre adta ki. Nincs mit csodálkozni azon, hogy a második világháborúban meghalt írók, tudósok, sajtóemberek névsora ebben a kiadványban – a későbbi adatok ismeretében – még roppant hiányos, bár így is sokkoló lehetett. Sokukról alig tudok valamit. A kiadvány Tűz Tamáson kívül 71 írónak, közíróknak, tudósoknak állított emléket, róluk szóló rövid emlékezéssel, életrajzi vázlattal vagy legalább egy hevenyészett adatsorral, s legtöbbször egy-egy írásuk, írásrészletük közlésével. „Nagyon helyes – írta Kassák Lajos még ugyanabban az évben, hogy a könyv szerkesztői faji, vallási és pártszempontok figyelembevétele nélkül mindannyiokra ráirányították reflektorukat, hogy élénk idézzék őket, érintve

fájdalmaikat és megmutatva belőlük azt az értéket, ami jellegzetessé, megbecsülésre érdemessé tette őket. Akik talán az életben nem is olyan nagyon érezték összetartozandóságukat, most mind együtt vannak az eresz alatt és jól összeférnek.”

Több mint két évtizeddel később, 1970-ben „S két szó között a hallgatás...” főcímmel kétkötetes könyv látott napvilágot a Magvető kiadónál, immár Keresztury és Sík Csaba szerkesztésében, részben az említett előzményre építve; ebben már 135 egykori, főleg a világháború éveiben meghalt, jórészt megölt alkotót idéztek meg a szerzők. Gondolom, ebbe már nem keveredhettek bele túlélők – aki a háború után nem jött vissza az ismét megkisebbedett Magyarországra vagy az onnan utóbb visszacsatolt terüle-

FILEP TAMÁS GUSZTÁV (1961, Budapest) kisebbségkutató és művelődéstörténész, a (cseh) szlovákiai magyar irodalom-, sajtó-, valamint eszmetörténet kutatója. 2014-től az MTA TK Kisebbségkutató Intézetben dolgozik.

BOKA LÁSZLÓ (Nagyvárad, 1974) József Attila-díjas irodalomtörténész, kritikus, egyetemi docens, az [MTA] Irodalomtudományi Intézet tudományos főmunkatársa.

tekre, nem kereste rokonait, nem üzent barátainak – aligha élte túl a háborút.

Az is bizonyos, hogy ebben a második kiadványban (mindkettőt sorvezetőként használom, adataimnak csak egy részét merítem belőlük) sem szerepel mindegyik áldozat, mártír vagy hős – Keresztury az előszóban még ötven ember nevét említi, akikről nem tudtak emlékcikket írni, és semmilyen konkrét adatot nem találtak arról, hogy mikor, milyen körülmények között indultak el a minden élők útján. Kakukktójas is van mindkettőben: Zalka Máté minden bizonnyal az. Nem azért, mert az első világháborúban orosz fogságba esve utóbb szovjet katonaként lett fontos szerepe, hanem mert a spanyolországi polgárháborúban halt meg Lukács tábornok fedőnévvel – évekkal a második világháború előtt. Szerepeltetése, gondolom, a munkásmozgalmi hagyomány kötelező népszerűsítését szolgálta, esetleg ez volt a polgári örökség feltámasztási kísérletének engedélyezéséért fizetett adó. (Ezzel nem vonom kétségbe írói kvalitásait, de alátámasztani sem áll módomban azokat.)

A többiek közül nem mindenki a fronton vagy koncentrációs és fogolytáborokban halt meg; nem lett mindenki az önkény közvetlen áldozata, esetleg „csak” a háborús viszonyoké. Volt, akit bomba, repesz ölt meg, rászakadt a ház, kósza golyó találta el a főváros ostroma idején – miért ne említsem itt az utalt könyvekben nem szereplő Halmay Árpádot, a nagyváradi kötődésű „rajzoló riportert”? Volt aztán, aki föltehetően egészségügyi ellátás hiányában vagy alultápláltság miatt hunyt el, nyersebben fogalmazva éhen halt, ahogy azt a habitusra, világképre, írói nyelvezetre oly különböző két Dezsőről, Szabóról és Szomoryról mondják. (Előbbiről azt is lehetett olvasni, hogy „a szíve ölte meg”, illetve valószínűbb, hogy haláluk oka testi-lelki kimerültség volt, összes ener-

Szabó Dezső

giájukat felemésztették). Az érmihályfalvi születésű, a *Nyugat* első nemzedékéhez tartozó Nagy Zoltánnal például nem nyilasok végeztek, hanem egy rablógyilkos, hónapokkal a harcok után, 1945 nyarán. A kétkötetes kiadvány eufemisztikusan fogalmaz: „a háborús körülmények között félreértés folytán” lelőtték. A kötetnek ezenkívül is vannak olyan passzusai, amelyekből nem lehet kikövetkeztetni, mi is történt valójában azokkal, akiket megidéztek.

A többség természetesen a deportáltak, illetve a katonaként vagy munkaszolgálatosként a frontra vezényelték közül került ki. Fölülreprezentáltak közöttük azok, akikre a tragikus „zsidótörvények” vonatkoztak – az idézőjel *egyik* magyarázata az, amit a konzervatív liberális politikus, Szüllő Géza jegyzett meg talán a másodiknak a vitájában, ti.: az nem biztos, hogy ez zsidótörvény, az azonban bizonyos, hogy nem keresztény törvény. Tapasztalataim szerint a zsidó származású mártír írók közül is csak néhánynak a neve él a nem szakmai körökben, köztudatban: Radnóti Miklóse, Szerb Antalé, talán Sárközi Györgyé, esetleg Halász Gáboré, az erdélyiek közül Salamon Ernőé. Ők mind munkaszolgálatosként veszték oda Magyarországon vagy korábban az orosz fronton – Salamont olasz katonák lőtték le Ukrajnában, mert tifuszt kapott. Voltak olyanok is, akiket munkaszolgálatra hívtak be, de a Harmadik Birodalom koncentrációs táboraiában teljesedett be a sorsuk, mint a legjelesebb prózaírók közül Pap Károlyé, vagy – már a láger felszabadulása után – Gelléri Andor Endréé. Még többen vannak azok, akiket 1944 tavaszán-nyarán gettókból deportáltak. Az erdélyiek közül Karácsony Benőt emlegetjük a

Szomoró Dezső

leggyakrabban; hadd írjam az övé mellé kedves tanulmányíró, esszéistám, Lakatos Imre nevét is, aki rendszerint kimarad az emlékezőlistákból.

Szerepel azonban a könyvek névsoraiban lágerebe hurcolt vagy itthon megölt politikai ellenálló is, s a könyvek sajátossága: a szerkesztők beloptak a korpuszba olyan gondolkodót is, aki a harcok befejeződése után megszerveződő új közhatalom áldozata lett, mint a demokrata filozófus, gróf Révay József, aki a német megszállás idején ellenálló körökkel állt kapcsolatban, s akit 1945 áprilisában, a „gyömrői gyilkosságok” során kommunista rendőrök lőttek tarkón. Voltak aztán, akiket a szovjetek öltek meg vagy hurcoltak lágereikbe. Brassai Viktorról, a keleti frontra került erdélyi költőről és versmondóról Kahána Mózes írt portrét az 1970-es kiadványba. Brassai kommunistának vallotta magát, származása miatt lett munkaszolgálatos (honvéd helyett), de szerepeltetése munkásmozgalmi szempontból is helyesnek minősülhetett. Halála körülményeit azonban nem volt célszerű firtatni. A hasonló sorsúak esetében ezt vagy nem is bolygatták, vagy körülírással meghamisították. Brassai munkaszolgálatos társaival együtt szovjet katonák áldozata lett – tehát olyan tekint-facsart mondatot kellett szerkeszteni róla, melyből az olvasó arra következtethetett, hogy haláláért azokat kell okolni, akikről megszökött: „És nem igazi hőstett-e az az örületnek tettségű cselekedet is, amelyért életével fizetett?” – tette föl az álkérdést Kahána, aki ráadásul a folytatásban azt sugallta, hogy Brassai szökött társaival azért kereste a partizánokat, mert velük együtt akart harcolni a „fenevadak” ellen.

A Partiumból még az 1920-as évek végén Magyarországra szökött, a Karácsony Sándor filozófus, pedagógus és Gulyás Pál költő (szintén be szokták sorolni a mártír írók közé, mert 1944. májusi halálát állítólag az okozta, hogy a határzár miatt nem jutott orvosáshoz) fémjelezte debreceni körhöz tartozó, fametszőként és grafikusként híressé vált, népi költő, levéltáros és filozófiatörténész, az 1944-ben internált nagy könyvművész, Kner Imre barátja, Mata János is szerepel az említett kiadványban. Az ő halálának körülményei is el lettek kódosítva, noha a szerkesztők is úgy tudhatták (később halálának ez a verziója volt a legismertebb), hogy egy szovjet katona lőtte le. Esetében azonban az emlékkönyvbeli tohuwabohu nem tragikus, ugyanis ma már csak annyit tudunk, hogy a Mata halálával kapcsolatos mindegyik hír bizonytalan. (Volt olyan változat, amely szerint katonákat szállásoltak be hozzájuk; amikor továbbindultak, s tankjuk kifordult az utcára, a nehezen mozgó, sérült lábú Mata utánuk szólt a tornácról: „Ruszkik, ha kimentetek, csukjátok be a

Az 1947-ben megjelent antológia borítólapja

kaput!” A harcosok ebből ennyit értettek: „Ruszkik, kaput!” Rossz néven vették, egyikük visszafordult, s lőtt... Bizonyára nem így történt – fia is tagadta ezt –, de a sztori jellemző.)

Említettem, sok olyan író szerepel a listákban, akik lágerekben haltak meg; ezen nem csak a náci koncentrációs táborokba hurcoltakat kell értenünk, bár a legtöbben nyilván közülük kerültek ki. A fogságba esett katonákon és munkaszolgálatosokon kívül a szovjet hadsereg százezrével hurcolt civileket a birodalomba. Közülük a moldvai csángókról könyvet író történésről, néprajzkutatóról, tanárról, a bihardiószegi születésű Mikecs Lászlóról (Áprily Lajos vejről, Jékely Zoltán sógoráról) Mikesi Sándor írt az 1970-es könyvbe. A szövegből nem volt nehéz kikövetkeztetni, hogy nem hadifogolyként vitték el: „a kolozsvári gyakorló gimnázium tanáráként került fogságba”.

Az utóbbi évtizedekben sok adat jelent meg a Szovjetunióba deportált erdélyi, főleg a kolozsvári, tordai magyarokról. Bizonyára nem került be a közbeszédbe a Magyarországon magas kort megért, de a szellemi köröktől elszigetelten, magányosan dolgozó Lőrincz László (ő viszont sem Lőrinczi Lászlóval, sem Lőrincz L. Lászlóval nem tévesztendő össze!), az *Erdélyi Helikon* és az Erdélyi Szépmíves

Céh egykori segédszerkesztője. Ő is Kolozsváron maradt 1944 októberében, a magyar és német csapatoknak a városból való kivonulása után. Mikecscsel és Faragó Józseffel, a későbbi folkloristával beköltöztek a Néprajzi Intézetbe, hogy megkíséreljék megvédeni az esetleg rombolásra vagy rablásra kész bevonuló szovjet és román katonáktól. Onnan vitték el őket; Mikecs ott veszett (lásd erről Áprily *Taganrog* című megrendítő versét), Faragónak sikerült megszöknie, Lőrincz László pedig utóbb emlékezetes novellákat írt a lágeréletről, ötven évvel később aztán *Szibériai priccseken* című emlékezésében idézte föl a deportáció éveit. A „lényegtelen”, azaz nem a létfenntartással összefüggő dolgokat az emlékezet törölte, mondja ebben a mementóban, de fontosnak tartotta, hogy közétegyen egy, néhány ott elhunyt nevét is tartalmazó, birtokába került listát, mert a rajta szereplők sorsáról a leszármazottak esetleg ötven év után sem tudnak semmi bizonyosat. S megnevezte még azokat, akiknek látta a holttestét. Akik tüdőgyulladást kaptak, vérhastól szenvedtek, vagy akiknek lefagyott valamely testrészük, azokat elkülönítették, kórházba vitték. Számptalan olyan erdélyi deportált maradt a többiekkel, akik aztán végelgyengülésben – ez nem betegség, írta, hanem visszafordíthatatlan állapot – haltak meg. Reggelente kivitték és sorban lefektették a barakkok elé az éjjel elhaltakat: köztük volt Járosi Andor, a fél évvel korábban a zsidók védelmében kiálló, embermentő evangélikus esperes, teológus, író, az *Erdélyi Helikon* tagja, Szentpéteri László, akit Lőrincz a kolozsvári Nemzeti Színház dramaturgjaként említ, Végh József író-újságíró, Csutak Árpád egyetemi hallgató. Járosi már az egy hónapig tartó úton annyira legyengült, hogy két ember nyúlt a hóna alá, amikor a latrinára kellett mennie, s akkor is támogatták, amikor istentiszteletet tartott a körülötte lévőeknek. Végh József, Ferenc József unitárius püspök unokája, több folyóirat, köztük Kemény János 1922-es, *Előre* című orgánumának munkatársa több könyvet is kiadott; *Hogyan él ma az erdélyi magyar társadalom* című 1942-ben megjelent riportkötete-szociográfiája átnézésére nekem ez a mostani cikk adott alkalmat, másoknak is ajánlom, akik a „kismagyar idők”-kel foglalkoznak. Szovjet lágerben halt meg a szintén civilként elhurcolt Makkai Ernő filozófiatörténész, Makkai Sándor unokaöccse (aki viszont apjával, a *történetfilozófus* Makkai Ernővel nem keverendő össze! Az apát viszont, bár az 1920-as években halt meg, az első világháború áldozatának tekintették – nyilván akkor rendült meg egészségi állapota.)

Én elsősorban nem az írástudók sorsát vizsgáltam a második világháború utolsó éveivel kapcsolatos korábbi dolgozataimban, hanem a politikai okokból letartóztatott és deportált személyekét. Köztük

is voltak írók, tudósok, újságírók, a lágerkörutakról gyakran sajtóemberek számoltak be utóbb. A német birodalom, illetve a nemzetiszocializmus magyar ellenségeinek és potenciális ellenfeleinek letartóztatását a megszállók már 1944. március 19-én megkezdték. Ellenzéki, kispazda, legitimista, liberális és szociáldemokrata, sőt kormánypárti politikusok, országgyűlési képviselők, az állami adminisztráció tagjai, arisztokraták, újságírók, gazdasági kulcspozícióban lévő szakemberek, szakszervezeti vezetők kerültek a Gestapo kezére – felekezeti különbség nélkül. Áprilisban már túllépte a háromezret a fogva tartottak (magyarok mellett legyelek, olaszok, délszlávok és más nemzetbeliek) száma; a Gestapo Fogházviseltek Köre becslése szerint a fővárosi Pestvidéki Törvényszéken tizenháromezer rab fordult meg. (Gestapo-kirendeltség több más városban is működött.) A nácik csak Mauthausenbe négy gróft deportáltak – Apponyi Györgyöt, Csekolics Ivánt, Sigray Antalt és Szapáry Antalt –, később a nyilasok Sopronkőhidán négy korábbi miniszterelnököt – Esterházy Móricot, Pattantyús-Ábrahám Dezsőt, Kállay Miklóst és Lakatos Gézárt – tartottak fogságban, majd indítottak el sorstársaikkal együtt gyalogmenetben Németországba. Keresztény papok, egyházi emberek közül legalább másfél tucat került koncentrációs táborba – voltak köztük, akik (letartóztatásuk indoka vagy ürügye szerint) szlávok lévén nem a független Magyarországot tekintették eszményképüknek. Tény viszont, hogy a Szálasi-rezsim ezzel kapcsolatos magyarázatait nem lehet komolyan venni. Vajna Gábor nyilas belügyminiszter az 1944. október közepétől november közepéig Németországba szállított tizenkétezer (főleg) politikai foglyot egységesen „bolsevistának” minősítette. Szerintük kommunista volt a bányász, az őrgrof, a délszláv partizán meg a katolikus, református vagy ortodox lelkész is...

A kérdésnek nagyváradi vonatkozásai is vannak. A Harmadik Birodalom területére már a zsidók összegyűjtése, a gettók felállításáig deportáltak Magyarországról politikaiakat. Néhány évvel ezelőtt éppen az *Újvárad* hasábjain bíráltam szigorúan a Szalárdon született, Nagyváradon élt Bárdos László Konrad Rulikowski (a köztudatban Kázmér vagy Kazimir) személyiségét történelmietlenül megidéző, *A dzsidás kapitány* című, több tízezer példányban és több kiadásban megjelent, lengyelre is lefordított regényét. Örülök, hogy most módom van méltatni másik epikai munkáját, az 1956-ban kiadott *Melkun Menyhért utazását*. Ez is ifjúsági műként jelent meg, de állítólag tévedésből – eszerint véletlenül sorolták be az Ifjúsági Kiadó kiadványai közé, azt hitték, útleírás, olvashatjuk Kozák Péter Bárdos László-pályaképében. Tény viszont, hogy korabeli recepci-

ója azért méltatta, mert állítólag ez a regény volt a koncentrációs táborok életének első hiteles ifjúsági feldolgozása. Aztán elsüllyedt (most utánanézzve látom, hogy 1990-ben hangjátékot rendeztek belőle – nem véletlen, hogy erre akkor nem figyeltem föl: abban az évben nem a németek be-, hanem a szovjetek kivonulása volt aktuális kérdés). A *Melkun Menyhért utazása* a feltehetően első magyarországi, még áprilisban Auschwitzba irányított szerelvény utasairól, politikai okokból lefogottakról szól, akikről eddig nem találtam értékelhető dokumentumot. A regény fikatív (nek álcázott vagy autofiktív) történet mesél el, s bár nem minősül történeti forrásnak, nyilvánvalóan saját tapasztalatokon alapul. Utóbb volt, aki „önéletrajzi ihletésűnek” nevezte, maga az író azt állította, hogy a személynevek nem hitelesek – szereplőit nem is egy-egy élő személyről mintázta, hanem több ismerőse tulajdonságait elegyítette. Bárdos zsidó volt, legalábbis a törvények szerint annak minősült, családját később Auschwitzban ölték meg. Őt viszont *politikaiként* vitték el, nyilván otthonról, Nagyváradról, de a könyvben ügyelt arra, hogy a helyszín ne legyen azonosítható. A várost, ahol főhőse él, Váraljának hívják, Nagyváradra ismerhetnének benne, ha nem nevezné egy ízben kisvárosnak (s nem említené meg más helyütt, mint ha csak megtévesztésként Váradot is, mint másik települést). A regény igazi meglepetése, s erre a korszak kutatói tudomásom szerint még nem figyeltek föl: logikusan arra lehet következtetni belőle, hogy a Partiumban és Erdélyben már tízegynéhány nappal a német megszállást követően letartóztattak politikaiakat.

Köztudott, hogy a németek 1944. március 19-én csak a Tisza vonaláig hatoltak el, ott egy időre megálltak, így magam sem feltételeztem, hogy *azon túl* már két héttel később elkezdődtek a retorziók. Bárdos regénye szerint a helyi rendőrök április 5-én – budapesti német utasításra – már begyűjtötték a gyanúsakat, megbízhatatlanokat, akik aztán a helyi fogdából fölkerültek a fővárosi, Mosonyi utcai toloncházba, onnan pedig Auschwitzba, majd – akiket nem gázosítottak el – egy sziléziai táborba. Eszerint a Mosonyi utcában gyűjtötték ekkor a vidéki városokból Budapestre irányított lefogottakat: „Volt köztünk újvidéki szerb, szabadkai bunyevác, nyitrai tót, udvarhelyi székely, visói rutén. Még besztercei szász is egy-néhány. Olyanok, akik józanságra intettek és nem voltak hajlandók belépni a volksbundisták közé.” A regény címszereplője azért kerül lágerbe, mert március 19-én a budapesti Astoria szállóban, a németek egyik fogolygyűjtő helyén szállt meg, s nem tudta azonnal igazolni magát. Szökési kísérlet miatt a műben végül akasztófán végzi.

Az írók, tudósok, szellemi emberek között tehát számosan voltak, akiket a német megszállók és a kollaboránsok politikai ellenségüknek vagy ellenállóknak tekintettek – többnyire joggal. Nagyvárad és Bihar megye főispánjáról, a Lakatos-kormány miniszterelnökségi államtitkáráról, a lágerkörútja során Budapestről többek között Bécsen, Gdanskon át Innsbruck-Reichenauig hurcolt ifjabb Hlatky Endréről – október 15-én ő vitte le a Magyar Rádióba a kormányzónak a háborúból való kilépést és a fegyverszünetet bejelentő proklamációját – írt tanulmányom első változatát még a *Várad* folyóiratban tettem közzé egykor. Határeset az elit keresztény családból származó Sárkány Oszkáré, az egyik legjelentősebb magyar bohémistáé, akit (állítólag büntetésből) az egyik zsidó munkaszolgálatos század keretébe soroltak be karpaszományosként, s a menekülés napjaiban fellépett a német katonákkal szemben emberei (és a maga) védelmében. Úgy tudjuk, „vita-partnerei” puskatussal ütötték meg úgy, hogy belehalt. Kóródy Béla író-újságíró is munkaszolgálatosokat vezetett és védett a Don-kanyarnál, aztán itthon aktív tisztként vett részt az ellenállásban; csak a röpcédulázást tudták rábizonyítani 1944 végén, de kivégzéséhez ez is elegendő volt. A fent említett könyvek az 1944 karácsonyán, Sopronkőhidán bitóra húzott Bajcsy-Zsilinszky Endrét is az írástudók között tartották számon.

A politikai okokból Németországba deportáltakból többnek flekktífusz, végelgyengülés okozta a halálát; valószínű, hogy a „muzulmánokat” – így nevezték azokat, akiknek megerősödésére (munkaképessé válására) már nem volt esély – közülük is megölték. Egyről tudjuk – Talpassy Tibor két cikke alapján – hogy politikai fogolyként koncentrációs táborba kerülve nem „hagyományos” lágerhalált halt. Puskás Lajosról, Ortega *A tömegek lázadása* első magyar fordítójáról és a *Júlia szép leány* című, népballadákra épített színdarab írójáról van szó. A deportációban gyárban dolgoztatták a birodalom anyagi erejének gyarapítására, s ő szabotázásra biztatta fogolytársait: szabályos eljárás után kivégezték.

Nem folytatom a névsort. A manipulálatlan emlékezetpolitikával is sok probléma van. Antinómiája, hogy néhány névvel kíván közösségi tragédiákat szimbolizálni, hogy e drámákat a közemlékezet megőrizze – így azonban százak neve hullik feledésbe. Most, nyolcvan év után még volna idő, hogy összeállítsuk a második világháború írástudó áldozatainak minél teljesebb listáját.

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

A hallgatás terhe és az emlékezés szükségessége. Nagyvárad sorsok

Mára viszonylag közismert tény, hogy egy közösségnek a kollektív emlékezete fokozatokban érik átfogó, kulturális emlékezetté. Ennek a teljes elméletét és tipológiáját kidolgozó Jan Assmann (többek közt Maurice Halbwachs tanaira támaszkodva) kétszer 40 évben határozta meg azt az intervallumot, amíg egy, többnyire történelmi fordulathoz is kötött, de a közösség életét mindenképp befolyásoló eseménysor a kommunikatív, közösségi emlékezetből kulturálissá simul. Halbwachs szerint az egyéni emlékeket mindig nagy mértékben befolyásolja a társadalom, amelyben élünk. Az általunk át nem élt eseményeket és dátumokat egyszerű számsorból vagy tényből a jelen társadalma teszi ugyanis emlékké. A kollektív emlékezet különbözik a hagyománytól, valahol a hagyomány és a nagybetűsnek mondott történelem között foglal helyet, de az átmenet minden esetben folyamatos, nehezen lehetne éles határt húzni e három közé. Pierre Nora ugyanakkor amellettt érvelt, hogy az emlékezetnek helyei, tárgyai, szövegei vannak, amelyek koncentráltan tárolják a jelentést, a közös jelentéstartalmakat, és segítenek feleleveníteni – ezáltal valamelyest újraélni – valaminek a közösségi emlékét. Maga a kollektív emlékként elképzelt, rögzült hagyomány tehát per definitionem lehetetlenség: hagyományt fenntartani, megőrizni klasszikus értelemben nem lehet, csakis benne állni, vagyis újra és újra „eljátszani”, felidézni, előadni, elevenen tartani. Erre szolgálnak a ceremóniák és rítusok is, de a helyszínek és bizonyos tárgyi reminiszcenciák is. Azonban ez minden esetben olvasato(ka)t is jelent, új és újabb értelmezésrétege(ke)t. Assmann ezért fogalmazhatott úgy, hogy a kollektív emlékezet *nem akkumulál*, hanem mindig a jelenből kiindulva *rekonstruál*. Ez nem jelenthet akárhány, homlokegyenest eltérő értelemkonstrukciót, de azt bizonyosan, hogy egy közelmúltbeli esemény részben más színben elevenedhet meg évtizedes távlatból, a róla szóló narratívák bizonyos aspektusai fókuszba kerülhetnek, mások elhalványulnak, a jelenből aktualizálva és akár rekontextualizálva a történelmileg képlékeny, tehát nem teljesen körüljárt, nem konszenzuális eseménysorokat.

A kollektív emlékezet eleve többes számot takar, így nem egyetlen, egységes kollektív emlékezet létezik, hanem egy adott társadalmon belül is többféle az említett időintervallum alatt. Közös elemük, hogy a közelmúltra vonatkoznak, jellemző példája ennek a nemzedéki emlékezet, s mint említ-

tettem, körülbelül 80 évet fognak át, három-négy generációt tehát, de ezen belül is az első 40 év a fontosabb, ami fordulópontot jelöl, hiszen egy bizonyos eseményt felnőtt fejjel átélők, megtapasztalók ekkortól kezdenek el kihalni, ilyenkor üti fel a fejét az „oral history”. Ezt követően már csak fiaik és lányaik, tanítványaik tudják továbbadni a szüleik, tanáraik egyéni (és hiteles) történeteit, a mikrotörténetek jellemzően nem is maradnak fenn, vagy csak amennyiben írásos mű, felvétel stb. rögzíti azokat. A 80. év után nagyjából már csak tankönyvek és egyéb hivatalossá tett kánoni intézmények, művek és gyűjtemények őrzik, ápolják ezen emlékeket. Innentől kezd el a kulturális, intézményesített emlékezet történelemmé csupaszodni. A kulturális emlékezetben a múlt tehát szimbolikus alakzatokká formálódik át, az már csak alapvető nyomokat őriz meg, amíg a második 40 év során időről időre más hangsúlyokkal is dekódolhatók eseménysorok. Narratíváik ezért is kitétek a különböző ideológiai erőtereknek, s éppen ez az, ami döntő különbséget jelöl *szakszerű történettudomány* és az aktuálpolitikai érdekektől is vezérelt *emlékezetpolitika* között. Ha valaki az 1989-es romániai forradalom – még alig 35 éves időintervallumon belüli – megítélésére, konkurens értelmezéseire gondol, netán az 1956-os budapesti események nagyon is eltérő szakmai és emlékezetpolitikai hangsúlyaira figyel, könnyedén megtapasztalhatja e különbségeket.

A második világháború eseményei, sokrétű borzalmai éppen 80 esztendővel ezelőtt zárultak le. Annak összetett hatása és viszonylag konszenzus övezte megítélése most lép át nagyjából a kulturális emlékezet szférájába. Lassan nem élnek azok, akik személyesen is átélték, a kollektív emlékezet azonban még eleven, a kommunikatív emlékezet része viszont többes irányból problematikus: többek között azért, mert minden korábbi kataklizmánál súlyosabbnak, tragikusabbnak, a teljes korábbi humánomot, emberi értékrendet felszámolóknak bizonyult, ami az európai civilizáció bukásaként is értelmezhető, s amely nem véletlenül generációs traumaként élt és él tovább. Részleges kibeszéletlensége sokrétű okokra vezethető vissza. Az olyan tragikus események – túl a modern háború okozta általános borzalmakon –, mint a lágér, az elhurcolás vagy éppen a kollektív bűnösség, az erőszakos határmódosítások és kitelepítések, olyan eleven sebek, személyes és kollektív traumák, amelyekről nagyon

sokáig nem lehetett, nem volt javallott beszélni. De mint minden trauma, a túlélők számára ez azt is jelentette, hogy lényege szerint képtelen róla beszélni, képtelen kibeszélni, ami pedig a feldolgozás, gyógyulás első lépése lehetne. A legújabb kutatások azt is igazolják, hogy egy mélyen belénk vésődött trauma, valaminek a megélt rettenete nemzedékről nemzedékre öröklődhet.

A magyar holokausztregények (nem a spontán emlékezesek és önéletrajzi vallomások, hanem az átfogóbb irodalmi narratívák) nem véletlenül többnyire csak évtizedekkel a megtörtént események után születtek meg, a Szovjetunióba egykor elhurcoltak hasonlóan tragikus sorsai pedig mindmáig csak felerészt ismertek, sokuk eleve feltáratlan. Ugyanígy a határokon kívülre került magyar közösségeké is az: a recski haláltábor román, szlovák, szerb „megfelelőiről” csak az utóbbi évtizedekben születtek történeti munkák, ezeket nem egyszer szépirodalmi alkotások előzték meg. Maga a második világháború és közvetlen utóhatása sokrétű borzalmakat és halálnemeket fed, a harcok, ostromok mellett a nácizmus és a kommunizmus ideológiai kivégzőosztagai számtalan értelmetlen áldozatot követeltek, amelyekre kitérni itt most nincs lehetőség. A harcok emléke közvetlenül a 80 évvel ezelőtti események után elevenen élt még a köztudatban, az egyes munkatáborokban, lágerekben (itt és ott) történekekről azonban kevés biztos információval rendelkeztek a hátszágbeli tömegek.

Kelet- és Közép-Európában a harc a kollektív emlékezetért a háború végével szinte azonnal megindult. A nácizmus ideológiai bűneinek egy részét nyíltan propagandára használták, az 1948 után kiépülő egypártrendszer tudatosan, saját autoriter rendszere, ideológiát szolgáló művészet- és irodalomképe érdekében, illetve az ezt elősegítő cenzúrája hathatós támogatásával formálta az emlékezetet. Ügyesen rostálva, saját érdekei szerint értelmezve-tálalva, nem egyszer elhallgatva vagy ferdítve a valós történéseket. A zsidóságot ért történelmi gyálatról (főleg Nyugat-Európában, de itthon is) jelentős számban jelentek meg munkák közvetlen a háború után, a hallgatás az 1950-es évekre lett általánosan jellemző, amikor a traumatizált túlélők egyrészt a felejtésbe menekültek, másrészt az egyes országok eltérő társadalmi vagy politikai okokból szőnyeg alá söpörtek bizonyos kérdéseket. Itthon látványos lett a kérdéskör politikai tiltása, így alig esett szó a deportáltakat segítő, szintén az életüket kockáztató keresztényekről, a nácik által politikai ellenlábasként elhurcoltakról, s szinte semmi a cigányságról. Még kevésbé a bevonuló szovjetek gatteteiről, akik nők százazreit becstelenítették meg

vagy civileket vittek málenkij robotra, a később tömegeket ért atrocitásokról, kollektív bűnösségre hivatkozva. A sor sajnos hosszan folytatható lenne. A kibeszélések helyett az ismert történelmi fordulat álmegoldásként a marxizmus-leninizmus tanait és sztálini új mintát javasolt.

A „világháborús” halottakról Magyarországon két antológiát is szerkesztettek: az egyiket még a kommunista hatalomátvétel előtt, 1947-ben, a másikat, a teljesebbet 1970-ben. Mindkettőben az életben maradtak kötelességének mondták a szerkesztők az elhunytak emlékének megőrzését, ébren tartását. „Méltatlanul megbántott szellemüknek – mint azt Keresztury Dezső írta – elégtételt csak ez adhat”; vagyis példájuk és művük, emberségük és műveltségük csak így, az emlékezés révén maradhat fenn! A két antológia megjelenése közt sok idő telt el. Az 1947-es kötetben még szinte a romok közül kellett felkutatni a halottak hagyatékát. Bóka László talán ezért is, úgy fogalmazott: „Nem csak fronton pusztultak el e korban az emberek, s nem csak zsidók haltak meg. Nem ilyen egyszerű!”. A kötet esetében nem beszélhetünk Pierre Nora-i értelemben vett emlékezhelyről, olyan memorábiljáról, ami meghatározta volna a későbbi évtizedek viszonyulását, hiszen a következő évek kommunista hatalomátvételének köszönhetően az nem is válhatott ki komolyabb hatást. A második kötet meglehetősen átértelmezte és kitágította a mártírium fogalmát, a rostált vértanúi szerepmoellek pedig kitüntetett szerepet játszottak a korszak emlékezetpolitikájában: ezért is tűnhetett úgy, hogy a kérdéskört viszonylag könnyen, problémamentesen be lehetett illeszteni egy alapvetően lebutított, kétpólusú (bűnös múlt és reményt sugárzó jelen, fasizmus vs. szocializmus, nemzeti vs. internacionalista) világképbe. A cenzúra szorításában Magyarországon nem lehetett mindent feltárni és kimondani, a szomszédos országokban, így Romániában meg pláne nem, ahol amúgy is igyekeztek minden háborús bűnt a magyarok, a horthysták nyakába varrni. Volt persze mit. De a részletek elfedése, eseménysorok tudatos összemosása vagy nyílt meghamisítása, egyéni motivációk felkutatása helyett a kollektív bűnösségek hajszolása lett jellemzőbb. A háborús évek tomboló szörnyűségei, majd az újabb „impériumváltás” egymásra torlaszolt emlékezeteket, elfedett egyéni és közösségi sebeket, leminősített vagy hallgatásra ítélt kollektív fájdalmakat, s ami még rosszabb: kijátszani igyekezett egyik népcsoportot a másik ellen.

Anélkül, hogy ennek tragikus fonákságait, a hivatalossá tett emlékezet árnyalatlanságait tovább taglalnám, fontosnak vélem hangsúlyozni, hogy a felejtés ellenében történő emlékezés-aspektusok

minden mártíriumnak (a halottak áldozatvállalásának, üldözésüknek és/vagy pusztulásuknak) valamiképp „értelmet” is nyújtanak. Értelmezést kölcsönöznek, legalábbis értelmessé, értelmezhetővé és feldolgozhatóvá teszik utólag mindazt, amit traumák és tragédiák, égbe kiáltó emberi bűnök öveztek, végső soron a teljes értelmetlenségnek próbálnak – leginkább a példaadás, a figyelmeztetés, a „soha többé ilyet” szándékával – célt adni. Az elhallgatásoknak, a kibeszéletlenségeknek vagy a részleges, egyoldalú és csonka narratíváknak is köszönhető, hogy a jelen közösségei, a ma olvasói szinte semmit, vagy igen keveset tudnak például a bő 80 évvel ezelőtti Nagyváradon történekről! Nem egyszer párhuzamos narratívák futnak ma is szakmai körökben is, a legcsekélyebb szándék nélkül, mely közös nevezőre hozhatna dolgokat magyar, román, zsidó és más emlékezetformák alapján. A méltó (békévé oldott?) emlékeztetést és az ehhez szükséges szembenézést, a hosszú távú, felekezeti, nyelvi, nemzetiségi megbékélést ma is a különböző politikai oldalak mentén kijegecesedő ellentétek bináris érvkészlete, sok esetben homokozó-logikája nehezíti. Mégpedig a felejtés ellenében nemcsak érdemes, hanem szükséges is tenni ma, a közösségi média felületes, ám annál harsányabb és ijesztőbb, alternatív történelemképeinek s nem ritkán nyíltan mülthamisító gyakorlatának a korában. Kellő tér hiányában a sokrétű kérdéskör egyetlen, helyi aspektusára térek ki csupán az alábbiakban a kerek évforduló kapcsán.

Közismert axióma, hogy amíg valamely embercsoport képes fenntartani hitelesen a saját közös kulturális emlékeztetét, addig ez az embercsoport létezik. Az emberiség történetének mindmáig legnagyobb és legtöbb halálos áldozattal járó háborúja ugyanakkor nem csak a frontokon követelt emberéleteket. A második világháború legborzasztóbb aspektusa nekünk, magyaroknak is talán éppen az volt, hogy a frontvonalak mentén leképeződött ellentéteken, de már az első világegés okozta közvetlen és közvetett sebeken is túl (mely után az igazi okok felkutatása elmaradt, helyette bűnbakképzés, valakiknek a démonizálása vált önmagát gerjesztő politikai szólamná) egyetlen nagy elképzelt közösségen, a nemzetén belül is kategorizáltak. A jogos sérelem és a „külső ellenség” fogalma mellett így a „belsőé” is igen korán megjelent, hogy végül haláltáborokba küldjenek közös anyanyelvvel és kulturális emlékezzettel, közös identitással rendelkezőket: magyarok más magyar állampolgárokat. „Hazám tett itt »titkosan« hitet az örület és a hamisság mellett” – panaszkolta már 1939 júniusában, a második magyarországi zsidótörvényre utalva egyik Ortutay Gyulának írott levelében a költő Radnóti Miklós...

Erdélyi Ágnes

Aligha emlékeznek sokan rá, hogy Váradon élt a költő szeretett féltestvére, Erdélyi Ágnes, valamint mostohaanyja is. Ágnes szintén versírással foglalkozott, de kisregényt is megjelentetett, s többek között a *Brassói Lapokban*, illetve a *Nagyváradai Naplóban* is publikált – amíg tehetette. A *Kórus három hangra* (Nagyvárad, 1935) gyöngéd, tiszta, a női lélek rezzenéseit híven visszaadó verseskötet, amely azonban már a korszak rettenetét is előre jelzi. Ars poeticája, alaphangja is az, hogy az „eljövendő jobb időkben hiszek”, ugyanakkor szeretett Miklós bátyjához hasonlóan a szerző is úgy érezte, ő is „mementót riadó, jajszóra süket fülekbe.” A jövőkép márpedig egyre borúsabb lett, Ágnes baloldali értelmiségiként nem tudta eldönteni, Magyarországra, netán a Szovjetunióba induljon, végül a „visszatért” szülővárosában maradt, vesztére. A nagyváradai gettóba kerülése után a halálvonathoz névtelen karhatalmi legények kísérték, utolsó hónapjairól nem tudunk, csak azt, hogy Auschwitzban ölték meg, alig 30 esztendősen.

45

Kevesen tudják, hogy maga Radnóti is közel száz napot töltött Bihar megye egyes településein, „a dicstelen, emberpróbáló munkaszolgálat” állomáshelyein. 1942-ben munkaszolgálatosként a nagyváradai csapatkórházban is tengette napjait (előtte Margittán, Tasnádon, Élesden, a Királyhágó környékén dolgoztatták), Ágnes, s a kórházba utazó feleségét, Gyarmati Fannit is láthatta ott pár órára. Radnóti *Naplójában* s leveleiben is kitért a megfeszített munkával telő napokra és a gyakori megaláztatásokra. A kórházi körülményeiről sokat elmond, hogy levelezésre is csak heti 2 papírlapot engedélyeztek számára. A helyzet a vészkorszaktól, 1944 tavaszától nyilván rohamosan tovább romlott.

Tibor Ernő egyik 1906-ban–1907-ben készült önarcképe (olaj, vászon)

46

A két világháború között a város 25-27%-át tette még ki a zsidó lakosság, többségükben kereskedők, polgárok, értelmiségiek, a középosztály tagjai, akiknek a város század eleji kulturális-gazdasági felfutása is köszönhető volt. Teljességgel asszimilált, magyar identitású személyekről beszélünk, akik nélkül a kisebbségivé lett magyar kulturális és sajtóélet is összeomlott volna a két világháború között. Sonnenfeldék áldozatos munkájáról másutt már írtam, a nyomdászdinasztia tagjait, családjaikkal együtt 1944-ben a helyi gettóba vitték, az esetről a helyi lapok is csodálkozva, megrendülten írtak, többen azt remélték, magyar érdemeikért kivételeznek legalább velük. Nem így lett, mindannyian Auschwitzba kerültek. A nőket azonnal megölték, a férfiak közül páran (Sonnenfeld Gusztáv és fia, valamint veje) csodával határos módon megmenekültek (bankjegyeket kellett hamisítaniuk a nácioknak), de csak fizikailag éltek túl a borzalmakat, lelkileg aligha: nem sokkal később egyikük meghalt, másikuk öngyilkos lett, vállalkozásukat államosították, a legfiatalabb közülük pedig kivándorolt.

Fontos lehet e ponton tudatosítani, hogy a holokausztot túlélő erdélyi magyar anyanyelvű zsidóság döntő része önazonossági dilemmát élt meg a Soá után. Magyarként nem pusztán nem védte meg őket saját hazájuk, hanem annak kollaboráns vezetői kiszolgáltatták őket, e helyzetből kivezető utat nemegyszer a magyar-zsidó identitás feladása és a románságba való beolvadás, illetve általában is a kivándorlás és a nyelvváltás jelentett. Bruck Edit(h), a későbbi „Signora Auschwitz”-ként ismert író nő esete intő példa, aki olaszul tudott csak nekilátni traumatikus emlékei irodalmi feldolgozásához, egy-

kori anyanyelvén nem. A nagyváradi Harsányi Zimra *A téboly hétköznapijai* címmel írt megrendítő hatású könyvet, naplórégényt, amit először 1966-ban adtak ki, a szerző viszont később Ana Novac néven tette közzé a román, az angol és egyéb más, világnyelvű fordításokat. (Tompa Andrea legújabb, *Sokszor nem halunk meg* című regényének is ő az egyik szereplője.)

Nem tért vissza a haláltáborból az a Tibor Ernő sem, aki a budapesti Képzőművészeti Akadémián végzett, s akit a századelőn még szülővárosa egykori vezetése – felismerve rendkívüli tehetségét – külön ösztöndíjjal segített Párizsba, a Julian Akadémiára. Tibor Ernő művészetét Európa szerte elismerték, Németországban és Skandinávia több városában is nagy sikerű kiállításokat rendezett, de szülővárosához élete végéig hű maradt: rendszeresen rendezett tárlatokat, festőiskolát indított, és a Holnap Társaság egyik alapító tagja is volt. Dachau egyik külső táborában hunyt el ő is 80 éve, egyik sorstársa visszaemlékezése szerint még a koncentrációs táborban is igyekezett folytatni művészi tevékenységét.

Tibor Ernő, Dutka Ákos és Antal Sándor iskola-társak voltak. A vészkorszakban Dutka (már Budapesten) nem volt hajlandó dicsőítő cikket írni a Führerről, ezért levetette nevét a *Friss Újságról*, amelyiknek főszerkesztője volt, majd névtelenségbe burkolózva kiköltözött Máriaremetére. Még ezt megelőzően, a vele – régi váradiságuk okán is – jó kapcsolatot ápoló ifj. Hlatky Endre (aki a visszacsatolt Várad főispánja volt a németek hatalomátvételeig, amikor is Soós István polgármesterrel együtt lemondott) 1942-ben Tabéry Gézával közösen látogatott ki Rozsnyay Kálmánhoz Nógrádverőcére, a mai Ady Endre Emlékmúzeum alapjait kitevő híres Ady-gyűjtemény megtekintése és megvásárlása céljából. Mint arról maga Hlatky is beszámolt a *Magyar Csillag* hasábjain, a relikviákat 1942 decemberében 7500 pengőért vásárolta meg Nagyvárad városa. Hlatky ezen felül is fontos szerepet játszott az országos közéletben, a Sztójay-kormány leváltása után a miniszterelnökség sajtóállamtitkára lett és a Magyar Rádió kormánybiztosa, ebbéli szerepében jelentette be a Horthy-proklamáció beolvasását. A németek őt is letartóztatták, politikai fogolyként több társával elhurcolták, végül 1945. március 27-én szabadult Capri szigetén, később Rómában élt, onnét biztatta egykori barátait – így Dutkát is – az igazi Nagyváradra történő emlékezésre, emlékiratai megírására.

A helyi gettóban egy egészen más korban a város egy egészen más arculata mutatkozott meg. Ide került gyermekfejjel Réz Pál is, akinek köztisztvisletben álló főorvos édesapját sem kímélték az Észak-

Erdélyben is hatályba lépett törvények. A *Bokáig pezsgóban* című beszélgetős kötete, „hangos memóár”-ja nyitó oldalait mindenkinek olvasásra ajánlom ezúton is! Ők édesapjával és bátyjával egy nagyváradi becsületes magyar csendőr segítségével vészelték át egy ideig a gettóbeli létet, aztán szintén e segítő révén Romániába szöktek, időt nyertek, igaz, ott börtönbe kerültek, később pedig Bukarestben magyarként érték őket atrocitások. Réz megjegyezte emlékezésében, hogy „sokan nem tudják ma sem”, de 1940 után Észak-Erdélyben rosszabb lett a helyzet, mint Magyarországon, ahol a „szélsőjobbaldalikakat a régi réteg nem engedte előretörni, tehát a minisztériumokban, az orvosi kamarában és a fontosabb értelmiségi helyeken a régi konzervatív keresztény középosztály ült”. A nyilas, imrédysta fiatalok azonban szinte megszállták a visszakapott területeket, tehát „Váradon jobboldalibb volt a világ, mint, mondjuk Pesten, Szegeden vagy másutt”, s ezt csak keveseknek – így például Hlatky Endrének – sikerült egy ideig ellensúlyozni.

Még a véskorszak előtt elhunyt a rendkívüli műveltségű irodalomtörténész és bibliakutató Kecskeméti Lipót, akit budapesti főrabbinak is elhívtak Trianon után, ám ő nem vállalta, egyházi vezetőként és helyi értelmiségiként is a nagyváradi hívei mellett állt ki, ragaszkodott Nagyváradhoz és magyar ajkú közösségéhez, amiért a román hatóságok több ízben zaklatták, letartóztatták, nem egyszer „nemzetváltásra” biztatták. Ligeti Ernő s mások emlékezése szerint is Kecskeméti azt hangoztatta: „Magyar zsidók voltunk és vagyunk, az új uralomban is magyar zsidók. Hiába: nem tudunk hűtlenné lenni. Nem dobunk követ a kútba, melynek ittuk a vizét, és nem dobunk követ a kútba, amelynek vizéből inni akarunk...”. Sajnos e kút halált hozott mégis testvéreinek, Györgynek is, aki tanár s a *Pester Lloyd* újságírója volt, s akit 1944 áprilisában hurcoltak el Auschwitzba.

Nem élte meg „szerencséjére” e deportálást a holnapos költő és színpadi szerző Emőd Tamás, aki szívbetegen, mondhatni meghalni tért haza Budapestről szeretett városába, bár a zsidótörvények érthetetlen billogját még ő maga is megtapasztalta, verseiben döbbenetesen megénekelte. Jó barátját, Ligeti Ernőt, a tízes években Nagyváradon újságíró, majd az impériumváltást követően Tabéryval s másokkal a transzilvanizmus európai eszmekörét hirdető, a „keleti Svájc” gondolatban is erős magyar gyökereit hangoztató helikonistát Budapesten ölték meg nyilas verőlegények. A náluk idősebb Antal Sándort, aki szobrászként, költőként indult, majd 1908-ban jó érzékkel tömörítette egybe az irodalmi modernség fiatal költőit, s lett *A Holnap* első antológiájának

szerkesztője, szintén elhurcolták, ő is gázkamrában végezte. Antal Strindberg és Selma Lagerlöf egyik első magyar fordítója volt, Skandináviában is élt, onnét tért haza újságíróként a tízes években, az évtized legvégén komoly vitába keveredett az akkor már Budapesten élő Emőddel Ady szellemi hagyatéka kapcsán, de később nyilván kibékülhettek, Antal ugyanis Emődnek (mint hiteles tanúnak) küldte el lektorálásra *Ady és Várad* című fontos visszaemlékezését, immáron Pozsonyból, ahová költözött. Innen hurcolták el családjával együtt.

Az egykori váradi zsidóság alig egy tizede tért csupán haza... Mi lett volna – kérdezhetjük –, mi lehetett volna a magyar közösséggel (akár romániai kisebbségként és helyi szinten is), ha ezeket az embereket nem küldik haláltáborokba? Ráadásul, ha nem az újfent magyar adminisztráció alatti városból teszik mindezt? Kétség kívül igaza van azoknak, akik legnagyobb magyar temetőnek nevezik Auschwitzot.

A háború utáni első népszámlálást Romániában 1948-ban tartották. Ekkor a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó kérdés – talán nem véletlenül – hiányzott a kérdőívben, és csak az anyanyelvvel kapcsolatosan lehetett nyilatkozni. Ekkor már csupán 138.000 fő vallotta magát jiddis/héber anyanyelvűnek, ami a teljes romániai társadalom alig 1%-át tette ki. Tudjuk persze, hogy a zsidók és a cigányok döntő hányada Erdélyben a magyar nyelvet tekintve anyanyelvűnek, de az 1956-os népszámláláskor, amikor már nemzetiségre is lehetett kérdezni, a számok lényegében nem változtak.

A véskorszak és a háború lezárultával több emlékezés született, 1945 és 1948 között volt kísérlet az elmondhatatlan elmondására is, de ezt általában még nem az áldozatok kezdeményezték. Ilyen volt dr. Nyiszli Miklós könyve is, mely a maga nyereségében is piaci babérokra tört. Auschwitz-i fogolyként, de a „halál angyala”-ként elhíresült Josef Mengele kórboncnokaként Nyiszli is megírta emlékeit. Memoárjának 1946. novemberi kiadása hideg tárgyilagossággal vázolta, hogyan öltek meg a nácik több millió ártatlan embert. Mint a kötetet egykor beharangozó cikk fogalmazott: „A halálnemek: gáz, injekció, tarkólövés, máglya, lángszóró. A segédszemélyzetet négyhónaponként gyilkolták meg, hogy szemtanú ne maradjon.”

A 20. században nem túl gyakori, hogy egy könyvet – még ha csak szimbolikusan is – bíróság elé állítsanak! 1947-ben a nagyváradi színházban azonban pontosan ez történt, ad hoc népbíróság elé vitték Nyiszli doktor könyvét (az eseményről Lówy

A második világháború eseményei, sokrétű borzalmai éppen 80 esztendővel ezelőtt zárultak le. Annak összetett hatása és viszonylag konszenzus övezte megítélése most lép át nagyjából a kulturális emlékezet szférájába.

Dániel is beszámolt, legutóbb pedig Kisantal Tamás kontextualizálta a teljes eseménysort). Meglehető a szerző valóban „haszonlesésből, pénzért írta és jelentette meg hajdani szörnyű élményeit”, az azonban alighanem a legismertebb holokausztmemoárrok sorába emelkedett, aminek hatása mindmáig kiemelten fontos: a legsikeresebb magyar holokausztfilm, a *Saul fia* (2015) egyik forrásának és inspirálójának is ez számított. Az is közismert, hogy Kertész Imre nagyra tartotta Nyiszli szövegét, a 2000-es évek elején az ő javaslatára adták ki újra – és azóta már több kiadást is megért. Könyve a nyugat-európai szellemi diskurzusokban igen korán kiemelt jelentőségűvé vált, 1951-ben francia fordításban már részlet jelent meg belőle Jean-Paul Sartre lapjában, a *Les Temps Modernes*-ben, 1960-ban az Egyesült Államokban is napvilágot látott a teljes szöveg, amelyhez Bruno Bettelheim írt előszót. Nemrég – épp az *Újvárad* hasábjain, levéltári források alapján – arra is fény derült, hogy Merle jogtalanul „ihletődött” e műből, amikor saját, későbbi bestsellerét írta.

E sorban említhető a szintén nagyváradi Gera György is, akinek neve talán a legkevésbé ismert, holott 1972-ben kiadott (amúgy Bibó István tanulmányai hatására regénnyé érett) *Terelőút* című kötet a témához irodalmi igényességgel az elsők közt nyúló mű volt, de nagyobb kritikai visszhangot a kor sajátosságai miatt nem kaphatott. Gera szintén asszimilált zsidó értelmiségi volt – anyai ágon Konrád György unokatestvére –, akinek szülei haláltáborban haltak meg, őt munkaszolgálatosként Mauthausenbe deportálták. Autobiografikus regényében az egykori dokumentumokat is közlő elbeszélő, mint családjából az egyedüli túlélő, úgy dönt, felkeresi az egykori lágér helyszínét. A nyomok azonban eltűntek, a helyszínt visszahódította a természet, benőtte az erdő, s mintha a közelben lakók emlékezetéből is kihullottak volna a zavaró emlékek. „A tárgyi feltételek hiánya és az emberi emlékezet

hiátusai válnak nyomokká” – írta a regényről Jeney Éva –, miközben a borzalmak szavak általi visszaadásának lehetetlenségével is szembesülünk.

Gera könyve a *Sorstalanság* magyar nyelven íródott egyik előzményszövegeként is értelmezhető, akárcsak Nyiszli memoárjai. Ide tartozik még egy nagyváradi szerző, Simon Magda is, aki ugyan nem a város szülőtte volt, de élete nagy részét Nagyváradon töltötte, a *Nagyváradi Napló* riportereként dolgozott, s 1944 júniusában került végül Auschwitzba. Az ő lágernaplója, riportkönyve (*A nagy futószalagon. Riport a halálról*. Bukarest, 1967) 1944. június elsejére virradó éjszaka kezdődik, a helyi gettó kiürítésének hajnalán. Monodrámaként is olvasható, mely egyetlen asszonyról szól, aki szerette városát és szerette annak költészetét, kultúráját. Könyve az emberhordává züllöttek megvetése helyett, (akik kimentek az utcára röhögni a transzportok elindulásakor) olyan elbeszélőt választ, aki Ady verseibe kapaszkodik, amelyeket fohászként vagy akár átokként is használhat, azok az életet jelentő igévé alakulnak számára. Könyve szintén a különösebb recepció nélkül maradt művek sorát gazdagította, holott ezek kontextuális olvasata segíthet a mából való teljesebb és árnyaltabb emlékezet kialakítására. Ezért van jelentősége e könyvek újra-kiadásának is!

A magyar holokausztról fennmaradt korai szövegek (és ezen belül a nagyváradi áldozatokhoz köthető emlékek vagy a túlélők révén elbeszélte tragédiák) „nyomtalansága” számos tényezőnek, társadalmi és kulturális, valamint politikai körülménynek tudható be, egy időben központilag is tabusították a témát, de ide számít az is, hogy sokáig maguk az áldozatok kezdték el szégyellni (ma már jól dekódolható pszichológiai folyamatok mentén) a velük megesettek. Továbbá, mint arra a legújabb kutatások Európai távlatokban mérve is rámutatnak, a rettenetes közelmúlttal foglalkozó műveket egy idő után a primer olvasók sem tudták már befogadni. A traumák feldolgozásához azonban sohasem a felejtés a helyes út! A kollektív felejtés ellen egyetlen lehetőségünk van: az új és újbóli felidézés, a megmutatás, az emlékezetben tartás, s annak reménye, hogy a kulturális emlékezetbe beépülve, viszonyítási pontként szolgálva, ezek az események a jövőnket is jobba, elviselhetőbbé segíthetik tenni, de mindenképp arra ösztönöznek, hogy magunk által, s nem egykori kollektív ideológiák árnyai szerint, formáljuk meg azt.

BOKA LÁSZLÓ

A (propaganda)művészet rehabilitálása

Boris Groys: *A művészet ereje*, MMA Kiadó, Budapest, 2022

FORGÁCS ÁRON kultúrantropológus, szerkesztő, fényképész, Pécsen született 1989-ben.

Boris Groys korunk egyik vezető művészeti írója és művészetfilozófusa. Magyarra bűnösen ritkán fordítják, pedig az egyik legmeghatározóbb hang a nyugati művészeti világban. Ebben a vonatkozásban változást jelent, hogy az MMA 2022-ben kiadta *A művészet ereje* című esszégyűjteményét, melynek eredetije 2008-ban jelent meg. A kötetbe gyűjtött írások 1997 és 2007 között különböző folyóiratokban, antológiákban, katalógusokban voltak publikálva, az utolsó, *Európa és társai* című esszé korábban kiadatan volt.

Ne tévesszen meg senkit az, hogy jobbára több mint húsz éves szövegeket ajánlok a figyelmükbe, gondolván, hogy ezeken már átlépett az idő és a történelem, mert olyan gondolatgazdag esszék ezek, melyek relevanciáját nem kezdte ki az idő. Boris Groys filozófiai és történeti megközelítését nyújtja művészet és politika kölcsönhatásának és ez a szemlélet, illetve tárgyalásmód túlmutat az adott jelen mégoly jelentős történésein is. A könyv első része a művészeti világ kortárs jelenségeinek és funkcióinak elemzését adja, a második rész pedig történelmi áttekintés művészet és politika viszonyáról a 20. és a 21. században. Groys a bevezetőben bevallja, azért írta meg ezt a könyvét, hogy hozzájáruljon a piaci és a propagandaművészet egyensúlyához a kortárs művészeti világban azáltal, hogy nagyobb teret szentel az utóbbinak. Mint írja: „*A modernitás körülményei között kétféle módon lehet műalkotásokat létrehozni és forgalmazni: árucikként vagy a politikai propaganda eszközeként*”. Csakhogy a kortárs művészeti életben sokkal több figyelmet kap a művészet mint árucikk története, és kevés figyelmet fordítanak a politikai propagandaként megnyilvánuló művészetre, sőt ez utóbbit főként a szovjet rendszer bukása után etikai, erkölcsi érvekre hivatkozva kizár-

ták az intézményesen elismert művészet köréből. Groys szerint ez vitatható megközelítés, szerinte: „*A politikailag motivált művészetnek a művészi világon belüli reprezentációja független attól, hogy az ilyen művészetet erkölcsileg vagy akár esztétikailag jónak vagy rossznak találjuk-e*”.

Groys megállapítja, hogy a közvetlen politikai propaganda keretében létrejövő alkotás nem árucikk, mert nem egyéni fogyasztóknak készül, hanem tömegeknek, akik számára ideológiai üzenetet közvetít, márpedig minden ideológia egy bizonyos vízióra, egy a jövőről alkotott képre épül. „*Ez pedig azt jelenti, hogy bármilyen politikai vagy vallási ideológia kiszolgálásával a művész végső soron a művészetet szolgálja*”. Azt elismeri: „*ma már a főáramú nyugati művészet is egyre inkább az ideológiai propaganda üzemmódjában működik. Ezt a művészetet is tömegeknek szánják, amelyek nem okvetlenül válnak vásárlóivá. Sőt, éppen a nem-vásárlók teszik ki a művészet egyre növekvő közönségének túlnyomó részét*”.

A kötetben olvasható első esszében a művészet autonómiájáról értekezik a szerző, melyet szerinte az általánosan elterjedt vélekedéssel ellentétben nem az esztétikai értékítéletek hierarchiája, hanem éppen ellenkezőleg, az effajta hierarchiák teljes hiánya biztosít. Ebből kifolyólag „*A művészeti világot a minden vizuális forma, tárgy és médium közötti alapvető jogegyenlőségének a rendszerét feltételezi*”. Ez a belátás hozzásegít ahhoz, hogy erőteljesebben védekezzünk a művészeti világot ért külső, akár politikai nyomás ellen is. Művészet és politika abban az értelemben is kapcsolatban áll egymással, hogy mindkettőben az elismerésért folyik a harc, ami nem az anyagi javak elosztását jelenti, hanem a politikai, illetve művészi törekvések legitimitásának elismertetését igyekszik elérni. Ez utóbbi tekintetben a klasszikus avantgárd művészet volt az, amely arra törekedett, hogy művészetként ismerjék el azokat a megnyilvánulásokat is, amelyek korábban nem tartoztak a művészet körébe. Ez a program a 20. század folyamán olyan sikeres lett, hogy ma már a tömegkultúra, a giccs képi világa is egyenjogúvá vált a magasművészeti műalkotásokkal. Külső politikai, ideológiai nyomás érzékelhető atekintetben, hogy a hierarchiák megmaradjanak a művé-

szeti világban, de a művészet autonómiája csak akkor védhető meg, „ha abból az előfeltevésekből indulunk ki, hogy esztétikai szinten minden vizuális forma és médium egyenrangú.” De a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a minőségi értelemben vett jó és rossz művészet közötti különbség nem fog megszűnni attól, hogy az esztétikai értékrendjében minden vizuális forma egyenrangú. „Épp ellenkezőleg: a jó művészet pontosan az, amelynek célja az egyenrangúság megerősítése”, mert a jó mű „a képek tényleges egyenlőtelenségének körülményei között formális egyenlőségüket hirdeti. (...) Azzal, hogy a társadalmilag, kulturálisan, politikailag vagy gazdaságilag kikényszerített értékhierarchiát bírálja, a művészet megerősíti az esztétikai jogegyenlőséget mint önnön autonómiájának biztosítékát”. És erre a biztosítékra a jelenkori politikai kontextusban van a legnagyobb szükség, amikor a politika a média által közvetített képekben esztétizálódott. A média olyan menynységben ontja a katasztrófa, a terror, a háború képeit, hogy a művész a maga eszközeivel nem tudja felvenni vele a versenyt. Csakhogy a tömegmédiával termelt képek koránt sem olyan változatosak, mint a múzeumokban őrzöttek, mert könnyen felismerhetőnek, könnyen érthetőnek és könnyen felhasználhatónak kell lenniük. A tömegmédiával a társadalomra erőltetett divat és ízlésdiktatúra ellensége a múzeum, amelyet a tömegmédiával olyan zárt helyként láttat, ahol egy elit, bennfentes csoport előre kiválogatja, mi a művészet. „A közvélekedés szerint e válogatási eljárás kritériumai a nagyközönség számára felfoghatatlanok, érthetetlenek és végső soron érdektelenek” – ezért nem is indokolt egy ilyen rendszer, amelyben közvetítőként keresztül juttatják el a művészetet az emberekhez. Ha valami művészetként akarja elismertetni magát, akkor a tömegmédiában és piaci körülmények között küzdjön meg ezért a státuszért. De Boris Groys figyelmeztet: „Az a követelés, hogy a művészet szakadjon el a múzeumtól, gyakorlatilag annyit jelent: igazodjon a tömegmédiával generált esztétikai normákhoz, és ezáltal váljon árucikké”. A veszély abban áll, hogy a művészet zárt világából a tömegmédiába történő nyitás után nem lesz látható az, ami a világban valóban kortárs és jelenvaló. A tömegmédiát ugyanis a változékony trendek és divatok mozgatják, és nem nyújt támpontokat a múlt és a jelen összevetésére. Ezt a feladatot a múzeum látja el, és éppen a múlthoz való visszanyúlás, illetve kritikai hozzáállás világítja meg azt, hogy mi is valójában az új. A múzeum tehát alapvető fontosságú a kritikai szemlélet kialakításában és gyakorlásában, és ez az a hely, mely „megtanít ellenállni a kortárs ízlés diktatúrájának”.

A továbbiakban a szerző külön esszéikben írja le a múzeumok, a kurátorok, a műkritikusok szerepét, illetve e szerepek változását az idők során. E hallatlanul gondolatgazdag eszmefuttatások részle-

tes ismertetésére itt most nincs mód, ezért csak említést teszünk erről, mint ahogy arról az esszéről is, amelyben Groys azt taglalja, hogy a művészetnek olyan kortárs jelenségekre is döntő befolyása van, mint a városturizmus.

A második rész érdekes fejezetei a nemzetiszocialista és a szocialista realista propagandaművészet leírása tisztán történelmi és művészetfilozófiai szempontból. Különösen Adolf Hitler művészetelméletének bemutatása hathat sokkolóan, hiszen Boris Groys úgy ír erről, mintha a náciizmus művészeteszménye egy lenne az összes többi közül, nem lógna ki a sorból. Ez nem véletlen, hiszen, mint azt Groys már a kötet elején leszögezte, a művészet problémáinak taglalásában erkölcsi szempontokat nem vesz figyelembe. A jelen felé közeledve a kötet utolsó írásaiban Groys bemutatja a kommunista rendszer bukása utáni időszakot. Az uralkodó kortárs nyugati elméleti diskurzus a posztmodern jegyében zajlik, de a politikai diskurzus is előnyben részesíti a sokféleséget és a különbözőséget az egyhangúság és az univerzalizmus helyett. A művészetben ez a heterogén, a keverék választásában nyilvánul meg. Ez az esztétikai ízlés látszólag nagyon színes, befogadó és demokratikus, de Boris Groys jelzi, „a posztmodern ízlés korántsem olyan toleráns, mint amilyennek első pillanatra tűnik. A posztmodern esztétikai érzékenység valójában elutasít mindent, ami egyetemes, egységes, ismétlődő, geometrikus, minimalista, aszketikus, monoton, unalmas” – és még hosszasan sorolja, mi mindent nem szeret a posztmodern. Márpedig a kommunizmustól megszabadult országok

éppen ilyen művészetet örökölték át a rendszerváltás utánra, és hiába próbálnak megfelelni a nyugati művészeti világpiac uralta elvárásrendszerének, az a dialektikus materialista örökség, amelyet magukkal hoztak, illetve az a kényszeres törekvés, hogy visszatérjenek a kommunizmus előtti, elveszett kapitalista világhoz és onnan próbálják felvenni a történelem fonálát, szintén érdektelen a nyugati posztmodern számára. Persze, ez a helyzet a jövőben változhat, üt meg optimista hangnemet a szerző. Boris Groys meglátása szerint – és erről szól a könyv utolsó előtti *Privatizációk – a poszt-kommunizmus mesterséges paradicsomai* című esszéje is –, a kommunista rendszer bukását követő időszakban az állam levezényelte privatizáció ugyanolyan mesterséges folyamat, mint volt azt megelőzően az államosítás, a magántulajdon kiiktatása a társadalmi rendszerből. „Ezért a privatizáció mint magántulajdon (újbóli) bevezetése nem vezet vissza a természethez, a természetjoghoz. A posztkommunista állam, csakúgy mint kommunista elődje, egyfajta művészi installáció.” A központilag levezényelt magánosítás generált egyfajta közös élményt, amiből egy közös identitás alakult ki, és ez megmutatkozik a volt kommunista országokban előállított műalkotásokban. A hidegháború lezárása magával hozta az ideológiai megbékélés igényét, és a művészeti stratégiák is arra törekedtek, hogy mindenkit, még az ellenségeiket is befogadják. Ez azonban annak kifejeződése, hogy a posztkommunista művészet „mélyen lehorgonyzott a kommunista idillben – ezt az idillt privatizálja és bővíti, ahelyett, hogy elvetné. Ezért tűnik a posztkommunista művészet gyakran túlságosan ártalmatlannak, vagyis nem elég kritikusnak, nem elég radikálisnak.”

Ez a jellemzés nem vonatkozik minden művészetre, ami a volt keleti blokkban készül. Hogy sok művész hogyan reagált az univerzalista, internacionalista, kommunista utópiára, azt érdemes hosszabban idézni Groys könyvéből, mert pontos látóképet nyújt a közép-kelet-európai viszonyokról: az univerzalizmus helyett a művészek „a nemzeti izolacionizmust, valamint a rögzített nemzeti és kulturális identitás megteremtését követelték. Ez már a késő szocialista korszakban is észrevehető volt, de még inkább fokozódott, amikor új nemzetállamok jöttek létre a volt Szovjetunió, a volt Jugoszlávia és a volt keleti blokk területén. (...) Persze ezeket a nemzeti kulturális identitásokat is a kommunista birodalom kisajátított maradványaiból barkácsolták össze, még ha ezt nem is szokták elismerni. A kommunista időszakot inkább a szóban forgó nemzeti identitás szerves történelmi fejlődésének traumatikus megszakításaként értelmezik.

A kommunizmust tehát externalizálják, deinternacionalizálják, és azon traumák összességéként ábrázolják, amelyeknek egy idegen hatalom tette ki saját

identitásukat, amely identitást most kezelni kell, hogy újra sértetlen lehessen”.

Az európai kultúráról szóló utolsó esszében Boris Groys kifejti, hogy az európainak kikiáltott értékek univerzalizisztikusak – emberi jogok tiszteletben tartása, demokrácia, tolerancia, nyitottság –, de túl általánosak ahhoz, hogy megkülönböztessék az európai kulturális identitást más kultúrákétól. Ráadásul az európai kulturális hagyomány gazdagabb annál, mint amit az univerzalista, humanista értékekhez való ragaszkodás képes megjeleníteni. Ez egy paradoxonhoz vezet, mert ha az európai magát humanistának tartja, és ezt tekinti saját értékeinek, akkor a többi kultúrát óhatatlanul antihumanistának kell tartania, ezért joggal gondolhatja azt, hogy saját értékrendjét kell érvényesítenie az egész világon, akár erőszakkal is, ami viszont ellentmond a humanista értékrendnek. Ebben az öröklődésben, ami abból az előfeltévesből fakad, hogy a humanisztikus értékek egyszerre univerzálisak és specifikusan európaiak, kialakul egy felsőbbrendűségi érzés, mely a másiktól való paranoiás félelemmel elegyedik. A kortárs nyugati művészettel kapcsolatban gyakran elhangzó kritika, hogy nem képes arra, hogy befolyásolja az európai politikai tudatot, tabukat döntögessen, mert árucikké vált és akként is kezelik. Groys álláspontja ezzel szemben az, hogy ma a művészet fogyasztói nem a vásárlók, hanem a tömeg, azok látogatnak kiállításokra, akik valószínűleg soha az életben nem fognak megvenni egy festményt. A művészet egyszerre a tömegkultúra része ma már, ugyanakkor el is különül tőle, ugyanis bár a tömegkultúra is közösséget teremt, de nincs eszköze, lehetősége erre a közösségre reflektálni, mert ezeknek a közösségeknek a tagjai – egy popkoncert, egy mozifilm közönsége például – nem érzik magukat eléggé közösségnek, miközben a kortárs művészet pontosan ezzel a reflexióval foglalkozik. Egy kiállítás terében ugyanis a nézők arra kényszerülnek, hogy reflektáljanak saját helyükre is a kiállítási térben. „A művészet ma tehát pusztán formai szinten is társadalmi és politikai jelenség, mert reflektál arra a térre, ahol az emberek összegyűlnek, a közösség kialakulására, függetlenül attól, hogy egyes művészek akarnak-e valamilyen politikai üzenetet megfogalmazni vagy sem. Ugyanakkor ez a kortárs művészeti gyakorlat az idegen helyzetét is sokkal megfelelőbben mutatja be a mai kultúrában, mint a szokásos politikai diskurzus.” A könyvet végigolvasva megnyugvással nyugtázhatjuk, ha ez megnyugvást jelent valakinek, hogy a művészet tömegművészetté válása nem egy véglegesen lezárt folyamat, és nem sülyedt bele a pusztasórákozottságba, a művészet ereje napjainkban is megnyilvánul és képes hatni a társadalomra.

Egy „öreglélek” igazságkeresései

Biró Zsombor Aurél: *Visszatérő álmom, hogy apám vállán ébredek*, Kalligram, Budapest, 2024

Felnövéstörténet és családrégény. Éndefiníciós kísérlet. A nagybetűs maszkulinitás dekonstrukciója és a saját maszkulinitás kijelölésének vágya. Az igazság és a hazugság univerzalizálásának leépítése, vita a személyes, narratív emlékezettel. Önigazolás és önérvényesség hajszolása. Nagy adag önszeretet, cinizmus és szorongás balansza.

Fogódzók, amelyek bármelyikének mentén el lehetne indulni Biró Zsombor Aurél nagysikerű első regényének, a *Visszatérő álmom, hogy apám vállán ébredek* című mű értelmezésében. Közben pedig, ha illeszkedni akarnék a Biró által játékba hozott folytonos elbizonytalanítás, korrigálás, párhuzamos valóságok egymást felülíró gyakorlatához, talán elengedhetőek lennének a terminusok. Amit mondanék, igaz lehet a magam számára, de bármikor felülírható sok más kritika mondanivalójával. Együttel léteznek a megélésünk és igaznak vélt téziseink, amelyek annyiféleképpen, ahányan mondani, írni véljük. Bizonyos életterületeken nagy előny faragható ebből. Amint láthatjuk, a regényírásban is.

De mi történik akkor, ha a gyerekkorunk és fiatal felnőttkorunk meghatározó, identitáskonstruáló erejű emlékeivel történik ez? Mi történik, ha senki nem emlékszik a családból, vagy egészen máshogy emlékszik olyan sarokkövekre, amelyekbe kapaszkodva valaki azzá válik, aki? És egyáltalán, meg lehet-e teremteni az ént, egy saját ént, a hozott minták és útközben szerzett tapasztalatok összességéből gyúrt ént egy olyan társadalmi-kulturális közegben, ami jobb szereti az egy és igaz állításokat, legyen szó diverzitásról, családmódról, maszkulinitásról, hogy csak párat említek, amelyek a kötetben is hangsúlyos témák.

Biró Zsombor Aurél kötetében végig polemizál a szorongás és teljesítménykényszer, a férfiaság-mércén (ha lenne ilyen) vonal alattiság élménye, egy széttartó család sokféle érték- és elvárásrendje közti lavírozás, az énkeresés és status quo megteremtése egy választott közegben. Harc a létjogosultságért. Harc a hangért. Az élet mindenféle területén. Mindezt enyhítendő pedig ironia és egoizmus, valamiféle elitizmus és tökéletesség hajszája, nagyfokú önreflexió. De vajon, ha reflektálok az egoizmusom-

TANKÓ ANDREA (1997, Sepsiszentgyörgy), szociális munkás, út- és hangkereső. Magyar nyelv és irodalmat és komparatiztikát tanult, jelenleg Budapesten irodalomterapeutának készül. A szociálisan hátrányos helyzet, a generációs szegénység és az elnyomás alakzatai foglalkoztatják különösen. A gyerekek és a nők, az emberek a tömegben. Kötete: *A ránc gyermekei* (Holnap Könyvek, 2024)

ra és sebezhetőségemre is, mintegy kívülről szemlélve magam, már meg is haladtam kissé mindketőt?

Rég olvastam olyan könyvet, aminek soraiból ennyire sugárzik az önszeretet. Számomra zavaróan. De ezt már a kötet fülszövegében is jegyzi Potozky László: „Zsombor olyan empátiával dédelgeti karaktereit, mintha tényleg a családtagjai lennének. Mert azok is. Vagy nem. De ez igazából mindegy, ugyanis legjobban saját magát imádják, és annak próbál a végére járni, honnan ered ez a masszív önszeretem. Spoiler: nem fog kiderülni.” Mégis meg tud lepni. Olvasás közben egyszerre telítődhetünk ezzel az önszerellemmel, közben pedig valamiért mégsem csapjuk félre a kötetet. Erre a miértre voltam nagyon kíváncsi, míg figyeltem magam olvasás közben. Mit tud ez a regény, amivel nem sokkal megjelenése után már a negyedik utánnomását ünnepli, a Margó-díj döntőjébe jutásról, számos kötetbemutatóról és az Arany Medál-díjról nem is beszélve?

Tud vállaltan beszélni elnyomásról, internalizált szorongásról, széthulló családról, kötődési nehézségekről. Apákról, domináns, erősen maszkulin apákról és fiaikról, akik tengődnek a megfelelési vágyban, közben meg úgy szeretnének másnak lenni. A versenysport közegének erőszak-gyakorlatáról, az alternatív pedagógia ember- és lélekköz-

ségeket megelőző fiatal fiú kapálózástörténete, aki nagyon keres. Keresi magát és a helyét. Egy olyan „tesztoszteronszagú” környezetben, ahol a férfiak szívesen alkalmaznak nevelés címszóba bújtatott megszegényítést, megfélemlítést, kirekesztést, eltíprást. Lehet így? „Rögtön az első nap vörösre marja a szememet a klór, a sípszavakat csak az egyik fülemmel hallom, mert a másik bedugul a melegítés végére, aztán a csuklóm is kifecamodik, amikor beledugok egy tiszta erőből megküldött svédcsavarba. Annyira nem vagyok itt, annyira nem találok a helyem, hogy szinte csak úgy átesek a gyerekkorból a felnőttébe, és ez az uszodában eltöltött öt év azóta is csak lebeg bennem valahol, olyan távol az összes többi emlékemtől, mintha egy előző életben történt volna.” (10.)

Az erősebb éli túl, működik a természetes szelekció itt, az uszodában is, ahogy sok más hatalmi helyzetben. Az erősebb pedig úgy jelölheti ki a pozícióját, ha betagozódik a sorba, kiélvezve a privilégiumait, amit az apja (hír)neve kölcsönöz neki, okosan játszik, lapul, ha nem kellene, de jobban jár vele és hangos, ha a többség úgy kéri: „Nem védte őt soha senki, én is csak röhögtem rajta, pedig sajnáltam igazából, de félttem is, hogyha túlságosan együttérzek vele, akkor legközelebb az én szerelmemet fogják összegecizni a többiek, nem lehetett azokban a pillanatokban szembeszállni a csapatkarattal amúgy se, vagy ha igen, én gyáva voltam hozzá.” (14.) és „Úgy működött ez a világ, hogy kellett minden korosztályba egy kijelölt szerencsétlen, akin a jövő bajnokai levezethették a napi feszültséget, ez a közös bántalmazódsi csinált belőlünk csapatot. *Jól játszani a kisfiúk is tudnak, de nyerni, az a férfiak dolga*, sokszor elmondta ezt Kenyeres, (...)” (15.)

pontúságáról és olyan felnövekedésen végighúzódo szélsőséges helyzetekről, amelybe csak beleszorogani lehet. Hozott teljesítménykényszerről, élre törési vágyról, kapcsolódási bukásokról, fájdalokról. Többek között.

„A felnövés története egy intézményeken és szubkultúrákon átívelő macsóképzés volt, aminek során különféle szőrös, tesztoszteronszagú férfiak próbálták kicsikarni belőlem, hogy ugyan legyek szíves már növeszteni én is egy kis szőrt, és mivel ez nem nagyon akart sikerülni, a gyerekkorom nagy részét az tette ki, hogy néha szégyelltem magam a gyengeségemért, néha meg túlkompenzáltam, hogy mindenki lássa, vagyok annyira kemény, mint az apám. Vagy a nagyapám. Vagy az edzőim.” - foglalja dióhéjba Biró egy, a *Telexnek*¹ adott interjújában. Ha megkocogtatjuk a dió kérges héját, ebben a kijelentésben benne van a szorongásokat és belső feszült-

Az uszodában töltött évek fuldoklása dühöt és eltűnni akarást is maga után von: „nem akarok én itt senkivé válni, nem akarok én az uszodában semmit, legfeljebb feloldódni a vízben, mint a klór, és szétmarni mindenkinek a szemét, vagy elfutni, menekülni, (...)” (16.), szépen keretezi a kisfiú-nagyfiú hangtalan kiáltozásait. Közben pedig az eltűnni akarás ellentétpárjaként egyértelművé válik a látszani akarás, az értékesség, visszaigazolás iránti vágy, ami iskolásként lázadásban, kötözködésben, a nemtörődömség mögé rejtett érzékenységben kiáltja a figyelmet: „*mintha minden mozdulatával demonstrálni akarná a világnak, hogy egyben is van meg szét is folyik, hogy itt is van, meg nem is*” (21.) és „Pedig néha vágytam is rá egy kicsit, hogy elkapjanak valamivel, (...) aztán mondogathatják egy életen át a családi ebédeken, hogy ebből is mi lett, most nézd meg, egy nímánd, egy link, egy senki.” (22.)

¹ <https://telex.hu/kult/2024/07/08/hiro-zsombor-aur-el-visszatero-almom-hogy-apam-vallan-ebrederek-reg-eny-interju> (2025. 02. 20.)

Ez a belső feszültség, kétségbeesett látszani, tetszeni és elfogadva lenni akarás mintegy végigvonul a narrátor felnövéstörténetén és jóval később, az egyetemi évek elején is megjelenik: „be akarok szállni velük a ringbe, koptattam már eleget a kispadot az uszodában, a művészek közt nem leszek tartalékos akkor se, ha az összes családi mocskot fel kell dolgoznom a szőnyeg alól. Én vagyok az igazi kiválasztott a sok Esterházyt szopkodó féltehetség között, ezt mondogatom magamnak éjszaka az ágyban, (...)” (72.)

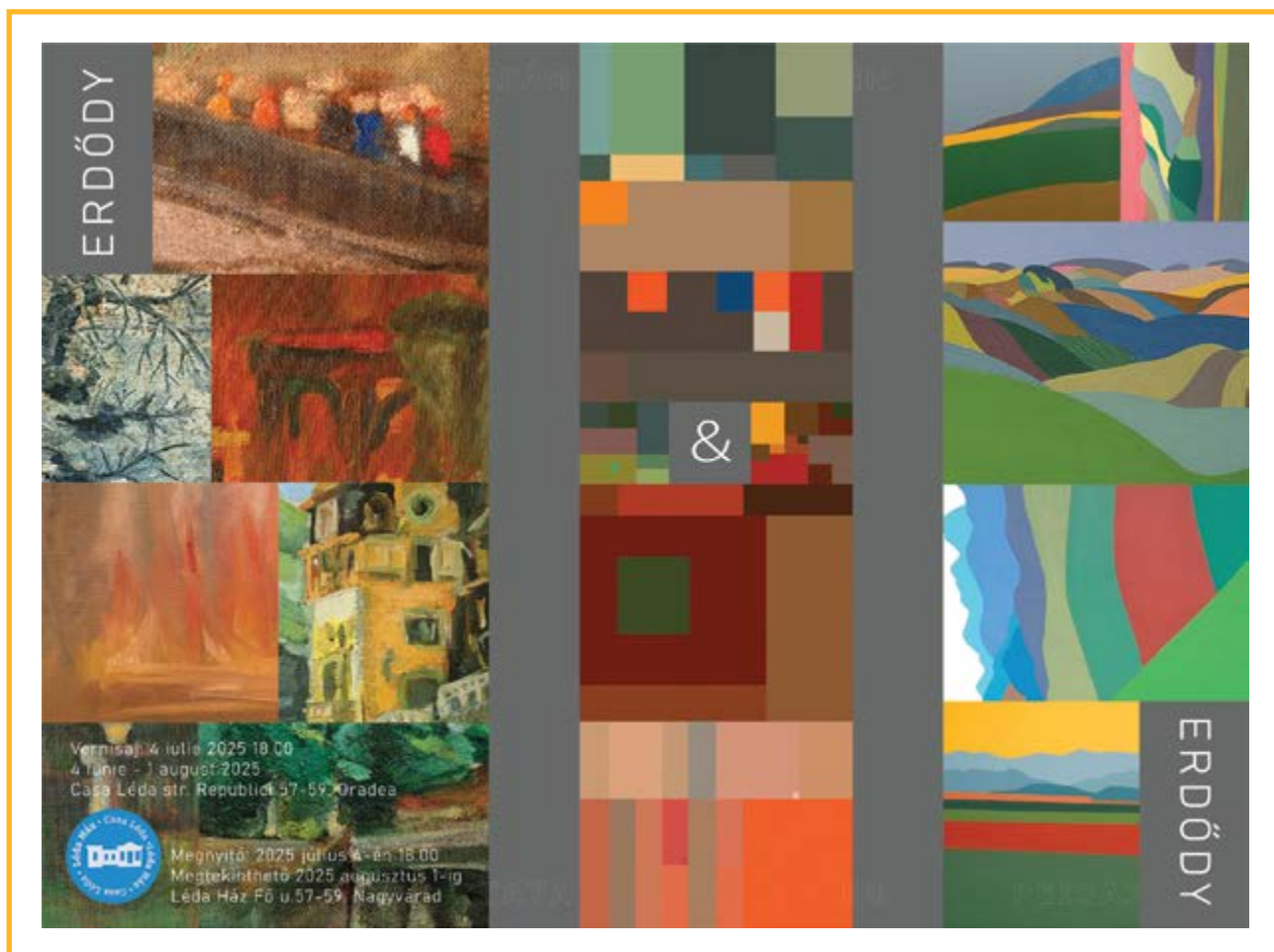
Saját önismereti útjában a narrátor sokszoros megakadása is dokumentálva van, ezáltal valami univerzális tapasztalatot kínálva az olvasónak, ami túlmutat azokon a toposzokon, amelyeket előszere-tettel személyesít és egyediesít a kötetben. „Attól a naptól kezdve akármerre nézek, a saját egómat látom, nem is kell keresgélni a defektet, ott van szem előtt az összes, és ahogy lassan kinyílik előttem egy korábban ismeretlen belső világ, nemcsak azt veszem észre, hogy minden helyzetben úgy viselkedek, mintha egy film főszereplője lennék, (...) Olyan

nekem nincs, hogy egyedül legyek, még Sári mellett se tudok megszabadulni önmagamtól, (...)” (137.)

Sikerül-e túlmutatni és túllépni a személyes irodalmiasításával remélt és megkapott sikeresség igényén? Történik-e tényleges elhatárolódás a szeretett személyek kiárusításától azáltal, hogy az elbeszélhetőség, a megbízható, mindentudó narrátori hang felülíródik, széttöredezik, a kötetanyag pedig végérvényesen az anya, az apa és a barátnő karakterével együttesen íródik? Sok hasonló vagy ezektől különböző kérdés felmerülhet még a kötet kapcsán. Továbbra is vitatható lehet olvasóként, számomra legalábbis, hogy mi a kötet tétje, miben mutat túl önmagán. Egyéni érzékenységünk, sebzettségünk családi és társadalmi közegbe ágyazottsága azonban vitathatatlan, ahogyan az is, hogy a különböző mikro- és makrotársadalmi elnyomásgyakorlatok sokunk felnövéstörténetének részei. Jó, hogy olykor találni bátorságot, formát, keretet és hangot ezek artikulálására.

TANKÓ ANDREA

54

Cukor-, olaj-, és szeretetkrízis

Radu Afrim *Ház a blokkok között* ősbemutatójáról

HERMÁN DÁNIEL Kolozsváron született 2005-ben, jelenleg ugyanott tanul a BBTE Színháztudomány és Filozófia szakán. Főként prózát és kritikát ír.

Mennyezetig zsúfolt festmények ölelik körül a Radu Afrim által írt és rendezett *Ház a blokkok között* szereplőit. Aki egyszer beteszi lábát a Both-család lakásába, arra boldogtalanság vár, még ha megváltást is remélt onnan – legyen szó magánéletéről vagy politikai nyomásról. Az előadás egyik fő humorforrását a Both-házban megjelenő karakterek képzik, kiknek abszurd élethelyzetei, zamatos anekdotái által könnyedén feltérképezhetjük egy szocialista kisváros sztereotip nyárspolgárait. De lehetséges-e négy órában, több mint tucat szereplőt úgy körvonalazni, hogy a mű „mondandója” ne vesszen el a mókás szituációk sűrűjében?

Both Ida (B. Fülöp Erzsébet), és húga Etelka (Berekméri Katalin) amatőr festők, akik anyjukkal, Karolával laknak. László Csaba, aki a reszketeg-roskátagszuszvilágú, nyolcvanas éveiben járó nagydumás hölgyet alakítja, mondhatni: elviszi a showt. Afrim vélhetőleg László Csabára írta ezt a szerepet, aki elegánsan formálja meg az elhaló hangon urizáló, lányait szekírozó nénikét. A szerző-rendező éleslátón, jellemkomikum szempontjából hatásosan építi fel többnyire háromdimenziós figuráit: az amatőr festészetből élő aggszüzek, régmúltban ragadt, önimádó anyjuk (László Csaba), a történet narrátora, a lelenc- és csodagyerek Misi (Rózsa László), a helyi perverz, Horgos Csongor (Bartha László Zsolt), a magyar környezetben élő román erdész, Cornel Paranciuc (Viola Gábor), Pataki Pythia (Nagy Dorottya), kinek már nevéből következtetendő önjelölt jósnősege, a könnyelmű székely menyecske Kónya Zsófi (Szabó Fruzsina), az alkoholproblémákkal küzdő, pümkösdista Kerekes-házaspár (Szabadi Nóra, Kovács Botond), Csepel Erika (Fülöp Bea),

kinek személyisége inszomniája köré épül, Soós Kázmér (Varga Balázs), a Karola néni képzeletében élő, régi szerető, valamint Rocco (Csiki Szabolcs) és Ádám (Csiki Roland-Ádám), a környékbeli gyerekek.

A fojtogató kommunista rezsim explicit kritikája mellett – élelmiszerkrízis, titkosszolgálat tematizálása – a helyszínnek, a Both-ház főszereplése a produkció igazi tétje. A Both családé az utolsó lakóház a tömbház-rengetegben – ahogy azt a cím is jelzi –, mely nemcsak felszámolásra vár, hanem a család és annak társaságába menekülő kispolgárok csendes tragédiáinak otthona. A ház, mint a történet fókuszja – ezen a vonalon haladva kihagyhatatlannak tartom az előadás látványvilágát. Kupás Anna, az előadás díszlettervezője tüneményes, szocreál giccsben dúskáló lakásbelsőt teremt, amit Radu Afrim és Ádám István káprázatos fényterve, valamint Trucza Samu izgalmas videódizájnya egészít ki, hitelesít.

A történet narrátora, a zseniális lelencgyerek, Misike könyvet hivatott írni Karola néni visszaemlékezéseiből, régi levelezéseiből – az egyik főszál a kettőjük viszonya. Ida a magánytól szenved, mikor képbe kerül Cornel Paranciuc, a román származású erdész – kettőjük kínos párkapcsolata nevezhető a második főszálnak. A nagyívó Etelka ki akar törni a reprodukció készítésből, szabadságra vágyik, végül pedig rájön, hogy anyja sosem szerette.

|||||

Fotók: Tompa Miklós Társulat

56

A szokványos konfliktusok épülgetnek, fokozódnak, bogozódnak, végül mégis hatástalanul futnak szét a szélrózsa minden irányába – de miért nem csattan, még ha csattanni is vágyik? Hiába minden szívek harca, öngyilkossági kísérlet, haláleset és temetés, ha nincs megágyazva annak. A nyilvánvalóan „hatni akaró”, sőt komoly jelenetek bökkenője gyakran a kontextusban rejlik. A pofozkodás, anyázás, kabarészerű helyzetkomikum teljesen megállná a helyét, ha következetes lenne – így viszont kiköpköki a fajsúlyos helyzeteket, és eltereli a figyelmet az erős mondatokról. Ha a tapsolva nevető (a bemutatón gyakran taps kísérte a hahotát) közönség végül nem marad tartós benyomással, akkor valószínűleg nagy szórakozásában lemaradt a „mondanivalóról”, a finom, de kardinális mozzanatokról. Ilyenkor már nemcsak komolyan nem tudja venni azokat, hanem ami még rosszabb, következetesség hiányában patetikusságot fog észlelni. Mentség pedig nincs, mert Radu Afrim – és a szöveg fordítója, Sándor László – nyelvi találékonysága, rendkívüli humorérzéke valósággal tagadhatatlan, már csak az olyan megszólalásokból következtetve, mint (parafrazis következik): „A nőgyógyász Kónya annyira értette a dolgát, hogy szülések alatt egyik kezével a gyermek után matatott, a másik kezében meg Kentet tartott, amibe bele-beleszívott, miközben az élet kútjának mélyébe tekintett. Így történt, hogy a város minden újszülöttjének első szaglási ingere szorosan a nőgyógyász cigarettájához kapcsolódott. Nem véletlen, hogy minden gyermek már gimnázium alatt dohányozni kezdett.”

Fárasztóan hosszú-e egy négy órában bemutatott kisvárosi tragikomédia, mely gyakran rendkívüli humorral operál, de nehezen tud a felszín alá

jutni? Ha igen, mit tehet a szegény, ártatlan néző? Gyönyörködik a nagyszerű audiovizuális megoldásokban, esetleg térdét csapdosva röhög a tág színpadi teret könnyedén betöltő karakterek szellemes replikáin? Nagyot hazudnék, ha azt mondanám: nehéz, vagy éppenséggel lehetetlen kibírni. Mégis keserédes szájjal gondolok erre a fontos erdélyi történeteket feldolgozni vágyó előadásra, mert hiába egy jól megkonstruált, plasztikus világ, mely elesettségük által szórakoztató figuráktól hemzseg, ha a történetyszálak hiányos dramaturgia következtében nem képesek célba érni.

HERMÁN DÁNIEL

MAROSVÁSÁRHELYI NEMZETI SZÍNHÁZ – TOMPA MIKLÓS TÁRSULAT

Radu Afrim: Ház a blokkok között

Rendező: Radu Afrim

Díszlettervező: Kupás Anna

Jelmeztervező: Moldován Orsolya

Video design: Trucza Samu

Hangásvilág: Radu Afrim

Sound design: Oláh Vince

Koreográfus: Macaveiu Blanche

Szereplők: Rózsa László, Berekméri Katalin, B. Fülöp Erzsébet, László Csaba, Varga Balázs, Bartha László Zsolt, Viola Gábor, Nagy Dorottya, Szabó Fruzsina, Szabadi Nóra, Kovács Botond, Fülöp Bea, Csíki Szabolcs, Csiki Roland-Ádám.

|||||

Toll és töltény

Kritika *A szent füge magja* című filmről

BERETVÁS GÁBOR kritikus Debrecenben szerzett diplomát mint filozófus-esztéta. Több felsőoktatási intézmény óraadó tanára vagy vendégoktatója. Debrecenben él.

Nem feltétlenül könnyű Iránban filmet készíteni. Főleg, ha az államhatalommal szemben kritikát fogalmaz meg az alkotás. Tudjuk, hogy a filmeseket ezért nem egyszer ítélték korbácsütésre és börtönbüntetésre. Mindezek ellenére számos iráni filmes vállalja ezt a kockázatot – ha tud, akár gerilla-módszerekkel is, de filmet készít. Nem egyszer olyat, mely a legmagasabb szintű művészi értékkel bír: bizonyíték erre, hogy az iráni film a nemzetközi filmfesztiválokon is arat.

A legrangosabb európai (és nem csak európai) filmdíjak az ezredforduló után nem csupán mondánivalójuk, hanem képi világuk okán is megtalálták az iráni filmeseket. Elég, ha felidézzük Abbas Kiarostamitól *A cseresznye ízét*, Mohsen Makhmalbafától *A kandahárt*, Jafar Panahitól *A fehér lég-*

gömböt vagy a *Taxi Teheránt*. Bár ez utóbbiért kapott díj meglehet, hogy a börtönből szabadult rendező művészete melletti kiállás volt egyben. Vannak ilyen irányú törekvések is. Példának okáért *A szent füge magjának* rendezőjét, Mohammad Raszulofot a legutóbbi, 77. Cannes-i filmfesztiválon a zsűri kivételes különdíjjal jutalmazta.

A díjak és jelölések terén megkerülhetetlen Aszhar Fahradi említése. Sok mindenért, de kiváltképp azért, mert a *Nader és Simin – egy elválás története* Oscar-díjat nyert 2012-ben. És ekképpen azok szemét is rányithatta az iráni filmre, akik nem bön-gészik az európai fesztiválok jelöléseit különösebben, és egyáltalán nem néznek iráni filmet. Tehát Fahradi az, aki a már említett Panahi mellett popularizálni is tudja az iráni filmet. A témaválasztás, a kivitelezés túlmutat a környezeten. (Megjegyzem, az Arany Medvét 2015-ben elnyerő *Taxi Teheránt* könnyen el lehet képzelni mondjuk egy bukaresti környezetbe átültetve.)

Nem a fenti módokon, de *A szent füge magja* is áthallásos. Könnyen megtalálható a kapcsolódási pont közte és a közép-európai diktatórikus állambe-rendezkedéseket feldolgozó múltidéző alkotások között. Csak hát Raszulof thriller-elemekkel is bíró politikai filmjének érdekessége, hogy a regnáló hatalom állapotai között, Iránban forgott. Ami Romániában a Ceaușescu-érában, mondjuk a nyolcvanas

|||||

Nem meglepő, hogy a film kiváltotta az iráni hatóságok ellenszenvét

A női szolidaritás egyrészt generációs szakadékként, illetve annak áthidalásaként jelenik meg a filmben

években nehezen lett volna elképzelhető a Securitate tudta nélkül. Talán nem túl bátor összevetés ez.

Pláne, hogy nem először gyűlt meg a baja az iráni hatóságokkal a szociológus végzettséggel is bíró rendezőnek, akinek a most taglalt filmje cenzorok általi megítélése a rendezőt „örökös” önkéntes száműzetésre készítette. A zsűri speciális különdíja egyfajta állásfoglalás a művészet szabadsága mellett. Raszulof ugyanis a Cannes-ban díjazott *Goodbye* és a Berlinben Arany Medvét nyert *Nincs gonosz* című filmjéért is erősen vegzálvá volt, mi több, börtönbe is került. A vád propaganda készítése és rendszer elleni tevékenység volt.

Az, hogy *A szent füge magjával* végképp kiválotta a hatalom haragját, nem lep meg. Hiszen a film a maga két és háromnegyed órás játékidéjében egy olyan középosztálybeli családot mutat be, ahol a vallásos, ugyanakkor felvilágosult családfő a hatalom kiszolgálója is egyben. A rendőrbíróvá előléptetett Iman ráadásul épp abban a forrongásokkal teli időszakban kerül beiktatásra, amit Mása Amini neve fémjelzett.

Aminit az iráni erkölcsrendészet letartóztatta az iszlám köztársaság szigorú öltözködési szokásrendjének megszegése miatt. Pár nap múlva az átnevelő központban bekövetkezett tisztázatlan halála pedig Irán- és világszerte tiltakozásokat váltott ki. A nők demonstrálásukkor nyilvánosan vágták le a hajukat és égették el hidzsábjukat. Ezt Iránban a hatóságok kíméletlen megtorló intézkedései és tiltakozások leverése követte, nem kevés bebörtönzéssel és alapos vizsgálat nélküli ítélettel. Ez adja a háttérét Raszulof filmjének, amelynek dokumentum-

erejét a neten is elterjedt mobilos felvételek erősítik meg.

Az okostelefon egyébiránt fontos kelléke a filmnek. Mert a kapkodva felvett mobilos felvételek feszültsége kiegészíti a szépen megkomponált és megvilágított kamerás beállításokat. A külső felvételek líraisága kiemelendő. Azzal együtt, hogy a film sok belsőt is használ, hiszen a „díszlet” nagyrészt egy átlagos lakás enteriőrje. (Ami megszokott, hasonló belsőket és tárgyi háttérrel látunk a többi teheráni tömbház lakókörnyezetét ábrázoló filmekben.) Ebbe a hamis idillt lassan leleplező miliőbe törnek be a neten terjedő mobiltelefonos felvételek.

Mivel a mobil inkább a fiatalok kommunikációs eszköze, Iman két lánya, Rezvan és Sana használja a világban való tájékozódásra. Megkerülik a rendszert. Így nem csak a megszűrt információk jutnak be a kezdetben békésnek mutató családi környezetbe. Ők már nem az államilag ellenőrzött televízióból, mint negyvenes anyjuk, hanem internetes információs csatornákon keresztül szerzik be értesüléseiket. A lázadó korban levő tinédzserek egyébiránt a rendszer hasznélvezői is egyben, mivel szegény sorból feltört apjuk a hatalom kiszolgálója, megbízható káder. A lányok továbbtanulhatnak, modern emberek, míg anyjuk az erkölcséért felelős háztartásbelinek van lefestve.

A sokrétegű film számos aspektust tár a néző elé, hogy az közel kerülhessen az iráni viszonyok megértéséhez. Csupán egyik olvasat az Amini-ügy nyomán kipattanó diáklázadás, melybe a nők egy rendőri támadás során megsérült csoporttársan

keresztül vonódnak be. A női szolidaritás itt is egyrészt generációs szakadékként, illetve annak áthidalásaként jelenik meg. A forgatókönyvet is jegyző rendező komoly gondot fordít arra, hogy az anyalánya kapcsolatokat, a testvéri cinkosságot és a baráti egymásrautaltságot megjelenítse. A nők világa szeparált. Raszulof ide enged betekintést a nézőnek.

Ugyanakkor a nőközösség össze- és széttartásával erősíti az apa karakterét. A családfő elvileg megkérdőjelezhetetlen tekintély. Kissé elhidegülve feleségétől, javarészt a lányok előtt titokban tartott munkájának él. Első generációs hivatalnokként a rendszer híve, aki annak megjavíthatóságában hisz. Ezek a viszonyok áthallással bírnak minden diktatórikus rendszer felé. A kelet-európai szocialista múlt képe mutat párhuzamokat ezzel. Iman túlterheltsége és a lázadás okán kikényszerített felsőbb utasításoknak való megfelelés őrlődővé, sebezhetővé és paranoiássá teszi a rendőrbíró, akit a nyomozó helyzet otthonában is kiszámíthatatlan cselekedetekre készítet.

A rendszerben vakon hívó ember morális talajvesztettsége és éppen felnőtté váló lányainak kérdései megingatják és előhozzák jellemének rejtett, sötét rétegeit. Az új munkaköréhez kapott védelmi fegyver eltűnése pedig végképp megtépázza a családi bizalmat. Iman ámokfutásának azonban a család nőtagjai csak részben lesznek passzív elszenvedői. Iman maga is áldozattá válik. A zúrós politikai helyzet vesztese lesz. Moralitásában megtört végrehajtóvá kényszerül avanszálni, akit egyfelől saját kollégái tartanak sakkban, másfelől a fellázadó társadalom is üldözni kezd. És mint kiderül, a család biztonsága sem nyújt neki többé bizalmi hátteret.

A forgatókönyvet is jegyző Raszulof szépen adagolja a sebezhető férfi pszichés összeomláshoz vezető útjának részleteit. Mint ahogy azt is, ahogy a család nőtagjai öntudatukra ébredésük közben szintén levetkőzik a társadalom által rájuk kényszerített szerepeiket. Nem teljesen lineáris folyamatok ezek. A mestermunka mivolta éppen a hullámoztatásban jelenik meg. Ahogy a külső ellenség összekovácsolja a családot az egyik jelenetben, éppúgy szét is

választja és külön utakra tereli a szereplőket a rákövetkezőben.

Raszulof feszültségfokozása, a nők kihallgatószt elé citáltatása, a külvilág ellenségessé válása miatti paranoia felerősödése, autósüldözés, majd a pillanatnyi idill utáni családon belüli dráma kiteljesedése, mindez egy elveszett fegyver utáni nyomozásra felfűzve, profi munka. A szimbolikus töltésű képi gesztusok, mint a mecset, a gyűrű, a végrehajtandó ítéleteket aláíró toll vagy a golyók és a maroklőfegyver maradandóan erős képeket hagyhatnak a nézőben. Ugyanígy a belső és külső környezeti háttér is elég beszédes.

Raszulof Irán-ábrázolása többek között ezért is figyelemre méltó. A kor, melyben filmje játszódik, egy konkrét politikai kiállítás következményének pár napja, mikor forrpontra ér a társadalom és a hatalom összefeszülése. Ekkor nyitja rá az ajtót az átlagemberekre, amikor a politika már észrevétlenül beköltözött a családi környezetbe. Az intimitás szertefoszlik. A politikai, vallási, társadalmi és generációs problémák egy érzékelhetően kicsiny társadalmi egységből, a családból visszabontva kerülnek leleplezésre.

A szent füge magja a hosszú játékidő ellenére is lebilincselő alkotás. Nem véletlen, hogy a német háttérrel is bíró film volt Németország idei Oscar-nevezettje. Csak hát a legutóbbi Oscart nyert *Nader és Simin* is ott van még a fejekben. Ha nincs, én ajánlom azt is, legyen.

BERETVÁS GÁBOR

A SZENT FÜGE MAGJA (iráni film)

Rendező, forgatókönyvíró, producer:

Mohammad Rasoulof

Vágó: Andrew Bird

Operatőr: Pooyan Aghababaei

Zene: Karzan Mahmood

